5

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1984

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec

Uređuje: Urednički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Recenzenti: Ante Miličić i Mirko Petravić

Godina izdavanja i tiskanja: 1984.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje: (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon (041) 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 150.— d.

Godišnja pretplata 900.— d, uplaćuje se u korist tekućeg računa
30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 5 **ZAGREB, rujan — listopad 1984.** **GOD. XVII**

Radovan GRGEC

Uz rub (36)

Rujan 1984. obilježen je događajem na koji se godinama pripremala hrvatska Crkva: NEK-om (Nacionalnim euharistijskim kongresom) u Mariji Bistrici. Euharistijski, marijanski i povijesni momenat NEK-a doziva nam u pamet 13 stoljeća našega zajedništva. Iako se sve to ne odnosi na sve Hrvate, među kojima ima i nekatolika i bezvjeraca, nitko ne može zanijekati da je NEK značajna manifestacija naše suvremene povijesti, kao što se ne može poreći ni činjenica da se, usprkos raznim historijskim peripetijama i skretanjima, taj trinaestostoljetni kontinuitet ipak održao do današnjega dana. Takve manifestacije nisu prvenstveno euforičke ekspektoracije uz »pol-litriku«, kako bi to rekao *Matoš*, niti nekakva zakašnjela i neumjesna romantička nostalgija za prošlošću koja je »prohujala s vihorom«, nego one, ako se pravo shvate, mogu doista produbiti svijest o vjerskom zajedništvu i narodnoj solidarnosti te u tom smislu poslužiti kao svojevrsna revitalizacija i transfuzija za nekrotizirano i sklerotično tkivo vjerskog i narodnog »žića i bića«. Mi vjernici promatramo euharistiju ne samo kao »hranu za dušu« nego za čitava čovjeka, koji je psihofizička cjelina sa svim svojim duhovnim, duševnim, tjelesnim i društvenim komponentama.

Sjećajući se trinaest stoljeća kršćanstva među Hrvatima ne možemo a da se ne sjetimo naših vjerskih i nacionalnih početaka, našeg ishodišta i kolijevke na obalama Jadrana, naših Trpimirovića čije kosti, žezla, sidra i galije leže u dalmatinskoj zemlji ili na dnu »najlipšeg mora na svitu«. Ne možemo a da se ne sjetimo onoga koji je oživio njihove nekropole i crkve, epitafe i gradine, zoru jedne povijesti koja se počela po-

maljati pred našim očima kao plavi mediteranski san što ga je satkao i izvajao iz srebrne morske pjene i iz bijela kamena našega klisa i krša. Upravo ove godine slavimo pedesetu obljetnicu njegove smrti.

Prije pedeset godina umro je kao osamdesetosmogodišnji starac, u glavnom gradu Hrvatske, *don Frane Bulić*, čiji su smrtni ostaci vraćeni Solinskom polju, gdje i sada počivaju pred bazilikom mučenika na Manastirinama u sarkofagu s natpisom: »Ovdje leži Frane Bulić, grešnik i nedostojan svećenik«, što ga je on sam dao urezati kad mu je bilo pedeset godina. Taj skromni svećenik bio je učenjak svjetskog glasa, naš veliki povjesničar i arheolog, direktor splitske gimnazije i poslanik narodne stranke, kojemu je cijela Hrvatska odala velike počasti i priznanja već za života a pogotovo nakon smrti.

Počiva don Frane u društvu s kraljevima i knezovima u rodnoj dalmatinskoj zemlji, a u hrvatskoj metropoli na Sjeveru podignut mu je nedugo iza smrti Kršinićev spomenik kraj Sveučilišne knjižnice. Okrenut leđima biblioteci, don Frane gleda prema Botaničkom vrtu, zelenoj oazi velegrada, gleda prema Jugu, gdje nam je kolijevka.

Sjećam se da sam kao dijete slušao od oca pripovijedanje o don Franinu djelu, o svemu što je on za nas značio. Još i danas čitam sa suzama u očima nekrolog *dr. Marija Matulića*, jednoga od najvećih hrvatskih novinara i poznatoga katoličkog radnika (imali smo mi tada i *dnevnike* katoličke orijentacije!). U srcu oživljuju nezaboravne stranice *Deželićevih, Katićevih* i *Mayerovih* jeronimskih knjiga o vremenu što ga je don Frane oživio. Obljetnica don Franine smrti nije ostala zaboravljena ni ove godine. Na nju su se osvrnule mnoge novine i mnogi forumi. Možemo reći da je don Frane još uvijek živ u srcu jednoga naroda. U njegovu djelu mi i danas gledamo svoj »ressourcement« i svoj »aggiornamento«.

* * *

Znam da će netko i za ovaj prigodničarski i »uzrubni« uvod reći da su to zastarjele patetično-retorske davorije, »masaže suznih žlijezda« i »arhetipi«, na što i opet odgovaram da je to traženje aktualnosti u prošlosti i prošlosti u aktualnosti, da je memorija, kao što misli Orwellov inkvizitor, jamac osobnog i povijesnog identiteta i kontinuiteta i da su arhetipovi način našega mišljenja. Od te »iracionalne« magle i »pjene sna« stvara se ono što ostaje trajno u povijesti, čija je tama progutala kritičare besmrtnog Don Quijota i čija je svjetlost uzdignula iracionalni gest čovjeka koji je za Matoša bio »Div« i »svog roda plam«. Jest, ta »iracionalna« magla za nas je nešto realno i opipljivo, zapravo jedino što nam je preostalo, kako bi rekla *Annie Daubenton*, koja kaže da se time može mnogo toga stvoriti i izgraditi. To je ono što neki zovu metafizikom, to su konstrukcije duha i mašte, i to »one mašte koja nije iskrivljena slika sna nego njegov vjerni i točni odraz«.

Većini onih koji su alergični na sve što ih podsjeća na »metafiziku«, »mistiku«, »retoriku« i »patetiku« smrdi naročito tamjan Crkve i »memento« svake transcendencije. Takvima i najveći pjesnici postaju »zvonari« i »sakristani« a ponajbolji kritičari »mračni kaptolski *Marakovići«, kako* se nedavno izrazio jedan naš poznati i ne toliko zastarjeli koliko ostarjeli pisac. Za njih su i *Tin Ujević* i *Nikola Šop* tek osrednji pjesnici premda ih i neki inozemni poznavaoci književnosti u naše vrijeme smatraju najvećim suvremenim slavenskim pjesnicima.

Zanimljivo je da ti ostarjeli epikurejci, gledajući u »ovostranosti« i »prizemnosti« jedinu šansu, ostaju i potkraj života vrlo agilni i, bar naizgled, vrlo vitalni, uvijek »kaustični« i cinični. Tradicija je to od antičkih vremena do *Voltairea, A. Francea* i *A. Gidea,* kojega je *Krleža,* kako piše *Saša Vereš,* smatrao »velikim gnjavatorom«, do *Moravije* i *Borgesa,* za kojega je *Proust* »nečitljivi dosadnjaković«. Njih, za koje je »nada frivolna«, fascinirala je i još uvijek fascinira »lucidnost« *Sartrea,* o kojemu i *Françoise Sagan* u svojim nedavno objavljenim memoarima piše hvalospjeve.

Ipak, većina mladih, koliko god ovi bili razočarani u životu, sita je te »lucidnosti« i »žutog smijeha« cinika. Ostarjeli »pajaci« postaju im sve smješniji te traže nove vidike, nove učitelje i nove nade, pišući nove »nadrealističke« i »neoromantičke« proteste i manifeste. Usput naviještaju smrt modernizma u svijetu iz kojega je nestalo buržujske koncepcije i koji je postao »veliki kolaž« najrazličitijih struja, kako bi rekao *John Cage*. Stari »futuristički« ekscesi nemaju više svog revolucionarnog naboja, ali se na horizontu javljaju novi tražitelji i »trubaduri« kojima je neobično simpatičan Isus iz Govora na gori i Franjo Asiški, brat sunca i zvijezda.

* * *

U tom »kolažu« najrazličitijih strujanja pisci kršćani treba da nađu svoje mjesto i dadnu svjedočanstvo u svom vremenu na svoj način. To se odnosi i na pisce koji se okupljaju oko revije »Marulić« i oko Hrvatskoga književnog društva sv. Ćirila i Metoda (Društva sv. Jeronima). Pri tom oni ne smiju zaboraviti na svijetlu tradiciju toga Društva koju na poseban način ilustrira pučki kalendar »Danica« (»Danica« za 1985. upravo je izašla iz tiska s uobičajenim džepnim i zidnim kalendarima) i pučka literatura čiji su eminentni predstavnici bili upravo *Deželić* i *Mayer*. Popularnost takve literature došla je naročito do izražaja u prvim desetljećima postojanja i djelovanja HKD-a u okviru čijega rada nađoše svoje mjesto naši posljednji ilirci (kao npr. *Trnski),* koji su bili njegovi istaknuti članovi za prvog predsjednika, kanonika i ilirca *Tome Gajdeka* (1868—1886).

O našemu prvom predsjedniku u posljednje se vrijeme dosta pisalo nakon iznošenja hipoteze *Stjepana Laljaka,* koji misli da je ovaj poznati zagrebački kanonik mogao biti otac *Ante Kovačića,* alias »Mecena« iz

Kovačićeva romana »U registraturi«. Na osnovi arhivskih podataka Laljakovo pisanje pobija *Metod Hrg* (u »Vjesniku« od 4. VIII. 1984). Ne smije nas čuditi tendencija da se nekim zagrebačkim kanonicima pripiše »očinstvo« nekih pisaca!

Iako znamo da vrijeme »pučke« umjetnosti nije prošlo, kako su to htjeli prikazati mnogi »prosvijetljeni« i »napredni«, i da se popularnost Zagorke i »naivnih« slikara u naše dane može djelomično objasniti i nekomunikativnošću i pesimizmom raznih »modernističkih« i »apstraktnih« struja u suvremenoj umjetnosti, ne smijemo proglašavati vrhunskom književnošću sve što odgovara ukusu masa i što ih zabavlja ili uspavljuje. Ipak ono što vrijedi u svim vremenima odgovara ne samo nekakvoj eliti nego i širim slojevima čitalačke publike. U »Vjesnikovoj« anketi, na primjer, od 20. VII. 1984, u rang-listi najvećih evropskih književnika, našli su se najpopularniji pisci sviju vremena, kao npr. *Shakespeare, Dante, Tolstoj, Cervantes, Homer, Goethe, Čehov, Gogolj, Balzac, Molière, Puškin, Sofoklo, Dickens, Euripid, Vergilije* itd. Od naših se tu nalaze *Držić, Krleža, Andrić, Njegoš, Ujević, Šop* i drugi. Tu su i oni manje čitljivi za šire slojeve kao npr. *Kafka, Proust, Joyce, Ionesco...* Anketa je, čini se, odraz »šarolikog kolaža« o kojemu smo govorili, ali i »reprodukcija« renomiranih veličina, bez obzira na to jesu li anketirani navedene pisce pročitali ili nisu.

U suvremenom »konglomeratu« i »kolažu« šarolikih ukusa sigurno dolaze do izražaja i neke karakteristike vremena u kojem živimo, a to su individualizam, permisivni hedonizam, sivi agnosticizam, ukratko »ère du vide«, kako to zove *Gilles Lipovetsky*. No do izražaja dolazi i traganje za ljubavlju, pravdom i istinom u svijetu neravnomjerne raspodjele dobara, nepravde, gladi, nezaposlenosti, totalitarističke tiranije i egoističkog narcisizma. To traganje ilustrira pisanje *Solženicina* i *Orwella*, kao i njihova preteče koji se i u spomenutoj anketi nalazi na najvišem mjestu iza Shakespearea, uvijek aktualnog *Dostojevskog*. U njegovu se djelu nalaze i navještaji suvremenog terorizma (Demoni), i konclogora i »gulaga«, kao i cinizma Velikog Brata. Zanimljivo je da je i katolički obraćenik *Chesterton* u svom romanu »Napoleon iz Notting Hilla«, objavljenom 1904, uzeo 1984. kao godinu velike tiranije. Katolički pisci, kako smo već rekli, djeluju često kao proroci dajući na svoj način svoje svjedočanstvo i u vremenu konzumizma, totalitarizma i sekularizma. Svijetu tiranije i potrošačkog utilitarizma oni suprotstavljaju svijet Blaženstava koji ima svoje ishodište u milosrđu nebeskog Oca.

Nakon velikih pisaca kršćanskog nadahnuća prije drugoga svjetskog rata, kao što su bili *Claudel, Papini, Chesterton* i dr., dolazi poslije rata pokoljenje novih svjedoka kršćanske »avanture« i grozničavog traženja, kao što su *J. Cayrol, J. Sulivan, G. Cesbron, M. Clavel, M. Pomilio, M. Muggeridge* itd., u čije djelo ulaze i tužni dokumenti jednoga vremena i stranice bolne šutnje.

I dok jedni osjećaju svu ozbiljnost i tragičnost ljudskog udesa u suvremenom svijetu, drugi se prepuštaju bezbrižnom traženju časovitih zadovoljstava, gurajući poput noja glavu u pijesak. »Kruha i igara!«, to je i danas glavna ambicija masa. Pred našim se očima odvijaju *Olimpijske igre* u Los Angelesu, raskošni spektakl mladosti u najmoćnijoj zemlji svijeta, zatim razne *ljetne igre*, koje zadovoljavaju kulturne i fiskulturne potrebe uglavnom dobrostojećeg i dokonog svijeta. Hvala Bogu, igara ima dovoljno, a i kruha, barem zasada i barem za onaj »privilegirani« dio svijeta. Onaj drugi, umjesto po plažama, provodi svoje godišnje odmore, ukoliko ih uopće ima, po kućama i balkonima (in »Balkonien«, kako bi rekli Nijemci), na radu i tlaci.

Istodobno u onom »trećem« svijetu, npr. u Africi, svaki mjesec umiru tisuće ljudi od gladi. Misli li u svijetu visokog kulturnog i »fiskulturnog« standarda tkogod na te ljude koji su gladni i žedni kruha i vode, pravde i ljubavi? Njima valja pribrojiti i one koji godinama čame po tamnicama diktatura i totalitarnih režima.

Upravo ti žalosni dokumenti jednoga vremena moraju biti i preokupacija pisaca koji žele dati autentično svjedočanstvo toga vremena u svojim djelima. Nije čudo da su mnogi pisci, kao npr. *Danilo Kiš*, shvatili da je suvremeni dokumenat potresniji i snažniji od mašte, koja treba samo da ispuni »prazninu« između dva dokumenta. Ne smijemo zaboraviti da su oni koji žive bez slobode i kruha većina čovječanstva. Njima je upućena poruka Blaženstava i poruka istinskih svjedoka svojega vremena, a takvi treba da budu prvenstveno pisci kršćanskog nadahnuća.

Oni treba da budu i svjedoci naroda i sredine kojoj pripadaju. Zajedništvo i solidarnost s tom sredinom također je odlika pravih književnika i pjesnika. Svjedoci toga zajedništva jesu npr. i poznati južnoafrički pjesnik *Breyten Breytenbach* i kubanski pjesnik *Jurge Valls Arango*.

U prvoj polovici našega stoljeća takvi su bili »centurioni« *Ernest Psichari*, Renanov unuk i obraćenik, i *Charles Péguy*, jedan od najvećih francuskih pjesnika. Boreći se kao oficiri u svojim jedinicama za Francusku, pali su na početku drugoga svjetskog rata za domovinu. Čvrsto su vjerovali u sudbinsku povezanost svoje zemaljske domovine s nebeskom domovinom i katoličkom vjerom. Danas nitko ne pomišlja da se ruga takvom »mističnom« patriotizmu, ni među »najprosvjetljenijim« Francuzima, kao što se nitko ne ruga ni »fanatizmu« *Ivane Arške*, a u ušima suvremenika odzvanja još uvijek svečana ispovijest vjere i rodoljublja Renanova unuka kao i svečano ponavljanje Péguyevih stihova, posvećenih onima što padoše na polju časti za »zemaljska kraljevstva«, koja je *Bernanos* tako žarko ljubio.

Reći će opet tkogod da je i to nalik bugariji ili »burgiji« »nostalgičara« prošlosti, pobornika sprege Crkve s državom i vjere s rodoljubljem.

Ne mislimo plakati ni za kakvim cezaropapizmom ili teokracijom, ali smatramo da rodoljublje nije aktualno samo za potomke Ivane Arške ili za neke afričke narode, donedavna pod kolonijalnom vlašću, nego da svaka država treba da bude »zemlja ljudi dostojnih domovine« (što je prijevod novog imena za zapadnoafričku državu Gornju Voltu). Ne mislimo niti da je »polonizacija« isto što i »homeinizacija«, niti da je prošlost uvijek bolja od sadašnjosti, ali ni obratno.

Ako je glavna značajka »modernizma« osporavanje starih vrednota, moramo se i te kako čuvati da ne upadnemo u snobizam onih kojima je uvijek draže »pečenje« nego »djedovska sablja« jer je takav »unučki« afinitet »realniji« i razboritiji od povijesnih »himera«. Po takvom je mentalitetu sve što je novo naprednije i vrednije od staroga.

Iako znamo da gomilanjem vjekovnog iskustva tehnika i civilizacija napreduju gotovo geometrijskom progresijom, sumnjamo da usporedo s time napreduje i ono što zovemo kulturom. Nikako ne možemo reći da su *Shakespeare, Dante, Vergilije, Homer, Platon ili Aristotel* inferiorniji današnjim piscima i misliocima.

Ako takvo rezoniranje prenesemo na vjersko područje, možemo, pak, sa sigurnošću reći da se ljuto varaju oni koji povijest kršćanstva promatraju samo kao napredak »aggiornamenta« (dok istodobno, kad im to konvenira, propovijedaju povratak »ressourcementu«). *Rahner* i *Maritain*, iako obogaćeni novim pogledima i spoznajama, ne moraju biti veći teolozi i mislioci od *Augustina* i *Tome*. Teologija »Božje smrti« i »sekularizacije« nije naprednija od stare otačke ili skolastičke teologije, kao što ni kult vikenda i rekreacije nije »humaniji« od kulta dana Gospodnjeg i određene discipline.

Već godinama slušamo kako II. vatikanski koncil znači »kopernikanski obrat« u povijesti Crkve, a atribut »pretkoncilski« postao je »deprecijativ«, kao da se moramo stidjeti svega što se u Crkvi zbivalo prije II. vatikanskog koncila. Toliko smo puta upozorili da koncile kao ni pape ne valja samo međusobno suprotstavljati a njihove različitosti gledati samo kao oprečnosti, jer se oni u povijesti naroda Božjega u prvom redu nadopunjuju a njihove su različitosti često tek »pomak akcenta«. Iznad sviju mijena nalazi se ono što je uvijek aktualno i napredno za vjernika i kršćanina, a to je blaga i radosna poruka Evanđelja. Evanđeoska poruka *transcendira* sve »mijene«, različitosti pa i oprečnosti povijesti, i samo onaj koji na taj način »osjeća s Crkvom« neće upadati u snobizam ili defetizam te u svakom »pomaku akcenta« vidjeti »kopernikanski obrat« (ili prevrat, što mnogim nemirnim i nezadovoljnim duhovima najviše odgovara jer nalaze »oduška« u osporavanju a ne u svjedočenju).

Transcendentalnost, metafizičnost i metahistoričnost evanđeoske poruke, uzdižući je iznad kategorija vremenitosti i moderniteta, čini je prikladnom i aktualnom za sva vremena. Iako književnost i umjetnost ne pripadaju tom području, i one mogu na sebi svojstven način biti odraz i izraz Radosne Vijesti, svojevrsno svjedočanstvo težnji, misli i emocija koje ni danas nisu izgubile svoju stvaralačku snagu, autentičnost i aktualnost.

Benedikta ZELIĆ-BUČAN

Don Frane Bulić

uz 50-u obljetnicu smrti (1934—1984)

Ove godine navršava se pedeset godina od smrti Don Frane Bulića, pionira i utemeljitelja znanstvene arheologije u Hrvatskoj. I prije njega bavili su se arheologijom poneki historici i entuzijasti (P. Katančić, S. Ljubić, F. Carrara), ali su prvi pravi stručnjaci, koji su izučili arheološke discipline u Beču kod tadašnjih najboljih profesora bili Josip Brunšmid (†1929), upravitelj Arheološkog muzeja u Zagrebu i don Frane Bulić, upravitelj Arheološkog muzeja u Splitu. Njegov interes bio je usmjeren kako na klasičnu rimsku arheologiju tako na starokršćansku i starohrvatsku, a prostorno uglavnom na srednju Dalmaciju, posebno na Split i Solin, te njihovu bližu okolicu.

Obljetnica Bulićeve smrti bit će obilježena posebnim znanstvenim simpozijima u Zagrebu i u Splitu, a u Splitu se priprema i poseban spomen-zbornik u koji će ući izbor iz njegovih znanstvenih radova kako onih na hrvatskom tako i onih koje je on objelodanjivao na različitim evropskim jezicima, a tu će biti prevedeni na hrvatski jezik. Ni »Marulić« kao kulturno-književna revija jednog od najstarijih hrvatskih kulturnih društava (Društvo Sv. Ćirila i Metoda direktan je nasljednik Društva Sv. Jeronima, osnovanog još 1868. god. sa svrhom da pisanom riječi u različitim svojim izdanjima širi kulturu u širokim slojevima hrvatskog naroda) ne može mukom prijeći preko obljetnice smrti tako značajnog hrvatskog čovjeka.

Don Frane Bulić po svojem osnovnom zanimanju bio je katolički svećenik. Rođen je u nekada ubavom, a danas od okolne industrije najzagađenijem selu Vranjicu kod Splita na dan sv. Franje 4. listopada 1846. god. Otac Ivan, ugledan i strog seljak, poslao je »malog« Franu u osnovnu školu u obnovljeno sjemenište u Priko kod Omiša, gdje je nekada djelovalo poznato Hrvatsko glagoljaško sjemenište (1750—1821) za izobrazbu klera koji se je u obredima služio staroslavenskim jezikom i glagoljicom. Tu je završio osnovnu školu i četiri niža razreda gimnazije. Višu gimnaziju pohađao je u Splitu a bogosloviju u Zadru. Zaređen je za svećenika 1869. godine. Odmah potom polazi u Beč na studij klasičnih jezika, ali na poticaj prof. Conzea prelazi na studij arheologije. Nakon završenih studija radi neko vrijeme (1873—1877) kao suplent na splitskoj, pa na dubrovačkoj gimnaziji, ali već tada počinje objavljivati i svoje prve znanstvene radove. Zbog posebnog zanimanja za epigrafiku odlazi 1877. god. ponovno u Beč da se u seminaru prof. Bendorfa posebno usavrši u epigrafici. Upotpunivši tako svoj studij jednom posebnom disciplinom klasične arheologije vraća se u Split i biva od vlade imenovan nadzornikom osnovnih škola na području sjeverne Dalmacije i ujedno konzervatorom starina na tom području. God. 1883. imenovan je upraviteljem splitske klasične gimnazije, a ujedno i upraviteljem splitskog arheološkog muzeja, te konzervatorom povjesno-umjetničkih spomenika za srednju Dalmaciju. Zbog nekog đačkog incidenta političke naravi (neidentificirana grupa đaka ušla je jedne noći

1896. god. u zgradu gimnazije te uništila sve careve slike i izrezala geografske karte gdje su bila označena imena gradova Beča i Budimpešte) don Frane je te godine u dobi od 50 godina umirovljen na dužnosti upravitelja gimnazije, ali je i nadalje ostao upraviteljem muzeja i konzervatorom, koja su mjesta bila počasna, bez ikakove novčane nagrade.

Čitavo vrijeme, dok je obnašao navedene dužnosti u školstvu, don Frane se neprekidno bavio i arheološkim iskapanjima i proučavanjem iskopanog i sakupljenog arheološkog materijala, pa mu je to umirovljenje, iako izvršeno kao kazna, na neki način došlo kao blagodat, jer se sada, riješen činovničke stege i političkih obzira, mogao potpuno posvetiti svojem Muzeju i svojim starinama, te znanstvenom radu, čime se je bavio do duboke starosti, doslovno do same smrti. Izuzevši znanstvena putovanja, više od pola stoljeća proveo je u svojem Splitu, tjelesno bodar i u punom razumu i radnoj sposobnosti do u duboku starost od 88 godina. Tek kratko vrijeme pred smrt, na nagovor prijatelja, otišao je na liječenje na kliniku u Zagreb, gdje ga je i zatekla smrt u noći između 29. i 30. srpnja 1934. god. Njegovo mrtvo tijelo prema njegovoj želji i oporuci, preneseno je u Split, izloženo molitvama svećenika i sjemeništaraca u sjemenišnoj kapeli, blagoslovljeno u splitskoj katedrali, a sahranjeno na vječni počinak u Manastirinama u staroj Saloni, u sarkofag koji je on još u dobi od 50 godina dao izraditi po uzoru na klasične sarkofage i sam dao uklesati latinski natpis sličan natpisima na starim kršćanskim sarkofazima: »Hic iacet Franciscus Bulić, peccator et indignus presbyter, N. IV. non. oct. a. MDCCCCLVI. H.M.H.N.S.«, a što u hrvatskom prijevodu glasi: »Ovdje počiva Franjo Bulić, grešnik i nedostojni svećenik. Rođen 4. listopada 1846«. Ovaj spomenik nije namijenjen baštinicima.«

Pedagoški rad

Kako je neposredno nakon ređenja Don Frane otišao na studij u Beč, a potom vršio dužnosti profesora na splitskoj i dubrovačkoj gimnaziji, te dužnosti školskog nadzornika i upravitelja splitske gimnazije, pa upravitelja splitskog arheološkog muzeja, on; iako svećenik, nikada nije radio u pastoralnoj službi, nikada nije bio kapelan ni župnik na nekoj župi. No zato je sva njegova pedagoška djelatnost i kao profesora i upravitelja gimnazije imala donekle značenje pastoralne djelatnosti u širem smislu. Kako je i kao profesor i kao upravitelj predavao klasične jezike i literaturu, nastojao je upravo kroz taj studij kod svojih učenika u prvom redu razvijati i njegovati težnju k ljepoti i istini, te na primjerima starih klasika učvršćivati njihov karakter. Da je u tome imao uspjeha, najbolje se očitovalo prilikom njegova preranog umirovljenja na dužnosti upravitelja splitske gimnazije. Tada su mnogi svećenici, studenti i đaci javno protestirali protiv tog vladina čina. Tada je don Frane u javnom pismu svojim učenicima posebno istaknuo da mu je njihov izraz zahvalnosti i solidarnosti najveća zadovoljština: »Zato vam ne velju: Hvala!, nego vam dovikujem: Evala!, jer ste plemenitim vašim činom još jednom dokazali, kako su neizmjerno zlobni oni koji, jer žele, tvrde, da u današnjem naraštaju i sa današnjim odgojem iščezavaju ideali iz mladih srdaca, i da mladi naraštaj, u groznom vrtlogu najnižih strasti, postaje ravnodušan za sve što je krijeposno i plemenito.«... Pišući nadalje kako mu je upravo to pismo njegovih đaka najveća utjeha i melem za sve mnogobrojne rane iz prošlosti, nastavlja: »A tu utjehu crpao sam ne stoga, jer je pismo bilo upravljeno meni, nego zato što ste javnim činom dokazali svakome, da se je u vaša srca pravi kršćanski odgoj stalno uvriježio, da je u Vama živo staro hrvatsko

poštenje, pa jedno i drugo začinjeno klasičnim naucima od vas je stvorilo ljude, kojima se domovina naša već sada ponosi, a u budućnosti, nadam se, imat će razloga da se još i diči... Mojim dušmanima to budi moja osveta, za njih najstrašnija: oni, bo, su uvjereni, da kada na poprište stupi krijepost, poštenje i iskreno otačbeništvo, tada su zlobi, spletci i svakoj nekrijeposti dani izbrojeni.«

Don Frane je postao upraviteljem gimnazije (1883) u vrijeme kada je tek bilo otpočelo postepeno pohrvaćivanje splitske gimnazije tako što se počevši od prvog razreda škol. god. 1882/83. pa nadalje uvodio hrvatski jezik kao nastavni. Iako su profesori, većinom odgajani u talijanskim sveučilištima, mnogo lakše vladali talijanskim nego hrvatskim jezikom i bili zakonom obvezani da u roku od tri godine savladaju hrvatski jezik toliko da mogu na njemu predavati, još i nakon deset godina bilo je profesora koji su jedva znali hrvatski. U takovim okolnostima talijanska kultura i talijanska knjiga bila je i nadalje splitskim učenicima pristupačnija i poznatija od domaće. Da bi se tome nekako doskočilo, grupica hrvatskih profesora zajedno s upraviteljem Bulićem provela je na školi akciju upisivanja starijih učenika u Maticu Hrvatsku, koja je redovito izdavala najbolja djela hrvatskih književnika. S upisom u članstvo Matice Hrvatske učenici su dobijali i Matičina izdanja, te je interes za hrvatsku knjigu naglo porastao. Desilo se je da su se u Maticu upisivali i sinovi istaknutih autonomaša. Kada je tako i sin potpredsjednika splitskog »Gabinetto di lettura« došao kući s hrpom hrvatskih knjiga, otac mu ode protestirati kod upravitelja gimnazije, na što mu je Don Frane mirno odgovorio: »Pa to je naša osveta, gospodine, da djeca dovedu očeve na stazu prirode.«

Politički rad

Dok je 1877/78. god. Don Frane boravio u Beču na seminaru epigrafike stanovao je u samostanu franjevaca. Te zime je kod franjevaca stanovao i vođa hrvatskih narodnjaka u Dalmaciji, Don Mihovil Pavlinović, kao zastupnik u Carevinskom vijeću, pa su se ova dva vrla hrvatska muža, oba čvrsta rodoljuba neslomiva karaktera imali priliku ne samo upoznati nego i sprijateljiti. Na zajedničkim susretima u blagovaonici, šetnjama po samostanskom vrtu, zajedničkim izletima u Hietzing k čestitom starini barunu Metelu Ožegoviću, oko čijeg gostoljubiva stola su se često okupljali hrvatski rodoljubi iz Istre i Dalmacije, imali su prilike da raspravljaju o mnogim narodnim problemima i zadaćama koje su pred njima stajali. I kasnije su ostali u vezi i dopisivanju. Pavlinoviću se je Bulić zbog njegova čvrsta karaktera toliko dopao da ga je na samrti u proljeće 1887. g. preporučio svojim biračima, da nakon njegove smrti na njegovo mjesto zastupnika u Carevinskom vijeću izaberu Bulića. Pavlinovićevi birači su zaista u ponovljenim izborima izabrali Bulića ne samo u Carevinsko vijeće u Beču nego i u Zemaljski sabor u Zadru. No nije dugo Bulić ostao na tim funkcijama. Tada su vođe Hrvatske narodne stranke u Dalmaciji sve više tonuli u oportunizam i nagodbenjaštvo. Bulić je u zadarskom zemaljskom saboru nastavio borbu za osnovni politički cilj. Narodne stranke, združenje Dalmacije s ostalim hrvatskim zemljama. Kada je uspio u saboru progurati adresu na vladara u kojoj se traži izvršenje toliko obećavanog sjedinjenja, bečkim političkim krugovima taj se Bulićev istup nije svidio jer je dirao u ravnotežu Austro-Ugarske monarhije, te su oni isposlovali da su se i sami dalmatinski zastupnici odrekli tog već izglasanog zahtjeva. Zbog te političke besprincipijelnosti i općeg razočaranja, kada je bolje upoznao labav karakter, sebičnost i slavoljublje mnogih razvikanih narodnih prvaka,

don Frane uviđa da mu među njima nije mjesto i daje 1889. god. ostavku na oba mandata, na opće čuđenje svojih zavidnika, jer je mandat u bečkom Carevinskom vijeću bio spojen sa znatnim materijalnim sredstvima.

Don Frane, skroman, kakav je po svojoj naravi bio, nije bio zainteresiran za novac, te se vratio svojoj gimnaziji i svojem muzeju. Ubrzo je u materijalnom pogledu spao još na tanje grane, jer je zbog onog spomenutog đačkog incidenta još vrlo mlad umirovljen na dužnosti upravitelja gimnazije, a položaj upravitelja muzeja bio je počasnog karaktera. Ni to Don Frane nije tragično shvatio, niti se je dao pokolebati. Sada je bio potpuno slobodan, riješen svih političkih obzira i s mnogo više slobodnog vremena mogao se je sasvim posvetiti svojim iskapanjima i povijesnim istraživanjima.

Arheolog, konzervator i historik

Čitava svojeg života, otkada je završio arheološki studij i specijalizirao se za epigrafiku kod tadašnjih najboljih bečkih profesora, uz sve svoje službene dužnosti koje je obnašao kao profesor, nadzornik, upravitelj gimnazije i narodni zastupnik, Bulić se stalno bavio i arheološkim istraživanjima, a rezultate svojih istraživanja redovito objavljivao ponajviše u »Bullettinu«, kao i u mnogim evropskim časopisima na raznim evropskim jezicima.

Glavna Bulićeva djelatnost na tom polju odvijala se u Splitu i Solinu, tj. u čuvanju i konzerviranju stare Dioklecijanove palače, te iskapanju i konzerviranju spomenika stare rimske Salone. U Saloni je otkopao starokršćanske bazilike od IV — VI, st., amfiteatar, teatar, stare terme, gradska vrata, veleobrtnu četvrt grada i stare rimske sarkofage. Nastavio je i završio otkapanje grobišne bazilike izvan gradskih zidina na Manastirinama u kojoj su bili pokopani solinski mučenici sv. Dujam i sv. Venancije, te grobišnu baziliku u blizom Marusincu, gdje je bio pokopan sv. Staš.

Na Bulićevu inicijativu održan je u Solinu i Splitu god. 1884. I. međunarodni kongres kršćanskih arheologa, koji je Bulić iskoristio da zainteresira svjetske znanstvenike za solinske starokršćanske spomenike. Kada je 1898. god. u Beču osnovan Austrijski arheološki institut pod ravnanjem vrsnog arheologa Bendorfa, splitski arheološki muzej i solinske iskopine stavljene su pod nadležnost tog instituta. Upravo zalaganjem prof. Bendorfa splitski arheološki muzej, najstariji u Hrvatskoj, osnovan još 1821. god., koji nije imao svoje stalne zgrade, dobio je 1914. god. današnju reprezentativnu zgradu.

Posebna Bulićeva briga bila je stara Dioklecijanova palača u kojoj se je tijekom stoljeća smjestila trgovačka jezgra novog grada. Bulić je imao velike muke i okapanja da zaštiti same sačuvane dijelove careve palače i vrijedna historijska zdanja nastala u njoj ili uz nju tijekom stoljeća. No u tim svojim nastojanjima često je nailazio na nerazumijevanje i gubio bitku u borbi s predstavnicima i nositeljima novog tempa života i izgradnje grada. Tako se je žestoko, ali bez uspjeha opirao rušenju stare nadbiskupijske zgrade (smještene sjeverno od mauzoleja-katedrale, ali koja se je skladno uklapala u staru rimsku arhitekturu. Jednako tako nije uspio spriječiti izgradnju moderne, stilski neizražajne četverokatnice na obali ispred srednjovjekovne Hrvojeve kule, koja je to srednjovjekovno zdanje s morske strane sasvim zaklonila, a upravo je ona zajedno s južnim pročeljem careve palače i zvonikom sv. Dujma davala posebnu vizuru gradu Splitu na prilazu s morske strane. Zbog neumjesnosti postavljanja golema Meštrovićeva kipa Grguru Ninskom u tijesni klasični pro- stor Peristila, žestoko se, i opet bez uspjeha, opirao toj Grgurevoj lokaciji (koja je kasnije ispravljena)

Jednakom žestinom i upornošću branio je Bulić i rezultate svojih historijskih studija, zbog kojih je, ukoliko su rušila stara i omiljela, ali po njegovu uvjerenju neistinita shvaćanja, dolažio u sukob s višim krugovima splitske Crkve. Takav jedan slučaj je bio kada je objelodanio mišljenje da je historijski neutemeljena legenda prema kojoj bi sv. Dujam bio prvi splitski nadbiskup i učenik sv. Petra. Iako je don Frane često morao mnogu gorku progutati zbog svojih nepomirljivih stajališta, ipak se najčešće dešavalo da su se njegovi uskogrudni protivnici iz male domaće sredine morali povlačiti pred mišljenjima i priznanjima koja su dolazila don Frani i od rimske kurije i od priznatih stranih znanstvenika.

No nije Bulić svoje znanje i energiju iscrpljivao za otkrivanje i proučavanje samo rimskih i starokršćanskih spomenika i kulture. Jednakim žarom bavio se i otkapanjem i proučavanjem starohrvatskih arheoloških spomenika i izučavanjem problema iz starije hrvatske povijesti. Zajedno s entuzijastom, ali amaterom, Fra Lujom Marunom, koji je započeo otkapati starohrvatske spomenike u okolici Knina, osnovao je 1887. god. u Kninu Starinarsko društvo za otkrivanje hrvatskih spomenika i uspio je već slijedeće, 1888. god., u VIII. sv. Djela Jugoslavenske Akademije u Zagrebu objaviti rezultate dotadašnjeg rada na tom području pod naslovom »Hrvatski spomenici u kninskoj okolici«. Zbog neslaganja u pogledu metodologije rada i nekih drugih pitanja don Frane Bulić se 1893. god. razišao s kninskim starinarskim društvom, ali nije time prestao raditi na starohrvatskoj arheologiji. Kninsko starinarsko društvo i bez stručnog vodstva nastavilo je uspješno svojim radom, a don Frane je iduće godine 1894. osnovao društvo »Bihać« (prema lokalitetu Bijaći u kaštelansko-trogirskom polju) i posvetio se otkrivanju i proučavanju starohrvatskih spomenika uglavnom u okolici Splita, u srednjovjekovnom Solinu i Kaštelima. Pokretne nalaze iz tih iskapanja pohranjivao je u zasebnu zbirku »Bihać« u Arheološkom muzeju.

Društvo »Bihać« pod Bulićevim vodstvom otkopalo je na lokalitetu »Bijaći« na granici donjokaštelanskog i trogirskog polja starohrvatsku crkvicu, baziliku sv. Marte i ostatke kneževa dvora. Ta crkvica posebno je značajna po tome što je pred njom knez Trpimir izdao poznatu povelju od 852. god. u kojoj se prvi put u pisanim dokumentima spominje hrvatsko nacionalno ime, jer se Trpimir u povelji naziva »dux Croatorum«. Na lokalitetu Rižinice u Solinu, na padini blizu ceste prema Klisu, otkopao je temelje starohrvatske crkvice i benediktinskog samostana, a u ulomcima sa septuma (luka i grede kojima je u starohrvatskim crkvama bilo odijeljeno svetište od lađe) nađeno je i ime kneza Trpimira, kojega Saksonac Gotšalk, što je kao gost proveo neko vrijeme na Trpimirovu dvoru naziva kraljem Hrvata. Otkopani su u staroj »Gradini« u Solinu i temelji oktogonalne crkvene građevine, za koju je Bulić pogrešno držao da je krunidbena crkva kralja Zvonimira. Kasnije je Don Lovre Katić pomoću arhivskih dokumenata nedvojbeno dokazao da je Zvonimirova krunidbena crkva sv. Petra, u kojoj se je okrunio kralj Zvonimir, bila bazilika sjeveroistočno uz rijeku Jadro, a bio ju je već otkopao don Frane. Ta je crkva u narodu bila poznata kao »šuplja crkva«, jer uslijed tisućljetnih naplavina rijeke Jadro danas njezini temelji stoje više od 2m ispod razine rijeke.

Vrhunac Bulićevih istraživanja u Solinu predstavlja otkriće temelja jedne od zadužbina kraljice Jelene u čijem je predvorju nađen i njezin sarkofag s natpisom, ali razlupan u stotinu komadića. Buliću je ipak uspjelo sastaviti te ulomke toliko da se natpis uglavnom dao pročitati, a izgubljeni dijelovi su se mogli prema sačuvanom tekstu uz male varijacije lako dopuniti. Na natpisu se spominje kraljica Jelena i godina njezine smrti, (976.) te još dva hrvatska vladara, muž joj Mihajlo Krešimir i sin Držislav. Otkriće Jelenina

natpisa bio je tako značajan događaj u starohrvatskoj arheologiji, da su na dan otkrića slova s imenom Helena (28. VIII 1898.) zvonila sva zvona župske crkve u Solinu, a u Zagrebu se na zgradi Jugoslavenske akademije osam dana vijala hrvatska zastava. Samo iz Splita, priča Don Frane u popularnoj knjižici »Stopama hrvatskih narodnih vladara« (izd. Društvo Sv. Jeronima, knj. 259. str. 74.) nije bilo »ni žive duše«. Moglo bi se još nabrajati što je sve društvo »Bihać« pod Don Franinim vodstvom iskapalo, kao npr. starohrvatsko groblje uz crkvicu sv. Jurja u Putalju iznad Kaštel Sućurca, u kojoj su nađene fresko slike hrvatskih narodnih vladara, groblje u Majdanu itd.

Rezultate svojih mnogobrojnih iskapanja i povijesnih istraživanja objavljivao je Don Frane najviše u glasilu Arheološkog muzeja u Splitu, u »Bullettinu...«, kasnije »Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku«, a napisao je i nekoliko samostalnih rasprava i knjiga. Njegov je rad bio svestran, bio je arheolog, kustos, konzervator i historik, bavio se klasičnom, starokršćanskom i starohrvatskom arheologijom i poviješću, i sasvim je prirodno da nije imao vremena niti se je mogao udubiti u neko posebno pitanje, u neku posebnu problematiku ili temeljitije obraditi neki nalaz. Zbog toga su kasnije istraživači, kako historici tako i arheolozi, vršeći revizije ranijih iskapanja ispravili poneko Bulićevo mišljenje. No to nimalo ne umanjuje njegove zasluge kao pionira i osnivača hrvatske arheologije. Posebna je Bulićeva zasluga što je s našom kulturnom baštinom upoznao čitav ondašnji naučni svijet održavajući stručne i prijateljske veze s brojnim prvim evropskim imenima na području arheologije. Gdje sam nije stizao, nije bio uskogrudan i ljubomoran, nego je poticao i omogućavao i domaćim i stranim istraživačima da nastavljaju po njemu započeta iskapanja i istraživanja. Rezultati su takova rada stranih istraživača pet svezaka o spomenicima Solina i Salone (W. Gerbern — R. Egger — E. Dyggve, *Forschungen in Salona;* I-III; E. Dyggve — J. Bronsted, *Recherches a Salone, I-II.)* dva sveska o Dioklecijanovoj palači (G. Niemann — E. Hebrard — J. Zeiller), a Dyggve je još poslije drugog svjetskog rata objavio u Oslu »Povijest kršćanske crkve u Solinu« *(History of Salonitan Christianity,* Oslo 1951).

Na Bulićevu intervenciju i traženje premješten je iz Italije u Split mladi hrvatski arheolog M. Abramić, koji od 1920. god. postaje suurednik »Vjesnika«, a 1928. god. Abramić nasljeđuje Bulića i na položaju upravitelja Arheološkog muzeja. On je nastavio i poslije Bulićeve smrti iako uz velike financijske teškoće, izdavanjem tog organa, koji izlazi još i danas i glavna je okosnica izdavačkog rada Arheološkog muzeja u Splitu; samo je sada ograničen na prethistoriju i klasičnu arheologiju jer u Splitu uspješno radi zaseban Muzej hrvatskih arheoloških spomenika koji, uz povremene prekide, redovito izdaje svoj organ »Starohrvatska prosvjeta«.

Bulićev odnos prema puku

Na kraju treba posebno istaknuti jednu karakterističnu crtu Bulićeve ličnosti. Nije on bio samo kabinetski radnik niti se u svojim kontaktima ograničavao samo na vrhunske svjetske znanstvenike. Isto tako revno se družio s domaćim intelektualcima koji su pokazivali zanimanje za klasičnu i starohrvatsku kulturnu baštinu. Bio je neumoran vodič po Dioklecijanovoj palači i Solinu. Družio se i razgovarao sa seljacima, upućivao njih same, crkovinare i općinske službenike u potrebu čuvanja starih spomenika. Bio je u tome izvrstan i uspješan pedagog. Razvio je kod širokih pučkih slojeva svijest o vrijednosti starih spomenika. U Bulićevo doba i o najmanjem slučajnom nalazu

seljaci su obavještavali Don Franu. Kod njega nije postojalo uredovno vrijeme ni satovi primanja, k njemu je mogao u svako doba dana nenajavljen navratiti i svaki svjetski učenjak i svaki seljak ako se radilo o tome da s Don Franom porazgovara o nekom nalazu. Seljaci su mu donosili stare novce, obrađeno kamenje, osobito kamenje s natpisima, barem s nekim slovom, Bulić je sve uvijek primao i za svaki i najmanji nalaz plaćao, pa makar nalaz bio i sasvim beznačajan. Plaćao bi barem dva groša i za svaki stari novčić, kojih je inače bila svuda sva sila, a sve u želji da razvija kod širokih narodnih slojeva svijest o vrijednosti starih spomenika, te da ne bi, ako ih odbije jednom zbog toga što doneseni novčić nema vrijednosti, drugi put seljak, neupućen u značenje slučajnog nalaza, zatajio možda ili uništio i neki rijetki i vrijedni nalaz. Takav odgoj širokih seljačkih masa urodio je plodom. Često su upravo seljaci navodili don Franu na tragove značajnih otkrića. Tako mu je primjerice seljak Duje Pletikosić iz Solina donio na gradske bedeme u Solinu, gdje se Don Frane zatekao s bavarskim arheolozima, kamen s nekoliko slova, a to je bio onaj poznati ulomak iz septuma benediktinske crkve u Rižinicama s natpisom: pro »duce Trepim(ero)«. Daljim traganjem uspjelo je otkriti najveći dio čitava natpisa. Kada je don Frane tu započeo kopati, otkriveni su temelji jednobrodne bazilike i temelji benediktinskog samostana, koji Trpimir spominje u svojoj ispravi iz 852. god. Danas nam se čini nevjerojatno, ali je istinito, da su u slučaju nekog otkrića, i tvornice u Majdanu ili Solinu obustavljale kopanje u tupinolomima dok ne dođe stručna komisija iz Arheološkog muzeja.

Bulićev rad više su cijenili domaći mali puk i svjetski znanstvenici nego svjetovne i crkvene vlasti u njegovu Splitu. O 75-godišnjici don Franina života svjetski znanstvenici su mu odali priznanje time što su u golemom spomen-zborniku »Strena Buliciana« objavili 92 priloga na raznim svjetskim jezicima. A okolni seljaci, koji su ga pamtili kao uzorna svećenika i veleučena čovjeka, koji se nije uzoholio nego ostao uvijek skroman i pristupačan svakom seljaku, iskazali su mu na osobit način svoju ljubav i štovanje prilikom njegove smrti i sprovoda u Solinu 1934. god., na koji su pohrlili brojni pučani iz Splita i seljaci iz svih mjesta iz okolice Splita i Solina. Tu ljubav prema don Frani kao beskompromisnom borcu za hrvatsku stvar (za sjedinjenje Dalmacije s ostalim hrvatskim zemljama u doba Austro-Ugarske monarhije, za upotrebu glagoljice u svim hrvatskim biskupijama), neumornom istraživaču stare hrvatske slave (stare slave djedovino!) mogao je taj mali puk na poseban način iskazati prilikom prve obljetnice njegove smrti, koja se na inicijativu podružnice HKD »Napredak« svečano obavila na Manastirinama u Solinu 28. VII 1935. god. Don Frane je sam oporučno naložio da mu pogreb bude tih, bez vijenaca, bez nošenja odlikovanja i glazbe, bez govora, pa je njegov sprovod, iako uz brojno prisustvo naroda, bio zaista tih i skroman. No narod je želio da oda priznanje Don Frani i kao narodnom borcu i narodnom učenjaku, a to u doba njegove smrti, u vrijeme diktature kralja Aleksandra, nije bilo moguće. Zato na godišnjicu njegove smrti pohrliše pod hrvatskim barjacima seljaci iz svih sela splitske okolice, od Klisa, Kaštela i Omiša, da mirno, svečano i dostojanstveno odaju počast omiljenom narodnom velikanu. Misa zadušnica služena je u grobišnoj bazilici na Manastirinama, svi barjaci se okupiše oko don Franina sarkofaga i oboriše na pozdrav. Društvo »Sv. Cecilija« iz Splita pjevalo je obredne pogrebne pjesme, a nakon toga pjesmu »Hrvatskoj«, koja se nije smjela pjevati prilikom sprovoda. Bio je to, kako reče u prigodnom govoru predsjednik splitske podružnice »Napretka«, kao neki zbor zahvalnog i odanog hrvatskog naroda, ali i duša solinskih mučenika, hrvatskih kneževa, kraljeva i kraljica, duša živih i duša neumrlih, »kao na velikom narodnom ročenju, da počaste, da uzveličaju, da odaju priznanje, tebi, veliki naš Don Frane«. Na kraju je »Sv. Cecilija« uz sudjelovanje svega okupljenog puka otpjevala naj-

ljepšu himnu »Lijepa naša«, nakon čega se je sakupljeni narod u najvećoj disciplini, bez ikakova incidenta, dostojanstveno pod barjacima, vratio u svoja sela.

To veličanstveno slavlje nakon tek dokinute diktature, za vrijeme koje se nije nekažnjeno smjelo ni izustiti hrvatsko ime, imalo je doduše i karakter općeg slavlja, koje ne može proći bez pjesama i barjaka, ali činjenica da su ti iskonski i teško zatomljivani hrvatski narodni osjećaji disciplinirano i upravo veličanstveno došli do izražaja baš povodom obljetnice don Franine smrti svjedoči o tome da su široki narodni slojevi dobro znali razlikovati tko su pravi narodni borci i velikani. Može to biti primjer i pouka mlađim naraštajima. Tko se svojeg posla, bio to svećenički, kulturni, prosvjetni, liječnički ili bilo koji drugi rad, prihvati umom i srcem kao svojeg životnog poziva, kao duga narodu što mu je omogućio da se može školovati i tako ga na neki način izdigao na svjećnjak na kojem mora svijetliti, a ne kao svojeg osobnog« »zaposlenja« ili »namještenja« kojim se stječe karijera i zarada, taj vjerojatno neće naići na razumijevanje ni priznanje kod viših »faktora«, bilo crkvenih bilo svjetovnih, jer se tima obično ne sviđaju značajevi, nego pokorni službenici. No narod, đaci, župljani, bolesnici i svi oni s kojima i za koje intelektualci, (koji po prirodi svojeg poziva moraju biti »sol zemlje«) rade, znat će pravilno ocijeniti »svoje« ljude i naći će načina da im svoje priznanje i iskažu, a to će im biti i najveća nagrada.

Mirko SLADE-ŠILOVIĆ

Čudak

O, kako neizmjerno volim
to zlato!
Žuto zlato!
Al' ne kao gospodara
kome treba da se molim,
ni zato
što je vlast, novac,
neobuzdana strast...

Sasvim drugo to je:
volim zlato, zlato žute boje,
zato što ima odsjaj hvoje
u jeseni koja umire
i zlati ljepotom oči,
*mîre**
moje...

* *mire = stare zidine*

Joja RICOV

Margherita Guidacci (o) Nikoli Šopu

Ne možemo se baš pohvaliti vojskom književnika drugih naroda i kultura koji se bore za prodor naše književne riječi u svijetu. Među tim rijetkim prijateljima, predanim i djelotvornim, uz ime Dubravka Pušeka na talijanskom jezičnome kolosijeku visoko stoji ono istaknute talijanske pjesnikinje Margherite Guidacci. Evo njezinih temeljnih biobibliografskih podataka, uz moguć portretni croquis:

Rodila se u Firenci, 25. travnja 1921. Diplomiravši književnost na Firentinskom sveučilištu, posvetila se pretežno poetskoj i prevoditeljskoj djelatnosti, u prvom redu s engleskoga. Živi u Rimu. Profesor je engleske književnosti na Sveučilištu u Macerati.

Poezija: *La sabbia e l'angelo* (Pijesak i anđeo), 1946; *La morte del ricco* (Smrt bogataša), 1955; *Giorno dei Santi* (Svi Sveti), 1957; *Paglia e polvere* (Slama i prah), 1961; *Poesie* (Pjesme — izbor iz ranijih zbirki), 1965; *Un cammino incerto* (Nesiguran hod), 1970; *Neurosuite* (Neurosuita), 1970; *Terra senza orologi* (Zemlja bez satova), 1973; *Taccuino slavo* (Slavenski notes), 1976; itd.

Prijevodi: *Sacre rappresentazioni inglesi* (Engleska crkvena skazanja — zbirka u njenu izboru i prijevodu), uz djela Donnea, E. Dickinson, Mouniera, Tu Fua, Twainea, Eliota i drugih.

Biblijske i anglosaksonske pobude, ako već ne i ukorijenjenosti, uz Corazzinija s Reborom, Ungarettija, Betocchija, Luzija, Quasimoda nezaobilazno ime kršćanskog svjedočenja Novecenta. Vjerna sebi oduvijek, Margherita Guidacci ni jednim svojim »izlaskom« nije izdala pjesnika. Ni u tematski pa i doživljajno bolesnoj — bolesnoj u živcima i u duši — psihijatrijskoj »Neuro-suiti«, superiorno prosvjednoj, ona se ni u jednoj dionici nije latila šizomorfnog. I u tom ekstrovertiranom othodu, ona — introvertivna — ostaje ponajviše ono što je bila još od samoga početka: sjetno i dramatski obojen, u proživljajno refleksivnom luku, glas obasjane ženskosti koja spokojstvom biljke predano vrši svoju biološku funkciju, registrirajući fenomenološki sve što u njen razbor dospijeva, slikovita i neusiljena, kultivirana i bistra, brižna i gola u očaravajućoj ispovijesti: neprispodobiv izraz materinstva u talijanskom pjesništvu stoljeća.

Sada: još dublja, upornija kružiteljica nad tajanstvom zatečenih pojava, induktivno-deduktivne metodike pristupa, fantazijski ekspan-

zivna, refleksijski nepredvidiva. Njena afektivnost i logika, selektivna ljestvicom etičkih i estetskih vrednota, provaljuje u izravan dijaloški krik bez odgovora, prosvjed koji obara. Ne leptir, koji dotiče — pčela je koja kopa, kupi, prerađuje, koja preobražava svijet.

Poslušajmo je u ogledno predstavljalačkom tekstu naslovljenu *»Uzlet životinjstva* Nikole Šopa«, švicarski časopis »Cenobio«, trobroj srpanj-rujan 1983, kako raščlanjuje djelo spomenutog hrvatskog pjesnika:

»Da se Nikola Šop rodio u jezikoslovnome pojasu velike difuzije i odjeka kakav je, na primjer, anglosaksonski, njegovo ime danas bi zacijelo figuriralo među onima najvećih i najpoznatijih pjesnika stoljeća.

Budući pak da se rodio u bosanskom gradiću Jajce, i budući da se izrazio na jednom jeziku ‚manjine' kakav je hrvatski, njega, još uvijek, poznaje malo ljudi. I samo prevoditeljski rad u jednom od većih jezika (većih, razumije se, rasprostranjenošću) moći će ga izvući na, dao Bog, sve obuhvatniji način iz njegove, izvan granica domovine, apsolutno nepravedne tame.

Da pružim kakvu takvu predodžbu o pjesničkome stasu Nikole Šopa i o internacionalnosti zanimanja što ga esencijalnim nutrinskim vrednovanjem predstavlja njegova poezija, dostatno će biti reći kako je W. H. Auden, saznavši za neke Šopove skladbe na putu po Jugoslaviji, bio planirao osobno prirediti jedno englesko izdanje[1] (do kojega međutim, na žalost, nije uspjelo doći poradi odviše brzo nastupjele Audenove smrti).

Talijanski jezik nije danas ono vozilo široka razglasa kakvo je engleski jezik (ili kakvo bi i sam talijanski bio u doba renesanse); svejedno, razlog je velike radosti i ponosa za nas vidjeti kako je upravo s talijanskim jezikom Šopovo pjesništvo stalo prekoračivat granice[2], započevši ono što će, nadajmo se, postati sve artikuliranijim hodom u svijesti svih njegovatelja poezije, u Europi i izvan nje.

---

1. Do izdanja doista nije došlo, ali zato već u studenome 1969. londonski časopis »ENCOUNTER« donosi Šopove *Kućice u svemiru* (17 pjesama u tri uzastopna broja) u engleskome suprijevodu Branka Brusara i W. H. Audena.

2. Istini za volju treba ovdje reći kako je, prije negoli na talijanskom, Šopova riječ zakoračila u Europu i skladbama pjesničke proze iz njegovih »Tajanstvenih prela«. godine 1974, ali i opet na engleskome jeziku. Zasluga ide prevoditeljicu Veru Javarek, profesora slavistike na Cambridgeu, koja je Šopove pjesme *Poziv dragom Isusu* i *Napuštena kuća* već dalekih pedesetih godina bila uvrstila u svoj antologijski izbor »Serbo-Croatian Prose and Verse« (University of London. The Athlone Press, 1958), a sada, u svojoj drugoj dvojezičnoj antologiji isječaka iz djela suvremenih srpskih i hrvatskih pisaca s prijevodom i bilješkama pod naslovom »Serbo-Croatian Reader« (St. Paul's house Warwick Lane, London 1974) donijela Šopove radove *The Belated Visitor* (Kasni posjetilac), *Guest-Bringer of Fear* (Gost strašilo) i *The Absent-minded Guest* (Rastreseni gost). Posljednje Šopovo djelo na engleskome, poema *Angelica Ars Amandi*, pojavila se u dvobroju 1—2 zagrebačkog časopisa »MOST« 1980, također u suprijevodu Branka Brusara i W. H. Audena.

Prvi prijevod — radilo se o izboru iz više djela — pripravi 1975. vrstan hrvatski talijanist Mladen Machiedo (profesor na Sveučilištu u Zagrebu) za rimskog izdavača Abete, pod naslovom *In cima alla sfera* (Na vrhu kugle). Sada jednom drugome vrijednom hrvatskom talijanistu, Dubravku Pušeku, zahvaljujemo prijevod Šopove kružne skladbe u više dijelova, *Decollo dell'animalita* (Uzlet životinjstva), prijevod koji su objelodanile Vallecchijeve Nuovedizioni potkraj protekle godine. S oba ova svoja prevoditelja Šop je bio sretan: zaista, iako talijanski nije materinji jezik ni Machiedu ni Pušeku, oni su njegovi iznimno duboki poznavatelji, obojica obdareni pjesničkom tankoćutnosti do te mjere da mogu pisati pjesme izravno na tome jeziku. Obojica su, nadalje, krajnje savjesni, kadri dati se i na beskonačne muke prije no što »otpišu« jedan jedini redak: tako njihovi napori pružaju adekvatno, koliko je moguće pružiti adekvatno, na nekom stranom jeziku, pomake, izvanredan leksik i jedinstveno ozračje Šopova poezisa.

Jedinstvenost Šopove umjetnosti rađa se ne samo iz izvornosti talenata koji bje, očigledno, prirodan dar, osebujan oblik onog »poeta nascitur«, nego također, počevši s drugim poraćem, i iz vanjskih uvjeta u kojima se on zatekao primoran da se razvija, a koji predstavljahu izazov kojemu sam razvitak ove umjetnosti bi odgovorom i naknadom: na pozadu jedne neizrecive žrtve, neizreciva pobjeda. Naime, usljed rana zadobivenih za bombardiranja Beograda, gdje je tada živio i gdje je njegov dom bio pretvoren u razvaline, Nikola Šop gubio je sve više mogućnost služenja udovima, dok nije ostao zatočen u apsolutnu nepokretnost.

Kada ga upoznah (a pratio me ka kućici u Voćarskoj, u Zagrebu, gdje još živi preljupka pjesnikova žena Antonija, prijatelj Machiedo, zajedno s Ruggerom Jacobbijem, s kojim sam sudjelovala na jednom skupu o sredozemnoj uljudbi), Šop je tada mogao još samo okrenuti glavu u stranu i pomaknuti malko lijevu ruku. Pruži nam je, meni i Jacobbiju, rekavši uz osmijeh: ‚To je ruka srca.' Imao je lice izvanredne ljepote, s dva oka takva sjaja i tako duboke plaveti kao da su uistinu zrcalila svemirske bezdane njegova pjesništva.

Način na koji započe razgovor, nakon onog ganutljivog i osjećajnog pozdrava, bio je jednako tako nezaboravan. Obrati se meni i upita me: ‚Vi vjerujete da vam je duša besmrtna?' Pitanje koje oduzima dah, koje mi smjesta pruži predodžbu o bivstvu svijeta bez lažna blještavila, čak i bez pribora, u kojemu je taj čovjek živio. Za sebe, on reče da vjeruje u besmrtnost, ali da je ta besmrtnost (a kako bismo i bili mogli posumnjati u to?) za njega sama poezija.

O tome susretu koji je, budući da ga odmah ne zapisah, ostao za mene ko kakva bjeličasta maglica, trajno ganuće više no slijed sadržaja, druge dvije rečenice izranjaju iz pamćenja poput dviju zvijezda cjelovito oblikovanih. Šop odjednom reče (ne sjećam se više o čemu smo govorili, ali nije bilo nikakva nadovezivanja, prijelaz bi neočekivan, iznenada): ‚Bože moj, kako li bih volio vidjeti bijela vola, na livadi!' Sjećam se da se ja i Jacobbi instinktivno pogledasmo i zamijetismo, oboje, kako su nam oči pune suza: ta rečenica koja je, iako tiha, imala silovitost jed-

nog krika, otvorila nam je užasnu raspuklinu nad mukom onoga života koji je bio prikovan uz postelju, bez drugog vidika osim komada tavanice ili zida, za čovjeka koji bijaše toliko otvoren ljepoti i poticajima prirode, tako uronjen u jedno toplo bratstvo sa svim bićima, pjesnika koji je već u svojim mladim danima mogao napisati remek-djelo kakvo je *Vunena pastorala*. I bilo je upravo pjesnički to što se smjesta izrazio onom slikom (koja se za čas tek što ne utvari pred nama, kao da je čitamo na nekoj od njegovih velikoh stranica) umjesto da dopusti forme samosažaljenja ili jadikovke nad svojim fizičkim stanjem. Na ono stanje, dapače, on je aludirao otmjenošću ironije: ‚Morate mi oprostiti', reče (to je zadnja rečenica koju pamtim od njega), ‚morate mi oprostiti što sam vas primio ležeći u krevetu. Ali u karanteni sam, istom na povratku s jednog od mojih astralnih putovanja...'

Ove dvije posljednje rečenice Nikole Šopa navraćale su mi u pamet dok sam čitala lijep sveščić Vallecchijevih Nuovediziona s milim prepjevom »Decollo dell'animalita« (Uzlet životinjstva) što nam ga podari Dubravko Pušek. Šop astralni putnik... Otkad mu tijelo ostade nepokretno, bi, u određenom smislu, kao da mu on ne ćuti više tereta: njegovo pjesništvo stade izražavati neku vrtoglavu, nezamislivu lakoću, neko slobodno rasipanje i bludnju kozmosom, u ‚odsutnosti sile teže'. Boravak ovog čovjeka osuđenog da se više nikad ne zagleda, svojim zemaljskim očima, u livadu gdje bi mu se mogao ukazati kakav ‚bijeli vol', postade, na planu duha, čitavo svemirje.

Ono što iznenađuje i očarava u najzrelijoj fazi Šopova pjesništva to je odista kozmička dimenzija, neprekidno produbljivana i proširivana; dimenzija posve lišena lakih znanstvenofantastičkih priziva, i koja kao da nas, naprotiv, ponovo vraća k praiskonskim trenucima, k evoluciji svijeta u oblikovanju i preobrazbi. Pribivamo u Šopa nekoj vrsti nepresušne kozmogonije, gdje se stihovi i slike razuzlavaju poput vijuga neke neobjašnjive prvobitne materije koja trepti i ježuri se od »slutnji«, kojoj zamjećujemo nazočnost ali ne i odredište. Klijanja, pomaci i razdaljine u prostoru, u onoj obestvarenoj lakoći što kao da sve ispunja nekim osjetom krila (ili ‚krilatosti', kako to prevodi, novokovanicom modeliranom po Šopovoj, Pušek), stalno su razmatran i stalno obnavljan predmet pjesnikove pozornosti: od *Kućica u svemiru* iz '57. do *Astralija* iz '61, do *Dok svemiri venu* iz '75.

U ‚Uzletu životinjstva' pribivamo, kao u kakvu apokaliptičkome viđenju (ali koje nema ‚svrhovitosti' ni alegoričkog značenja Apokalipse), pomaljanju novih životinja, koje zauzimaju mjesto nekadanjih domaćih životinja (‚bijeli vol', prizivan za našeg susreta, koji se i ovdje imenuje više puta); ili su to možda one iste životinje, čudesno preobražene nekom stvarateljskom silom vječno na djelu, koja prolazi kroz sve, sve mori i proslavlja. Impuls prema riječi (nedosegnutoj u prvoj, ‚domaćoj' fazi) i golem, strmoglav kret u kojemu se odvija kao kakav ophod nova, bezoblična i svečana zodijaka, dvije su usporednice prema kojima se odmjeraju pjesme ovog ciklusa. Zblenut i užasnut čovjek prisustvuje svemirskome zbivanju, projicirajući se neprestance iz zakloništa sjećanja u vrtoglavlje sadašnjosti i obrnuto. Kao da je ovijen u goleme ne-

prekidne prstene viđenja koja se pokušavaju precizirati, u vječitu nastajanju i raspadanju, i značenja što se poistovjećuju sa samom životnom snagom kojom sve prožeto, silom koja naizmjence (ili naprosto istodobno) rađa ‚mutnoće' i zaslijepljujuće svjetlosti.

Ali nemoguće je opisati ili ‚ispripovjediti' naputke koji zrače iz ovih Šopovih pjesama: novih kao što je posvemašno nov i njihov svijet, ova sveopća trudnoća živih oblika koji su sami, u svojoj praiskonskoj izvornosti, vlastiti izraz usporedbe, budući da ih se nije moglo naći u poznatome svijetu koji se spominje samo da bi se naglasilo trganje i rastanak.

Bolje je navesti primjere jer se pjesništvo predstavlja, a ne tumači. Odabrat ću dva: šestu skladbu zbirke, koja je okrenuta u prošlost, i trinaestu, koja je sva zahvaćena plimom prema budućem.

Sedma, povezana sa šestom, koja je završavala s ‚onim trzajem miline koju nazivamo jagnje', zvuči ovako:

Zašto milina ona
ne odade nam se riječju,
nego osta jagnje,
plašljiv, bolan blej?

Svježimo sada se time
u lebdjenju k nepoznatom.

I znajmo da u novom životinjstvu
nijedan se oblik više
neće nazvati domaćom živinom.

O zamahu naprijed svjedoči pak pjesma broj 13, gdje je sjećanje samo nježan kontrapunkt, dok prevladava napetost promjene:

Slutimo, slutimo
usluhnuto slutimo
nezamišljivu tu veličajnost,
al' ja ni zapanjen zaboravit neću,
zaboravit ne mogu zemaljski tor.

Dok mu to ušapnuh,
vitlo suprotnih duhova
pokrenu zamah nam stojni.

I ja prohujah kroz prisutnosti,
što tek ću ih u beskraju stići.

Ove pjesme pokazuju nam, osim bipolarnosti orijentacije, i druge značajne odlike Šopa, kao što je ravnovjesje, krajnje dinamično, između zbiljnosti i apstrakcije, i zamah, ujedno žestok i nadziran, kojim pulzira

njegov poetski izraz, a koji udara nezamjenjiv ton njegovu glasu. Glasu koji, na žalost, neće više odzvanjati u novim ostvarenjima i kojeg posljednji dar ostat će nepoznat zauvijek...

Potkraj 1981. Nikola Šop reče svojoj Antoniji, koja, povrh toga što je bila njegova odana i neprispodobiva družica, bijaše i njegova sekretarica i glasnik prema vanjskom svijetu: ‚Imam ti diktirati jednu drugu knjigu', i od toga on je izgledao posebno zadovoljan i ozaren. Odlučiše započeti odmah po blagdanima, budući da ionako već bijahu u tom razdoblju.

Ali 2. siječnja 1982. Nikola Šop iznenada krenu na svoje posljednje i definitivno ‚astralno putovanje' odnijevši sa sobom svoju tajnu. Nećemo mu nikad dostatno oplakati gubitak; no dao Bog barem to da sve ono što je od njega upoznatljivo bude što prije upoznato i sa što je moguće većim radijusom širine. Zato se silno radujemo nedavnom Pušekovu prijevodu koji je bio prilika za ova naša razmišljanja, a koji nedvojbeno predstavlja vrlo ozbiljan korak, djelotvoran i vrijedan na pravome putu.«

Evo na kraju (u mom prepjevu) i jedne pjesme Margerite Guidacci posvećene Šopu (iz njezine zbirke »Taccuino slavo« — »Slavenski notes«):

PROTUSLOVLJA ZEMLJE

*za Nikolu Šopa**

Zemlja nas drži i zemlja nas uništava.

Zemlja je pod živih i tavan mrtvima.

Nosi mila viđenja: bijela goveda pašnjacima,
drveće, žetve, sela.

No ako li se odroni odjednom
uzapti nas u tijesan i mračan pravokutnik.
Tako je onda teška, i u njoj mi tako teški.

Ima mnogo načina da se izgubimo zemljom,
a samo jedan, mislim, da ponovo se nađemo:
onaj što ti nas učiš (blagoslovljen bio, Nikola)
kad pridaješ svojoj tamnici
značenje i dimenzije planeta.

**Nikola Šop:* hrvatski pjesnik, pripovijedač, dramatik, prevoditelj i istaknut latinist (1903—1982), o kojemu autorica M. G. u svojoj pribilješci »Slavenskog notesa« kaže: »Njegovo djelo (među najvažnijima u našem vremenu, i to ne samo za slavenski krug) pokazalo je, osobito u drugom poratlju, iznenađujuću sposobnost obnavljanja, orijentirajući se u »kozmičkome« smjeru, gotovo u nadoknadu i otkup za posvemašnju nepokretnost na koju je pjesnik godinama već prinuđen radi svog zdravstvenog stanja.«

Hrvatski slikari

(Iz zbirke »Taccuino slavo«)

Prepjevao: Joja Ricov

SLAVA RAŠKAJ

Tone i tone osamljenosti:
što si drugo primila od života,
Slava Raškaj? Ti nisi mogla podnijeti ih*
ili ih skrenut od srca

i stvorila si od njih krvoločno blago
kojemu si postavila za čuvare
žene poput tebe mlade,
poput tebe osuđene na muk.

Rasipala si crveno i žuto njihovim haljinama,
sve najzvonkije boje, kako i priliči
nekom što očima ne samo vidi,
nego i besjedi (nemajući drugog govora) i sluša.

Potom, kada ti više ne bjehu dostatna ta lica
zablenuta a bratska, te naprasite haljine,
naslika veliko jezero, gdje bi svaku Ofeliju
gurkala njegova struja,
a htjede ga silno tamnim i dubokim,
opasa ga gluhonijemim obalama,
razasu po njem jastuke od lopoča
kako bi sigurnijim bio počinak,

uroni u krilo odsutstva
(samo zagonetne ptice bdijahu).
Ono jezero to je tvoja duša spokojna a očajna
zbog nas što te danas volimo, Slava Raškaj.

**Slava Raškaj:* samouka hrvatska slikarica (1877—1906). Margherita Guidacci donosi o njoj sljedeću pribilješku: »Slikarica prošlog stoljeća, vrlo kratka i tragična života: gluhonijema od rođenja, internirana u ludnicu, umre sa svega dvadeset i četiri godine, od tuberkuloze. Rijetka djela što nam od nje ostadoše spadaju u najsnažnija i ona koja najviše zadivljuju u Galeriji moderne umjetnosti u Zagrebu.«

VIRIUS

Čovjek i njegov vol prelaze preko polja.
(Još uvijek je nevidljivo ime
u mramoru, Virius.)*
Ali živina je vedrija od čovjeka,
u oku joj iskra
koja nedostaje ljudskom oku, budući da ne zna
kako će život biti samo napinjanje
i kako je čeka, na kraju, klaonica.
Čovjek, za se, poznaje dobro
prvi dio usuda i možda
već naslućuje drugi. Sjedi
kasnije, sam, na pozadu
ove mrke zemlje a ti, Virius, dao si mu
svoje lice. Motreći te
tužna i zamišljena, mi osjećamo kako gone
u obruč okvira teški koraci
osvajača,
okrutne ruke kako pune puške.
Takav bje posljednji tvoj pogled? O liče
prisutan a iščezao
onkraj boli i gnjeva, u beskrajne
daljine, o tebi ništa nećemo saznati
sada već osim zemlje što te pokriva,
mrka poput boja tvoje slike,
i ledene slave
jednog imena urezana u mramor.

**Virius:* samonikao, izvorni hrvatski slikar (1889—1943). U bilješci vezanoj za ciklus naslovljen »Hrvatski slikari« M. Guidacci zapisuje: »Virius, slikar seljak, bio je jedan od najboljih naivaca u razdoblju između dva rata. (...) Njegovo ime, uz ona drugih umjetnika palih u ratu, urezano je na spomen-ploču Galerije moderne umjetnosti u Zagrebu, gdje se nalazi nekoliko njegovih slika.«

PIJETAO

*Ivanu Lackoviću**

Pijetao je veći od zaseoka,
veći je od šume,
veći od polja,
jer njegov glas sve ispunja, sve obuhvaća.
Svaka stvar na koju padnu njegove note
mora silom odgovoriti.
Naša krv vrti se mahnito
s vjetrokazom tornja (što ima pijetlov lik)
svaki grm u cvatu otkriva

boje i zavijutke pijetlova repa;
čak i sunce, dižući se iznad brda,
samo je goruće oko pijetla!

**Ivan Lacković Croata:* suvremeni hrvatski slikar naivac, poput svojih zavičajnih Podravaca Ivana Generalića i Ivana Večenaja ili poput Ivana Rabuzina poznat već širom svijeta.

DULČIĆEVI VITRAJI

Ples
stvara plesača, let stvara krila.
Tko daje vodi njeno biće? Boja
možda, ljubičasta. A siva bit će vjetar.

Volite li sunce, ne recite: Njegova zraka
nek nam dođe i nek nas obasja.
Nego recite: Mi ćemo biti sunce.

U svakoj točci nek oživi plamen,
gdje mu drago jednak, heraklitska dušo,
Dulčiću, što rasipaš punim rukama*
sjemenje dúge,

znaš vodoskoke ohole poput repova u pijetlova,
virove poput paunovih koluta,
u prostoru bič iskara
i odmor nježnih luna.

To je tvoja radost staklo prebistro
iz kojeg provaljuje svemir. Bol
više ne opstoji ili smjesta propadne
u podzemne zavojnice, izroni iz njih
preobličena u sjaj.
Jer od tebe ne poznajem suze.

**Ivo Dulčić:* hrvatski slikar (1916—1975) ekspresionističke usmjerenosti, izniman kolorist, vrsnik modernog affresca i istaknuti nacionalni majstor poglavito sakralnog vitraja.

Kad jesen čežnjom jata ptica diže

1.

Nestaju tiše koraci u tami
i s lišća kaplju požutjele suze.
Kad život hladno smijeh i ljubav uze,
stojimo nijemi, pognuti i sami.

Od sreće su nam često boli bliže,
u svaku radost kap gorčine kane,
a uspomene pozljeđuju rane
kad jesen čežnjom jata ptica diže.

I ništa ne da spasiti se bijegom,
ništa što klone i beznadno svene,
i stope najzad zgase se pod snijegom,

i vrijeme tugom natoči nam zjene.
Od svega što nam život hladno uze
tek trag se javi zaostale suze.

2.

Tek trag se javi zaostale suze,
u njemu davna proljeća se gase.
Tišinu kobnu navlačimo na se
i sve su teže nevidljive uze.

Varljivom nadom srce brižno brani
i one kradom prohujale draži,
i zadnje voće na svinutoj grani,
i snom u javi olakšanje traži.

U nijemoj tuzi dozreloga plača
ko zvijezde misli ruše se u glavi,
i vrijeme vrhom duhovnoga mača

prolaznost piše i snima i javi.
Dok jata misli nestaju u tami,
stojimo nijemi, pognuti i sami.

Istarsko čudo

Čovjeku su se u srednjem vijeku čuda događala na svakom koraku. Vjerovao je on u njih onom iskrenom, naivnom, dobrodušnom i prostodušnom vjerom koja premješta brda. I nebo i zemlja bili su za nj puni čudesa. Živio je s čudom i od čuda. Pa i sama mu je smrt bila nepovratni odlazak u čudesni kraj neodgonetnutih tajni.

Današnjik ne vjeruje u nadstvarna čuda, iako ih priželjkuje, jer se ne usuđuje suočiti sa svojom sumnjom. Budući da ne može živjeti bez ikakve vjere, on praznovjeruje. Stvarima ovozemaljskim pokušava zatrpati prazninu svoga nevjerovanja, dubinu razočaranja, bezdan straha pred smrću. Zbog toga brdo ne dolazi k njemu, on mora k brdu. Prkosom svoje nevjere ne može premještati ni brda ni planine, uspijeva ih tek srušiti.

Od mnogih čuda je čudo najčudnije, i najčudesnije. Istarsko čudo. To najčudnovatije čudo toliko se pipcima i prilipcima prilijepilo za zemlju istarsku da ga ni sto pari volova ne može maknuti ustranu. Trovrsno, troglavo je to čudo. Glavna mu je glava glagoljaška, prkosna. Druga glava, izišla iz prve, čuvarica je hrvatske narodne baštine i svijesti, uz nos svima osporavateljima. Treća glava, proizišla iz prve dvije, uzgojište je samobitne kulturne posebnosti i izvorne pučke demokratske uljudbe.

Prve su se skupine Hrvata doselile u Istru već u petom stoljeću poslije Krista. Otada pa sve do osmoga stoljeća neprestano pritječu novi hrvatski doseljenici, koji pustu Istru napučuju radišnim mnogoljudnim pukom. Hrvati naseljuju unutrašnjost Istre, u prvi mah ostavljajući po strani primorske gradove, u kojima je malobrojno romansko pučanstvo drhtalo od straha za goli život i opstanak. Zbog čega se Hrvati odmah ne naseliše i u gradovima, ostat će možda vječna tajna. U tome ih tada nikakva sila nije mogla spriječiti. Vjerojatno grad za njih nije ništa značio. Naučeni na nesputani pradomovinski život u stepi, polju i šumi, grad im se činio tijesnim ovratnikom, utorenim krdom. Slobodnu konjaniku potreban je prostor, galop, vjetar.

U doba hrvatske doselidbe Rim nije više sjedište svemoćnih careva, ali je još uvijek središte tadašnjega poznatoga nam svijeta. Grad Rim glava je kršćanske Crkve, koja je nikla na ruševinama staroga svijeta. Pape pažljivo prate pokrete naroda koji se smještavaju u opustjelim dijelovima nekadašnjega rimskoga carstva. Od biskupa iz Salone i od ravenskih egzarha obaviješteni su i o dolasku Hrvata u Dalmaciju i Istru.

Doselivši se u današnju postojbinu, Hrvati nastavljaju živjeti pradomovinskim životom. Ni ovdje, kao ni u pradomovini, nisu imali previše smisla za usredišnjeno okupljanje, što su katkada morali platiti grdnom cijenom. No sloboda nema cijene. Toliko su voljeli osobni slobodni život da su demokraciju

smatrali jedinim mogućim oblikom zajedništva. Nisu se izmijenili ni dolaskom u Istru. Bili su slobodni ljudi, koji su svoga prvaka i predvoditelja, župana, priznavali samo kao prvoga među jednakima. Županstvo nije bila vlast, već počast. Županska čast se ne nasljeđuje, župan se bira. Županska organizacija narodnoga života održala se u Istri od doselidbe pa do nadomak dvadesetoga stoljeća i odigrala je presudnu ulogu u borbi za samoodržanje i za očuvanje hrvatske narodne svijesti.

Istarski župani, glagoljaši podrijetlom i uvjerenjem, predvode i zastupaju puk, učvršćuju i šire glagoljicu i pomažu umjetnost. Imena mnogih župana sačuvana su do danas, napisana zvučnim čakavsko-kajkavskim hrvatskim jezikom i glagoljskim slovima na oslikanim zidovima istarskih crkava, u misalima i u razvodima.

U crkvi sv. Vida u Pazu slikar majstor Albert napisao je na zidu: »Let Gospodnih 1461. i bi ta figura pisana va vrime gospodina Jurija Pazara i njegova plovana Andrija iz Bužan'. Moistar' Albrt' miseca otombra. V to vrime biše župan Vitko.« Bilješka u Beramskom misalu: »Let Gospodnjih 1475. to zapisa pravdi beramske, i v to vreme i budućega župana Martina Petrinića i njega podžupa Valenta Lombardića.« Zabilježeno je u Dragućkom odlomku misala: »To zapisah jast, pop Grgur Kralić iz Senja rodom. Kapitanom biše v Pazin gospodin Jurai Eliharić, župan v Dragući Križman, pridevkom Krivić i župan Šimac, pridevkom Macarol i župan Mavar i drugi prijateli i dobrotvorci moji, ki nas od njih vsih imenui v carstve nebeskom, Amen.«

Župan ne živi od županstva, sam privređuje. Nije činovnik, već narodni zastupnik. Obrađuje zemlju kao i ostali seljaci, pa su se stoga seljaci i župani bez ikakve prisile međusobno dobro razumjeli. Župani i podžupi, zajedno s dobrim mužima i starcima, poštivajući volju većine u selskoj zajednici, vodili su poslove selske općine. Branili su seljačke interese zdušno i hrabro, pa su zbog toga katkada bili izvrgnuti mučenju i zlostavljanju. Najveća plaća bili su im čast i ugled, koje su oni i njihovi potomci uživali i kod seljaka, i kod feudalnih vlastodržaca.

Županom se, rekli smo, nije postajalo, župan je bio izborna osoba. Za župane su obično bili birani najumniji, najčestitiji i najokretniji seljaci. Župani i podžupi bili su uljuđeni i pismeni ljudi, kao i onaj podžup Bratonja koji se potpisao na crkvenom zidu u Barbanu: »Va ime Božie, Amen. To e pisal Bratonja, podžup. Bog mu pomagaj ki to pisa. Let Gospodnjih 1450.« Župani su promicali dobra selske zajednice, njegovali dobre narodne običaje i čuvali predaju i povijesnu baštinu svoga naroda. Don Luka Kirac piše u svojim »Crticama iz istarske povijesti« da je kruna kralja Tomislava posljednji put viđena sredinom 18. st. u selu Belavićima u Istri u barbanskoga župana Grge Belavića.

Župani su, uz selske župnike koji su također bili izborne osobe, odlučujuće utjecali na kulturni život sela. Godine 1315. Martin Bobošić, hrvatski župan iz Barbana, obnavlja malenu ranosrednjovjekovnu crkvu sv. Martina u Bičićima i naručuje za nju nove zidne slike. To čine župani i župnici u Pazu, Draguću, Beramu, Hrastovlju i ostalim istarskim mjestima. Župani nabavljaju kulturne dragocjenosti čak i za tako malena mjesta kao što je selo Nugle kod Roča. Nije stoga čudo što su se pojedini događaji označavali po županskom vremenu, o čemu svjedoči znameniti zapis o kupnji Misala kneza Novaka za spomenuto selo Nuglu: »Va ime Božie i svete Marie, Amen. Let Gospodnih 1405. Kuplene biše te knigi ot kneza Petra, kneza Novaka sina, s Krbave za 40 zlatih ino 5. I kupi e dobr muž, župan Ivan pridevkom Pirih, sin dobra muža Črnka, i župan Marin, pridevkom Mišulin. I v to vreme biše Pirih župan v Nugle i beše obarčin i držitel blaga crkve svete Eleni i svetoga Petra v Nugle.« Dragućki plovan (farman) zapisuje u crkvi sv. Roka kako je meštar Anton s Padove oslikao tu crkvu: »V Hristovo ime, Amen. Let rojenija togoe 1529. miseca sektebra, na dan 15. bi popisana ta crikav po meštri Antoni s Padove. I v to vrime bihu v Dragući muži dobri, ki to stvoriše popisati svoim i svega komuna: župan Juri Štrpin, i biše nega podžup Fabjan; župan Križman Krivić, župan Križman Kurelić, ki biše gubernatur te crkve, i ostali dobri muži v Dragući. A ja pop Andrij Prašić va to vrime stah v Dragući za farmana, ki ti zapisah.«

Uz župane su, spomenuli smo usput, za promicatelje kulture i uljudbe u Istri zaslužni bili i svećenici — plovani (župnici), farmani, popi, žakni. Kao i župani, bili su čuvari narodne baštine, glagoljaši i širitelji hrvatskih knjiga. Sredinom šesnaestoga stoljeća beramski župnik Mikula Kolarić prosi da mu pošalju »jedne knjige štampane na hrvacko, ke se kličo Postila«. Uza sve to župnici su bili pravi izdanci svoje sredine, narodni ljudi, tužnici u zlu, veseljaci u dobru, nikad ne uzmaknuvši pred zlom i zlovremenom. (»Pop Matij Milohanić plovan v Berme va to vrime, pisah pijući dobro vino. I župan Ivan Aliverović i župan Mate Kolarić i ja žakan Gašpar Hrastić i žakan Ivan Glavičić, pihmo isto vino u toj velikoj skrbe.«)

Također smo kazali da su župnici bili izborne osobe kao i župani. Birao ih je narod a biskupi samo potvrđivali. Tako je hrvatska istarska selska zajednica uspjela u srednjem vijeku ostvariti najpotpuniju izbornu demokraciju. Zasade te demokracije, ustanove hrvatskoga pučkoga prava i demokratski način organizacije javnoga života selske općinske zajednice zabilježeni su pouzdano, istinito i izvorno u jednom od najveličanstvenijih hrvatskih i europskih pravnopovijesnih i diplomatskih spisa, Velikom listu slobode (Magna charta) hrvatskoga istarskoga seljačkoga puka — Razvodu istarskom. To zajedničko glagoljaško djelo istarskih notara, poznatih (Mikula Gologorički) i nepoznatih, napisano u 13. stoljeću i dopunjavano do 15. stoljeća, isprava je balzakovske snage i dometa o sudbini zemlje »jaže zovet se Istrija« i o sudbini hrvatskoga čovjeka u toj zemlji. Taj spis je ujedno jedno od velikih nazaobilaznih djela književnih i putopisnih našega srednjovjekovlja (»I tu naidoše čavli križem zabieni v velikih cereh obapol te lokve. I tako ravno po stareh zlameneh ke pokazaše kako se v pismi udržaše. I cića te toliko zmutne i deferencie esu stvoreni razvodi i termeni postavleni meju nami i listi pisani zavezi da imamo tako mirno meju sobu susedski živiti.«)

No svih tih crkava, slika i knjiga ne bi bilo bez pomoći i razumijevanja puka. Siromašni i tlačeni istarski seljak doslovno je otkidao od svojih usta da se ostvare takva divna graditeljska, slikarska i književna čuda kao što su oslikane istarske crkvice i glagoljski misali. Istarski je seljak, organiziran u bratovštine, i pomagao umjetnost, i s tom umjetnošću neposredno iskreno živio. U Hrastovlju, u prikazu Kristova bičevanja, neki glagoljaš viče na mučitelja: »Ne bij, osle, tega svetoga muža ki stvori nebo i zemlju i vse stvari ovega sveta i zna ti, o nebore, dumaje (=misli) to stvorenije tvoje i činiš stvari njemu takove.«

Svoje crkvice istarski je puk dao oplesti starohrvatskim pletencem. Poznati su prekrasni pleteni ukrasi u selu Bale, pa u crkvi sv. Foške (između

Peroja i Mandriola) i u Dvigradu. A zidove svih istarskih crkava, kako svoje tako i one rijetke koje su dali sagraditi mletački plemići i pazinski grofovi, obilato je ispisao glagoljskim slovima. »Daj meni niki soldin, Miko, tako ti Boga!«.., moli veselo i prijateljski bezimeni glagoljaš sv. Nikolu u Rakotolama jer mu je očito propuh poderao džepove. Ispod, iznad, između i preko zidnih slika glagoljskim pismom i crtežima ispisane su muke ljudske, žalbe, molitve i zazivi. Glagoljski natpis iz 8. stoljeća na Plominskom kamenu reljefu (SE E PIS LS) neoborivi je dokaz davne hrvatske nazočnosti u Istri. U Roču pod Ćićarijom toliko se glagoljalo da su slavisti u svoje zemljovide ubilježili Roč kao glagoljaški velegrad.

I kad govorimo o istarskom čudu, mislimo najprije i ponajviše na nebrojene glagoljske grafite urezane u zidove istarskih crkava. Tim grafitima je hrvatski istarski puk ispisao najljepše stranice svoje ljudske i narodne povijesti, knjigu otpora i čežnje za slobodom. Ne umire narod koji se odupire smrti i ne predaje se.

Tomislav ANTUNOVIĆ

S tugom ću umrijeti

Svoj mir sam izgubio
s prvom industrijskom gradnjom
u mom polju kaštelanskom
i s prvom prodajom zemlje očinske
uz koju od žalosti i sramote
više nisam mogao proći.

Jer ničeg žalosnijeg nema od spoznaje
da tvoja zemlja očevim znojem natopljena
više nije tvoja
ničeg bolnijeg od saznanja
da je s nestalim vinogradima
izgubljeno jedno djetinjstvo
u nemoći da se smrti odupre.

A na ovom polju kaštelanskom
rođena je ljepota
i u trudu brazde života povijane
na ovom polju stasala je mladost
polju na kojem nije bilo tuge
ni kad je život bio gorak kao more.

Uzalud tugu gasim suzama
za maslinicima, za vinogradima,
za smokvicima,
za poljem kaštelanskim kojeg više nema
jer s tom tugom ću i umrijeti.

Luka PRAŠILOVAC

Spas u pravi čas

Umirovljeni arhivar Slavoljub Srpak od silne je brige jedva zaspao. Sanjao je k tome i nekakve mučne sne pa se probudio sav znojan i uznemiren. A odluku — bio je svjestan — ne može više dugo odlagati. Sjeo je u krevetu i duboko se zamislio.

— Da, da — započeo je opet jedan od onih dugačkih razgovora sa samim sobom — bili su to nekad lijepi dani... Da, dok je bila živa moja Suzana. Kako smo se voljeli! Živjeli smo skromno, moja plaćica nevelika, no Suzana razborita žena i štedljiva domaćica pa smo svaki mjesec koji dinar metnuli i »na stranu«. Skucali smo tako s vremenom i onu svoju kućicu na periferiji. I sad me spopadne teška tuga čim pomislim na onaj naš vrtić. Bog zna je li stara kruška oš uvijek onako rodna... A kad smo dobili Eticu... no da... tko je bio sretniji od nas? Tako se eto živjelo u brigama i radostima, zadovoljno i uglavnom veselo. tica j rasla, školovali smo je, nije bila loš đak, no upravo prd njezinu maturu Suzana se jednog jutra nij probudila. Umrla je u snu, potpuno iznenada... da... iznnada. Joj, joj, žalosti li, velike žalosti...

Slavoljub uzdahne, otare suzu, obuče se, umije, pojede ostatak jučerašnjeg kruha, popije šalicu hladnog mlijeka, pospremi krevet i zaputi se iz svoje suterenske sobe na uobičajenu svagdašnju šetnju. Prva je stanica bila čitaonica. Uzme novine, pregleda naslove, pročita članak o usklađivanju mirovina s prosječnim osobnim dohotkom zaposlenih u privredi, počne čitati vijesti iz sudnice, no obuzme ga nekakva nestrpljivost, uzvrpolji se, odloži novine i izađe...

Hodao je bez misli, potpuno automatski i tako se našao u gradskom parku. Klupe su bile još prazne. Sjedne na jednu, odloži kraj sebe šešir, pogladi ćelu i zagleda se u golubove oko svojih nogu. Misli ponovo nahrupiše.

— Bilo je bome teško i preteško ostati s Eticom sam. Nikako da uskladimo kuhanje, pranje i ostale poslove jer sam još bio u radnom odnosu a Etica morala na fakultet i prije i poslije podne. A žalost osim toga pritišće i ne popušta. Muke su to bile, velike muke... Kad odoh u mirovinu, stvari su se donekle sredile. Izgurali smo nekako do Etičine diplome. Kad se namjestila, bilo je i financijski mnogo lakše. No za kratko. Ubrzo se udala. Muž joj imao rodbine u Kanadi i odluči otići tamo. Dakako: i Etica i mali Svebor moraju s njim. I opet brige: odakle novac za put i za tamošnje troškove dok se ne snađu, ne namjeste? Povuci ovamo, potegni onamo dok zet jednoč nakon večere ne nabaci kako bi bilo da se proda kuća, tatici (upravo je tako rekao: tatici) kupi kakav stanić a ostatak će njima biti dovoljan za put i sve ostalo... Lice mora da mi je u tom času bilo strašno jer je Etica preplašeno ušutkala muža. Pokupio sam se bez riječi na spavanje. Tri sam dana šutio i tri noći nisam oka sklopio a onda... onda Etici za ljubav pristao. Kuća se, dakle, prodala (dosta dobro) a meni se kupila suterenska soba sa štednjakom (stan bi odnio suviše novaca)... Rastanka na aerodromu bolje da se nikada ne sjetim. Ni prvih

mjeseci samovanja. Izgubljen, potpuno izgubljen. Da svisneš i poludiš. Niti sam jeo niti pošteno spavao, brijao se tek od zgode do zgode, zapustio se do kraja. Baš dokraja. I istom kad je stiglo Etičino prvo pismo, došao sam malo k sebi. Barem sam znao da su sretno stigli, privremeno se smjestili kod rođaka, postoji opravdana nada da joj se muž namjesti a onda će možda i njoj to uspjeti... Laknulo mi je. Oživio sam. Počeo sam čak redovito odlaziti na objed u restoran sa samoposlugom.

— Pardon, je li slobodno? — prekine nit Slavoljubova razmišljanja neznani prolaznik i, ne pričekavši odgovor, pomakne njegov šešir te sjedne. Izvadi tada iz džepa nekoliko ručnih satova, stane nabrajati njihove kvalitete i ponudi ih uz — kako reče — iznimno povoljnu cijenu. Slavoljub se hladno zahvali, pokupi šešir i bez pozdrava ode. Odmičući drvoredom ljutio se:

— Ne razumijem, nikako ne razumijem kako milicija ne može stati na kraj tim švercerima!

A onda stane neodlučan kako da provede ostatak prijepodneva. Odluči najzad da pođe na film što se u Centru za kulturu besplatno daje za penzionere.

Nakon objeda (i opet su smanjili porcije!) zavuče se u svoj suteren s čvrstom odlukom da ne razmišlja, nego da barem malo odspava. Ali da! Planiraj ti šta hoćeš, nema od toga ništa kad ti briga sjedi za vratom. Najprije mu padne na pamet Rozalija.

— Muko moja! Da... ovaj... ne, nije ona muka, nego ono što u vezi s njom moram odlučiti. Ona ne. Dapače! Držeća je, zgodna, simpatična, vesela. Srce mi se širi čim na nju pomislim. (Suzana mi to sigurno ne zamjera.)

Koliko se već puta Slavoljub s radošću prisjetio kako su se Rozalija i on upoznali. Zapravo pod čudnim okolnostima. Sjedio je na klupi u parku i opazio kako jedna prolaznica baš ispred njega tetura. Hitro je priskočio, pridržao je i posjeo kraj sebe.

— Moja torbica... — promrsila je samo i izgubila svijest.

Mahao je novinama ispred njenog lica, ubrzo je otvorila oči i opet rekla:

— Moja torbica...

— Tu je. Budite bez brige. Šta se dogodilo?

— Ne znam ni sama. Nisam pojela ništa što bi mi moglo naškoditi... Ili čekajte: jela sam sinoć salamu... To bi moglo biti. Dakle ovi naši mesari...

— Ah! — mahnuo je Slavoljub rukom a kad je htjela otići, nije dozvolio. Mora svakako još malo odsjedjeti da se smiri, da joj opet ne pozli.

— Baš sam bezobrazna. Ni zahvalila vam se nisam. A spasili ste me. Nosim u banku oveću svotu. Šta mislite da mi je netko odnio torbicu! Zaista vam hvala. Zadužili ste me neizmjerno.

Razgovor je potekao dalje neusiljeno i prirodno. Slavoljub joj je čak prigovorio da je neoprezna kad njemu, neznancu, priča o novcima u torbici, ona je nato rekla da je on čovjek koji otprve ulijeva povjerenje, ispričala mu je kako je već deset godina udovica i dosad se još nije namjerila na pravog čovjeka a kad je saznala da je i on udovac, pozvala ga — da mu se oduži za njegovu susretljivost — k sebi na objed. Otpratio ju je u banku i diskretno ostao po strani dok je ona obavljala posao. Tada su se oprostili. Još ga je jednom podsjetila:

— Dakle u srijedu oko jedan sat...

I tako je počelo. Odmah su se zbližili. Oboje su se tome čudili. Ispričao joj je sve o sebi. I ona je prema njemu bila iskrena. Nije čak skrivala ni godine. Šezdeset. (Nitko joj ne bi rekao.) Stanuje u garsonijeri a čitav život čezne za čestitim stanom. Najviše joj fali kuhinja, prava i dosta prostrana. S pokojnim mužem nije taj svoj san uspjela ostvariti. Oboje su, doduše, bili u radnom odnosu, nisu imali djece, no on (ne bilo mu potuženo) nije imao

smisla za štednju, bio je široke ruke. Nedavno je, evo, naslijedila od svoje tetke imanjce na selu, prodala ga i to su ti novci koje je uložila u banku. Ipak nije dosta da se time i garsonijerom kupi pristojan stanić. Kad bi našla kakvog poštenog, simpatičnog čovjeka koji bi imao potrebnu razliku novca, rado bi se za nj udala...

Otkad je to rekla, Slavoljub neprestano razmišlja bi li pošla za nj. Kad bi, naime, prodao svoju sobu. Mogao bi dobiti za nju upravo koliko Rozaliji treba. Ali tu je Etica. Tada ne bi od njega ništa naslijedila. Smije li tako postupiti? Zašto ne bi smio? Nije li Etici već dosad dao i više nego je morao? Nema li on pravo proživjeti kao čovjek ovaj posljednji dio svog života? Suzana bi sigurno bila za to. No da li bi Etici bila po volji njegova ženidba? Makar joj i ne bila, on će to ipak učiniti. Mirne savjesti. Ta Etica piše da su se izvrsno plasirali, zarađuju dobro, žive bez materijalnih briga a nisu se, uostalom, nikad sjetili da mu išta pošalju. Nije se usudio sam sebi priznati da ga to boli, i te kako boli...

I tako Slavoljub sljedećeg dana očetka svoje najsvečanije odijelo, obuče bijelu košulju, sveže najljepšu kravatu (nakon brijanja čak se i naparfimira), usput će kupiti lijepu kitu cvijeća i napokon zaprositi Rozaliju. U veži se, na izlasku, namjeri na listonošu. Avionsko pismo iz Kanade. Vrati se u sobu i otvori ga. Zaprepastio se. Htjeli bi, piše zet, kupiti zgodnu kućicu na jezeru. Idealno za odmor. Djeca bi (rodilo se tamo i drugo dijete) naprosto uživala. Jedinstvena prilika koju nikako ne bi trebalo propustiti. Jeftino. Samo što im fali određena svota. Ne bi li im on pomogao? Da možda proda svoju sobu, novac pretvori u devize i doznači ga na njihovu banku (za svaki slučaj šalje mu odmah sve potrebne podatke) a on neka se smjesti u mirovni dom. Čuli su da su ovdje domovi vrlo lijepi, hrana odlična, postupak izvrstan, svaki tjedan priredbe, izložbe, izleti, možeš se baviti svojim hobijem... Ako njegova mirovina ne bi možda dotekla za opskrbninu, oni su voljni mjesečno slati kakvu manju svotu. Pismu je bila priložena kolor-fotografija unučadi.

Slavoljub klone na krevet; pismo i fotografija odletješe na pod. Prošlo je dosta vremena dok se koliko-toliko pribrao. Prva mu misao bijaše:

— Pa oni me žele dotući, uništiti... Tako, dakle, Etice! Zar sam to od tebe dočekao? Etice, Etice... Ali čekaj! Pismo nije pisala ona. Zet ga je pisao. Možda i bez njezina znanja. Sigurno bez njezina znanja. Sigurno?

Gorčina mu odulji usta. I opet se tupo zazuri u određenu točku. A onda se strese i nastavi razmišljati:

— Bez obzira slaže li se Etica s tim pismom ili za njega ne zna, opet sam stavljen na muke, uznemiren, prisiljen na mozganje. Ako ne pristanem, zamjerit ću im se, izgubiti možda kćer i unučad... Šta da učinim, na što da se odlučim? Da sebe definitivno pokopam? A bila je na pomolu tiha, za mene velika sreća... Suzano moja, ti bi možda bila na strani kćeri i unučadi, ali reci, po duši reci, zar sam nepravedan ako malo mislim i na sebe, na svoj skroman komadić sreće?

Premišljao je ovako i onako, ustajao iz kreveta, motao se po sobi, ponovno lijegao, najednom se sjetio da je u svečanom odjelu, svukao ga i spremio u ormar, osjetio se zatim potpuno iscrpljenim, zavukao se nanovo u krevet i uskoro zadrijemao.

Sanjao je Suzanu. Smiješila mu se i govorila:

— Slavoljube, moj Slavoljube, u pravu si. Eticu si opskrbio a nije ti (što me jako žalosti) kako treba zahvalna. Ponavljam ti: ti si u pravu... Nemoj je ipak, kad se oženiš, zaboraviti...

— Suzano draga, ni tebe ni nju neću nikada zaboraviti. I hvala ti, dušo, velika ti hvala! — jekne Slavoljub, probudi se i olakšano odahne. Bio je sada

bistar i potpuno priseban. Odlučio se bez kolebanja. Bio je ipak suviše potresen da toga dana ode Rozaliji. Učinio je to sutradan.

— Rozalijo — počeo je uzbuđenim glasom već na vratima — cijenjena Rozalijo, danas je veliki dan: odluka je donesena, odluka je donesena!

Gledala ga je u čudu.

— Mogu li ući?

— Naravno. Izvolite sjesti.

— Dakle, Rozalijo... kako bi rekao... Bit će najbolje ovako: dobro smo se međusobno upoznali, sigurno ste uvidjeli da vas cijenim i poštujem, samo ne znam jeste li primijetili da prema vama gajim nešto više od puke simpatije... A sad vam osim toga mogu reći da ćete moći kupiti stan za kojim tako dugo čeznete... Ma da, mila, ja vas prosim u nadi da vam nisam mrzak...

Prosuzila je, šmrcnula, obrisala nos i pružila mu ruke.

Stanislava ADAMIĆ

Bolje ne govoriti

Bolje ne govoriti
ni Bogu
ni ljudima
Bogu dostaje srce
želja da se u njemu ogleda
Bližnjemu
riječ je glas vapijućeg u pustinji
i ako uopće odzvanja
rani je — rana.

Najzad nije važno
bila pepeo
pijesak
ili treće.
Neka sve
od krvi
od duše tijela
bude Stan —
šutljivi konak prijatelja
U svako doba otvorena vrata
s pozdravom: Uđi.

Star sam

Star sam
a s cvijećem htio bih cvasti
ko njiva ploditi plodom
klasove njihat na vjetru
gajeve ispunjati pjesmom
i rušiti bunkere laži
i svjetliti pred oltarom
i zajedno sa suncem unositi svjetlost
u tamu sirotinjske bijede
u čamu očajnih duša
i biti odmorište onih koji istinu traže.

Htio bih
htio bih
htio bih
jedan sunčani poklik
i jedan veliki stih,
a zatim
šumoriti s lišćem stabala
žuboriti s vrelima
pjevati s pticama
radovati duše zvijezdama
i nositi baklju istine pred onima koji gaze u mraku
I munje bih htio...
Svemoć željama tražim
a u srcu ko žižak bez ulja treperim.

Star sam
o baklji sanjam
i samo koprivom žežem.

Bruno BULIĆ

Si vis bellum, para pacem!

Od ulaska talijanske vojske u Trst prošlo je već stanovito vrijeme. Ali po svemu sve je još bilo nalik na ratno doba. Jedino je kruha bilo više, i to je doista i bio kruh. Plinska je rasvjeta bila vrlo oskudna, rasvijetljene su bile samo glavne ulice. U domaćinstvima su gorjele petrolejke i svijeće a i njih je bilo teško nabaviti. Srećom se kanonade više nisu čule ali često bi nas znali probuditi i uplašiti iznenadni pucnji.

Postupice je proradila građanska uprava, koju su vodili vojnici preodjeveni u civile. Svakoga jutra osvanuli bi novi oglasi s naredbama (avisi, decreti, promemorie, ammonimenti, itd.). Sve strože mjere i sve tvrđi rječnik.

Jednoga dana u ožujku 1919. stiže mi poziv moga školskoga druga Hausbrandta, juniora istoimene tvrtke UVOZ—IZVOZ KAVE I KOLONIJALNE ROBE TRST—HAMBURG. Ako želim završiti školsku godinu, neka dođem k njima na privatne satove. Naznačio mi je popodnevno vrijeme, ulicu i broj zgrade. Tko sretniji od mene! Sutradan u zakazano vrijeme bio sam tamo. Velika palača u blizini Ponte Verde, Zelenenog mosta. Majordom me uvede u veliku primaću dvoranu na prvom katu.

Oko dugoga stola u sredini posjedalo je nekoliko meni poznatih profesora, među njima i dva Slovenca. Mojih je drugova bilo desetak. Na sredini stola svijećnjaci s lojanicama. Kristalni štitnici zaštićivali su plamen žiška. Dosta bilježnica, pribora za pisanje i tehničko crtanje. Sav trošak toga tečaja velikodušno je snosio Hausbrandt stariji. Mislim da je njemu trebao taj naš skup da bi simulirao redovitu nastavu svome jedincu a svima nama podario vjeru u znanje i rad kao temelje ljudskog napretka i sreće. Sve je išlo da nije moglo biti bolje. Tečaj smo u kolovozu svi uspješno završili. Ja sam dobio i svjedodžbu, s napomenom da je treba potvrditi, odnosno legalizirati državna gimnazija s njemačkim nastavnim jezikom u Ljubljani. Sve je to ovjerio konzulat kraljevine SHS u Trstu. Moja majka se Hausbrandtu i profesorima zahvalila i, makar su se oni protivili, ipak je podmirila sve troškove toga moga učenja.

U ranu jesen u pratnji majke i jednog školskog druga, Slovenca Vončine, otputovali smo u Ljubljanu. Stigli smo tamo rano ujutro. Po kao hladetini gustoj magli jedva smo se dokopali Kavarne Hotela »Slon«. Premda je tamo već bilo prilično gostiju, vladala je tišina kao u crkvi kad nema bogoslužja. Ti mirni ljudi čitali su svoje omiljele novine, koje im je kavana na pletenim okvirima stavljala na raspolaganje. Gosti su miješali svoje mliječnom kožicom prevučene bijele kave žličicama, a da njima nisu, po trianglu, svirali po porculanu.

Oko devet sati nekako smo došli do te blažene gimnazije. Odmah smo bili primljeni. Poslije stanovitoga poluispitnoga razgovora sa mnom potvrdili su mi moje školske isprave, pa smo mogli poći. Bilo je već 11 sati. Magla jedva da se i nazirala. Odjednom začusmo kako je pred zgradom gimnazije odjeknula neka pljuska. Glasovi, galama. Što bi to moglo biti? Oprezno smo izišli, ne samo mi nego i još nekoliko posjetitelja. Imali smo što vidjeti i čuti. Pred tom gimnazijom, lijepom manjom baroknom zgradom, smještenom u krasnu perivoju, s jedne i druge strane šljunčanoga puteljka u špaliru se okupilo dosta naroda. Izvikivali su oštre prosvjede. Jedna starija žena u radničkoj opravi grčevito se držala za ukrasna koplja perivojske ograde i jakim glasom vikala: »Prokleti hudiči! Nemškutari! Vi ste krivi za volitve na Koroškem. Fuj, fuj!« Nju sam najbolje zapamtio. Slične sam likove vidio na grafikama Käthe Kollwitz (Bauernkrieg, Ein Weberaufstand i dr.).

Mama, Vončina i ja dostojanstveno smo prošli, bez povreda, kroz tu Scilu i Haribdu narodnog gnjeva. Ja sam samo uzdahnuo. Od prvoga razreda Volkschule do četvrtog razreda Gymnasiuma redovito sam učio slovenščinu kao svoj materinski jezik, pa se nisam osjećao odgovornim za namješteni plebiscit u vezi s Celovcem. Stoga svoje poznavanje njemačkog jezika nisam skupo platio.

Uputili smo se prema Tromostovlju, k crkvi sv. Franje i spomeniku Franca Prešerna. Pogledali smo put neba, gdje je među finim koprenama magle, što je blijedila stolovao Grajski Grič. Na vlak za Trst stigli smo u posljednji čas, noseći u sebi uzbudljive ali i nezaboravne slatkogorke doživljaje. Taj maleni-veliki bratski naš narod znao je i tada kao i poslije čvrsto i hrabro braniti svoje narodno biće.

Eto nas opet u Trstu. Sada barem mogu s dobivenom ispravom male mature ići u školu koju god želim, jer su tu dokazi crno na bijelom da sam sposoban za nastavak školovanja. U tom i takvom raspoloženju gradio sam i ja poneku kulu u oblacima. Nas nekoliko vršnjaka i prijatelja odlučismo posjetiti bojno polje na Soči. Od prefekture smo dobili posebno dopuštenje, ali s napomenom da se dobro čuvamo neeksplodiranih mina, granata i šrapnela. I tako jednoga sunčanoga vedrog dana stigosmo tamo, gdje se rumena krvca lila u čast i slavu posvađenih domovina. Bojni rovovi bili su gotovo do vrha puni neke smeđe kišnice, iz koje su stršili nagnjili balvani, vreće pijeska, kolci

s bodljikavom žicom. Nekoliko metara od nas u zamršenom klupku te željezne pređe sunčani odsjaj otkrivao nam je bijele kosti šake, na prstu-prstenjaku koje se zlatio vjenčani prsten, nezaboravna, grozovita optužba ratnih škola i njihovih učitelja. Da, ali...

Dođosmo i do vojničkoga ratnoga groblja »Re di Puglia«. Kosina brežuljka dugačka oko dva kilometra sva u crvenilu zahrđaloga željeza, bodljikave žice, oružja i oruđa. Uski ravni i poprečni puteljci omogućili su nam da dođemo i do središta toga »polja slave«. Tu je bilo pokopano najmanje sto tisuća poginulih, pretežno Talijana. Na njihovim grobovima — zemljanim humcima — bilo je položeno ono oružje ili oruđe što im ga je smrt istrgla iz ruke. Nekom kuharu iz Emilije postavili su na grob čitava kuhinjska kola, »gulaš-kanonu« (kako su Austrijanci zvali takvu pokretnu poljsku kuhinju).

Najdublje nas je dirnuo grob jedne crocerossine, sestre bolničarke Crvenoga križa. Njezina poculica s koprenom bila je pričvršćena na željezni križ načinjen od nekoga bolesničkoga kreveta ili tako nešto. Natpis nad njezinim grobom glasio je:

Di carità fosti per noi l'ancella,
Morte fra noi Ti colse, resta con noi sorella!

što bi u slobodnom prijevodu na hrvatski jezik glasilo:

Milosrđa si nama bila služiteljica,
Smrt među nama Te stigla, ostani s nama kao sestrica!

U Trst su nagrnuli, većinom iz južne Italije, ljudi željni rada i zarade, vjerujući da su takozvani oslobođeni krajevi pravi eldorado lagodnoga življenja. Ponuđena cijena njihove radne snage onemogućila je da se domaći radnici natječu za radna mjesta. Nezadovoljstvo se sve više i više širilo, ne samo među Slovencima i Hrvatima nego i među »oslobođenim« Talijanima. Učestali su štrajkovi, nemiri, pa i kriminalni čini. Pojavile su se bande pljačkaša u pola bijeloga dana. Poznata je bila banda Brajko, koja je orobila zlatarnicu i ubila vlasnika Bolafija, u samo podne u najprometnijoj ulici Via Roma.

Izlaziti iz kuće nije bilo preporučljivo, ali mene je baš tada nešto vuklo da svoj rodni grad upoznam uzduž i poprijeko. Osobito me je privlačio brežuljak na kojemu je sagrađena stolna crkva sv. Justa. Jednoga vedroga jutra uputio sam se u izviđanje. Dospio sam vrlo lako do Piazza Grande, sada P. Unita. Maleni park koji je na tom trgu dijelio palaču guvernera od zgrade tršćanskog Lloyda bio je raskrčen i popločan kao i ostali prostor. Nije to bilo učinjeno iz estetskih razloga, iako je sada taj brisani prostor imao svoju urbanističku vrijednost, nego da bi se izbjeglo zasjedama i zamkama prigodom mogućih demonstracija pred rezidencijom prefekta, predstavnika državne vlasti. Moram priznati da tu nije bilo mjesta za onakav kiosk, koji je duhoviti Gabrijel Chevallier nazvao CLOCHEMERLE. Na tom će mjestu doskora biti usađene tri bandere s kandelabrima tršćanskoga kipara A. Selve.

Svaki onaj koji je u Veneciji vidio na Torre del Orologio na Piazza San Marco dva Mora, kod nas u Dubrovniku na Baburičinu zvoniku, pa i u mnogim drugim mjestima po Europi, neće se začuditi što i u Trstu na Palazzo Communale vidi i čuje kako dva brončana Slovenca Mikec i Jakec u određene sate tuku u svoj gong. To najbolje svjedoči da tempo tršćanskom životu daju Slovenci. Služi na čast Tršćanima što nisu dopustili da se ova dva draga imena potalijanče.

Skladna zgrada municipija imala je u svom krugu otvoren prolaz za pješake prema starom gradu — Riborgu. Čudno je to u lučkim gradovima. Jezgre grada, nekada središta, postaju s vremenom usahla i ocvala mjesta, slamovi ozloglašenih četvrti. A predgrađa se pretvaraju u raskošne bogate aglomeracije visokoga standarda. Malo sam se zaustavio u svom obilasku grada da bih drugima mogao predočiti područje kojim sam se kretao.

Uzbrdicom put Sv. Justa trebalo je proći mimo nekih sumnjivih ćumeza iz zadimljenih prostorija kojih se čula pjesma što ju je pjevao neki pijani glas. Nerijetko bi iz tih krčmi izbacivali ponekoga nepoćudnoga adventora. U zavjetrini, oslonjen na oronuli zid od stare opeke, izvikuje ulični prodavač dagnji. Te kuhane školjke svojim oštrim vonjem same sebe reklamiraju. Preko ulice je, od prozora do prozora na užetima složeno, vihorilo oprano rublje. Da slika lučkoga grada bude potpuna, treba dodati igru zapuštene djece i njihovu ciku i viku. Uspjelo mi je da pokraj svega toga prođem neometano.

Strma ulica, nazvana Scala Santa, dovela me je do Sta Marije Maggiore, isusovačke crkve nenametljivoga baroka iz XVIII. st., koju je sagradio A. Pozzo. Kad god bi se neki vjernik uputio na brežuljak Sv. Justa, svratio bi se u tu crkvu, ne samo da iskaže štovanje tom svetom mjestu nego i da predahne. Pa tako i ja. No mene je k tome još i očarao onaj polumrak što svim predmetima oduzima njihovu stvarnost i datost pa ih pretvara u pojave iz priviđenja. Idućih dana dolazio sam u tu crkvu akvarelirati pojedine njezine dijelove, kao stvorene za ono što zovemo slikovito i sakralno.

Korak po korak i evo me gore na brežuljku Sv. Justa, akropole Trsta. Kao pet svezaka povijesti moga rodnoga grada, tako se rasporedilo pet crkvenih lađa, jedna uz drugu, u drevnoj bazilici Sv. Justa. Pred crkvom s desne strane četvrtasti toranj-zvonik, staroromanska grdosija, građen kao i Sv. Donat zadarski na ruševinama neke starorimske zgrade. Gore u zvoniku teška i nadaleko čuvena zvona. Pred tornjem-zvonikom na kamenu stupu amblem slobodarskog grada, kame-

nita uspravna melona u koju je usađena mjedena simetrična helebarda. U toj rijetko bogatoj crkvi prvostolnici raskoš stilova i umjetničkih izrađevina. Mozaici, freske, kipovi, mramor, bronca i izrezbareno drvo. Idem redom iz jedne lođe u drugu, ništa ne preskačući. Kad dođoh u posljednju, južnu lođu, oko se već zasitilo tolikih raznolikih oblika i boja.

Skrenem pogled na kameni pod pred malenim oltarom. Na kamenitu tlu crna mramorna nadgrobna ploča. Križ i zlatnim slovima ugravirano ime: Joseph Fouché (1739—1820); prelat koji se pridružio francuskoj revoluciji, pa zatim... da ne nabrajam dalje poznate podatke o njegovu životu. Bilo je to za mene otkriće. Sjetih se da sam to ime zapazio u Micheletovoj Povijesti francuske revolucije. Ta se knjiga nalazila u našoj obiteljskoj knjižnici. Kasnije, u Zagrebu, tridesetih godina, čitao sam djelo Stephana Zweiga »Fouché« a poslije toga gledao na filmu nezaboravnu kreaciju Gustava Gründgensa. U Trstu postoji predaja da je taj prijeporni državnik viđen pri koncu života kako se usrdno i u suzama moli pred slikom Addolorate u onoj crkvi, gdje se i zauvijek smirio. On koji je vjerojatno svojim lyonskim masovnim čistkama nadahnuo ratne zločince našega vremena, pa i one zločine opet u Lyonu. Vjerujem da je dobri Bog prihvatio njegovo staračko pokajanje i smilovao mu se iako se ne mogu oteti sumnji da je ovo pokajanje možda bila njegova posljednja neiskrenost. No ja nisam ničiji sudac pa neka se ova moja sumnja pripiše mojoj ljudskoj slabosti a ne francuskoj zlobi. Ovo »otkriće« do vrha je ispunilo moju šetnju.

Ali me je čekalo još jedno iznenađenje. Naime, kada sam izišao iz crkve, za samo nekoliko koraka našao sam se pred mrtvačnicom. Širom otvorena dvokrilna vrata vodila su u neku okrečenu prostoriju; u sredini na crnom stolu ležalo je mrtvo tijelo radnika zidara. Na njemu su bile samo plave radničke hlače poprskane vapnom. Bose noge čvrstih stopala, ukočena glava s praznim staklenim pogledom u nepoznato. Oko otvorenih usta kružile su milijarde vinskih mušica. Ustajali vonj vina otkrivao je nemilosrdno da je na djelu bio tješitelj nevoljnih — Kralj Alkohol. Ne znam zašto, ali i ja sam se osjećao krivcem.

Premda je bazilika Sv. Justa ponos ne samo Trsta, nego i čitavoga kulturnoga svijeta, prava kršćanska duhovnost svagdašnjice odvijala se u crkvi sv. Antuna Novoga na početku Kanala. Zaslužni za to nisu bili ni neoklasična arhitektura, ni monumentalne pale na oltarima, a još manje velebna Gatterijeva freska »Kristov ulazak u Jeruzalem« na glavnoj apsidi, nego veliki mar i zalaganje nekolicine slovenskih svećenika na čelu sa župnikom Vatovcem. Savršenom toskanskom dikcijom Vatovec je znao svome talijanskomu puku predočiti evanđeoske istine. Također je izvrsno tumačio Sveto pismo na našem domaćem prisnom slovenskom i hrvatskom jeziku. Uz njega su se isticali vikar Guštin, kapelan Čok i još dvojica-trojica čijih se imena nažalost ne sjećam.

Ali to one nadolazeće zloduhe neće spriječiti da po tim dobrim i plemenitim ljudima pucaju iz samokresa za vrijeme svete mise. Eh, počelo je, počelo! Pjesnik i suputnik nastupajućega fašizma, Gabriele D'Annunzio, počeo je svoju salgarijevsku pustolovinu protiv nemoćnoga Zanelle na slobodnom području i državi Rijeka. Poslije euforije s bezbroj tirada, on i njegovi probisvijeti s nešto mlađarije, očarane njegovim sugestivnim parlantinama, ušli su u nebranjenu Rijeku. On, koji je za vrijeme rata, leteći u jednom »caproniju« nad Bečom, boreći se hrabro u zračnoj bitki izgubio desno oko; koji je poslije u jednom čamcu saltobaricade, zajedno sa starim Cianom i još dvadesetosmoricom, probio blokadu Bakra i u začepljenoj staklenki ostavio poruku rugalicu ovoga sadržaja: »Siamo in trenta d'ogni sorte, trentaun con la morte, Eia, eia, l'ultimo allala!« Postao je opasni takmac dučea. Za obojicu je Italija bila premalena. Pametniji je popustio i iživljavao svoju grandomaniju na jezeru Garda. Italija je njegovu fanfaronadu pretvorila, nekoliko godina poslije toga, u aktivu — pripojila si je Rijeku.

Tršćanskim ulicama počeli su pritajeno, pa sve otvorenije, kružiti manipuli squadrista. Pronalazili bi svoje žrtve i pretukli ih, pošto bi one bezazleno nasjedale izazovima. Moje su šetnje bile sužene na najuži krug živih, prometnih ulica, gdje ti spavaldi i arditi nisu još imali pristupa. Išao sam sada samo na misu od nedjelje u sv. Antuna Novoga a onda bih produžio u Muzej Rivoltella.

Tako mi je jednoga dana stari moj prijatelj, muzejski čuvar i tumač, pokazao neke revije i novine. Tu je bio i Futuristički Manifest Filippa Tommasa Marinettija i još nekolicine njegovih istomišljenika. Sve je to do mene došlo s priličnim zakašnjenjem. Kada mi je dobri Fonda pokazao i pasus gdje Mafurka (nadimak Marinettia) piše: »U muzeje i galerije benzin i petrolej« — bilo mi je jasno da ulazimo u razdoblje robota, strojeva i antihumanizma. Gledao me je stari Fonda zabrinuto, kao da u meni zagleda moj futur ili futurista. On je bio tršćanski Talijan, ali se kao muzealac osjećao ugroženim.

Tada sam ja po prilici bubnuo, da je sve u tom futurizmu zapravo neka vrsta likovne stenografije koju će samo »upućeni« znati pročitati. Da Fondu rezveselima, rekao sam mu: »Kako će ti ljudi znati dočarati onaj božanstveni rubin što se žari u žmulu crnoga dalmatinca?« Odmahnuo je rukom i nasmijao se. Više ga nisam vidio.

Nino i ja pripremali smo se za put u domovinu. Preko Ljubljane, Zagreba i Sarajeva pošli smo u Split. Na povratku u Trst saznao sam da je Fonda, taj vjerni čuvar i tumač »prezrenoga pasatističkoga otpada«, umro. A uskoro je i razvikani futurizam splasnuo sam od sebe.

Dubravka PETEK

Oceanografska istraživanja (Piesan pokorna)

Pošli smo putićem kroz borovu šumicu. Stvrdnuta zemlja bila je grubo oblikovana u stube poduprte brvnima. Vedro sam skakutala iza Tebe, zapitkujući Te štošta i ne uzbuđujući se što mi ne odgovaraš. Tvoja je misao bila jasna, i ja sam vjerovala da znam Tvoje odgovore. Osjećala sam toplinu koja zrači iz Tebe, kao blagi dodir roditeljske ruke. Mišljah da sam Te spoznala i da si mi blizu, vrlo blizu.

Pri kraju šumice, koja je pružala ugodnu sjenu i hladovinu, put se račvao. Na raskrižju se nisam dvoumila: prihvatila sam Tvoju odluku kao svoj izbor i nastavila ići za Tobom stazom uz more. Nije više bilo strmina ni stuba, a puteljak je bio posut krupnim, oštrim pijeskom. Tvoj je korak postajao sve brži, a moj sve sporiji. Noge su mi propadale u debeli sloj pijeska. »Pričekaj me malo«, molila sam Te. »Zar ne vidiš da počinjem posrtati?«

Tvoja mi je šutnja postala mučna. Znam da uvijek šutiš, ali mi ipak, molim Te, reci nešto. Ili me bar pogledaj. Da vidim da znaš da sam tu, da postojim. Ne daj da padnem! Sažali se nada mnom.

Pala sam. I dah već gubim. Pokušavam Te i dalje slijediti, klečeći, na koljenima; koža mi je sva već izgrebena. Krvare moja koljena, već se i na dlanove oslanjam, ali i oni su ranjeni.

Ja plačem. Plačem! Zar ne vidiš moje suze? Gorke suze?

Okreni se, okreni! Pruži mi ruku, moja je ispružena, ponizno Te preklinju moji drhtavi prsti, drhtava moja duša. Nemam više glasa da vapim, da Te zovem. Sve si mi dalje, sve dalje; izgubit ću Te — ne dozvoli da ostanem bez Tebe, sama, izmučena, a putu još nije kraj. Nemoj me odbaciti.

Čuješ li? Ja Te ne volim više. Neću Te. Ti mi ne želiš pomoći. Gorčina se nakupila u mojoj duši.

A zašto, zašto se okrutnost Tvoja, o kojoj ništa nisam znala, izlijeva na mene? Zašto me napuštaš i prezireš kao bezvrijedno biće?

»Ne šali se, dijete, nego ustani i pođi za mnom!«

Ja se ne šalim. Ne rugaj se mojoj bespomoćnosti. Daj mi ruku!

»Ti se igraš. Igraš se, razmaženo dijete! Hoćeš previše. Hoćeš sve. Glumiš, možda, možda i nesvjesno. Samo mali napor tražim od tebe, a ti odbijaš, postavljaš uvjete, zahtijevaš. Digni se s tla, ne jadaj se i pođi za mnom.«

Gledam Te. Gledam Tvoja uspravna leđa, sigurni Tvoj hod, Tvoju nadmoć, Tvoje nepomućeno, čisto, pravedno biće i tihu, mliječnu svjetlost koja lebdi oko Tebe. Gmižem, pužem, sitan crv. Ponižena. Napuštena. Bespotrebna i bezvrijedna. Oguljene kože, ogoljele duše. Načeta.

Vidjela sam kako odmičeš u daljini, polažući svoje ruke na glave onih drugih, koji su Te strpljivo čekali, i dijeliš im blagoslov.

Ostala sam sama u oštrom pijesku.

Više Te ne vidim. Više Te nema. Nema Te u mom svijetu. Neka maglica titra u daljini, tamo gdje sam poslijednji put vidjela pokret Tvojih ruku, svjetlost Tvoga lica, neprozirnu tajnu Tvojih zjenica.

Vidjeh li Te ikada uistinu — ili samo kao priviđenje? Postojiš li?

Ako jesi, čitav je svijet Tvoj. Samo Tvoj. Tvoj svijet. Samo sam ja izvan. Izvan staklene kugle u kojoj se rađa, živi i umire, trpi i raduje, uništava i stvara. Lebdim u zrakopraznom i beztežinskom prostoru, ni svjetlom, ni tamom, bez nade, bez uporišta, bez budućnosti. A samo me staklo dijeli od Tebe! Ali nepropusno i neprobojno staklo. Ti ne čuješ mene, ja ne čujem Tebe. Ti ne gledaš mene jer je previše drugih u Tvom gusto napučenom svijetu; ja ne gledam Tebe jer ne želim — bojim se i ne usuđujem se.

Svatko je u Tvom svijetu »netko«. I sve je u Tvom svijetu »nešto«. I nitko od svih tih koji su »netko« ne vidi mene (jer sam predaleko). I ništa od svega toga što je »nešto« nije dostupno meni.

Tvoj je svijet za mene nepoznanica. O Tebi ja ne znam ništa. (A mišljah da sam Te spoznala, da je bitak Tvoj jasan, bit jednostavna, da Te je spoznati lako — čistim, dječjim srcem!) Više ne znam čak ni da li jesi. Ne znam je li svijet, koji nazirem iza tog udaljenog staklenog zida, možda samo rijeka koja izvire niotkuda i ne utječe ni u što, gubeći se u hropcu samouništenja, jer je zaboravljeno samoosmišljenje ili možda zato jer osmišljenje nije ni moguće i jer je spoznaja besmisla vrhunac spoznaje, kruta bezoblična i besadržajna istina? Ja ne znam i ne trudim se više da spoznam. Meni je svejedno što je i kako je u Svijetu. Ja znadem nešto samo o sebi, o svojoj duši. A na moje postojanje ne odražava se ništa od onoga što vrijedi za Tvoj (ili ničiji?) svijet. Za mene vrijede neumoljive zakonitosti koje ne mogu mimoići, one upravljaju mojim životom i to su okrutnije što im više želim izmaći. Samo za mene, za izopćenika.

Ponekad se približim staklu koje razgraničava Svijet i mene — i tada vidim ponešto, ali to su samo sporedne, lako vidljive, površinske stvari. (Mogu li spoznati nešto više, ponirati u dubinu? Ne znam, ne usuđujem se, jer spoznaja obavezuje.) U tim se trenucima čini kao da postoji neka veza između mene i Svijeta, ali taj je dodir samo prividan.

* * *

Ostavši bez Tebe, bio Ti istina ili san, odumro je dio moje duše, ali nisam se više morala naprezati, pokušavajući Te slijediti, dotaknuti Tvoj skut. Polako sam ustala i pošla prema gradu, koji više nije bio daleko. Zapamtila sam: dužnost mi je uputiti se u školu. Znala sam dobro tu zgradu i put do nje. To je siva suhoparna kuća, puna tvrdih, bezličnih klupa, praznih i bespredmetnih riječi, besciljnih pogleda, opterećujuće buke, zbrkanih kretanja, dosadnih i nametljivih lica, razdražujućih glasova. Tu je jedina važna stvar — uspjeh. Uspjeti — to je zapovijed, prva i jedina. Uspjeh zabilježen na papiru, ovjeren potpisima i pečatima, putnica je za život, propusnica u ljudski rod.

Sjela sam u klupu zatrpanu knjigama, torbama, odjećom. Čekala sam, kao i drugi, ne vodeći brigu o tom što i zašto čekam, znajući samo da mi je to obaveza koju moram ispuniti, sviđalo se to meni ili ne. Ali u posljednjem trenutku dogodilo se nešto što mi je privremeno oslobodilo te nemile obaveze: neki čovjek pozvao je mene i još neke od onih koji su sjedili u učionici da dođemo u drugu prostoriju, gdje će se održati susret kojim ćemo biti počašćeni zbog uspjeha u neobaveznim nam djelima. Neće to biti nikakva svečanost, nego prilika za slobodan, ničim opterećen razgovor — o onome što želimo, što nas zanima. Svi su oduševljeno prihvatili poziv, a i ja sam pristala da dođem — iz pristojnosti.

Čim smo stigli u nedaleku sobu i opustili se, zavladalo je među nama, koji smo svi bili mladi, vedro raspoloženje. Svi su bili zadovoljni, smijali se, pričali, pokazivali svoje obrazovanje, sposobnost umovanja, rječitost i druge odlike što trebaju resiti mladog čovjeka koji želi postati intelektualac.

Samo sam ja šutjela. Povukla sam se u kut, zgrbila se i sjela na pod, podvivši noge. Zaboravili su na mene.

Skrivena u svom kutu, ja sam trpjela. Čula sam da se povremeno smiju — Tebi. Oni, za koje sam mislila da ih voliš više nego mene, iako su uvijek držali da si samo prazna riječ, zabluda neprosvijećenih. Ali oni su, mišljah, bili čista srca, pa čak ako su i griješili, svejedno su zavrijedili Tvoju ljubav jer nisu znali što čine.

Eli! Eli! Nisi Ti mene ostavio, nego ja Tebe. Odbacila sam Te, odgurnula od sebe. Odjednom si opet tu, pokraj mene, prišao si mi iako sam Te tjerala. Osjećam Te, ali Te i dalje ne razumijem. Je li ostalo nešto od onog za što sam mislila da znam o Tebi? Stid me je, ne usuđujem se podići lice prema Tebi, pogledati Te u oči. Kako je velika moja krivnja! Znam samo da sam Ti kriva i da za mene nema nikakvog opravdanja. Kako da živim i dalje s tom krivicom? Ona je duboko u mojoj duši, prožela je moje tkivo, pomiješala se s mojom krvlju, teče mojim žilama, živi u mojim stanicama.

Muti mi se pred očima, od vrtoglavice gubim ravnotežu. Nema zaborava, nema prošlosti. Sve je tu, duboko u meni, utisnulo se u dušu kao bezbroj bora. Oprost ne mogu tražiti, oprost ne može izbrisati ono što već jest. Ništa ne može poništiti onu bol koju sam ti skrivala. Ne, ja sebi ne mogu oprostiti. Nikad neću biti slobodna od onog što drugi zovu prošlošću, a za mene je jedan isti trenutak, jedno i nedjeljivo Sada. Tebi sam nanijela zlo, sebe opteretila krivnjom. Nema obnove za moju dušu, nema preporađanja. Mladenačku čistoću i svježinu duše izgubila sam zauvijek, nepovratno. Zašto? Da li zbog sudara sa životom ili zato što me je život mimoišao? Zašto? Ne znam.

* * *

Naš skup bližio se kraju. Pošla sam prema izlazu, želeći izbjeći gužvu i što prije pobjeći onim stubama kojima se nitko nije koristio. Ipak me je sustigla jedna djevojka s kojom sam ponekad dijelila klupu.

— A što je to s tobom? Zašto si tako šutljiva? A i dugo te nisam vidjela. Nadam se da je sve u redu.

— Ja — ja vršim oceanografska istraživanja.

— Istražuješ more?! Ali ti ne studiraš prirodne znanosti!

— Točno. Ja se ne bavim prirodnom znanošću. Ja istražujem pučinu, dubine i virove svoje duše.

Moja je duša nekad neprogledna i puna mračnih dubina, a nekad kao more ispod Velebita — stiješnjena, burna i hirovita.

A Ti si svemir. Ti si velik, veći od tisuća oceana. Vidljiv i nevidljiv istodobno. Svjetlila nebeska zrakama ponekad objave Tvoju Riječ. Ali onaj Tvoj veći dio, koji slutimo, ali ne vidimo, ostat će za mene zauvijek nespoznatljiva tajna.

S. Marija od PRESVETOG SRCA

Htjela bih s Tobom...

Htjela bih s Tobom
u srebrenoj lađi
plovit pučinom Sjaja...

Htjela bih s Tobom —
nevinih zjena —
motrit krasotu Raja.

Danica BARTULOVIĆ

U bezbroj mijena i oblika

Ti neprekidno izranjaš za mnom
ja uranjam za tobom
izranjamo
uranjamo
trajemo
u bezbroj mijena i oblika
mi se prepoznajemo
nadopunjujemo

Šimun MATIJA

Bdjenje

Još ne sviće zora
Noć se duži

Olovno teške riječi
nutrinu gnječe

Drhtim
Treperim

Nije li to rađanje dana
iz povoja noći?

Ex ponto?
Java!!!

Stanislav ŠODAN

Paralelan život

Nade je bilo sve manje. Bezizlaz je nadirao. Prijetilo je krajem. Teško je kad se čovjek sa životom posvađa. Njemu se baš to dogodilo. Nije više mogao. Zagušio se. Snovi su se razletjeli poput mjehurića sapunice. Na sve strane. Ostao je sam.

Vrijeme je pritiskalo. Tempo nije dopuštao zastoj. A On, stajao je na životnoj čekaonici. Očekivao je život. Početak. Htio je da se nešto desi, pa da krene.

Ali zbilja to nije dopuštala. Za Njega je bila surova. Što je nudila, On nije htio! Što je htio, nije mogao!

Lom oko Njega stvorio je i lom u Njemu. Duša je prepolovljena. Počeo je sličiti na biljku. Jedino ga je sunce grijalo. Sve ostalo bilo je mrak i hlad.

Pod hitno trebao mu je Razlog! Sam će dogurati do bolničkih bjelina ili bližima nametnuti troškove svoga odlaska.

Ali kako do Razloga? Postoji li paralelan život? Živi li itko njegovim životom? More li ikoga iste brige? Može li se s nekim do kraja? Ili je sve sivilo? Crni bezizlaz? Samoća jastva? Pucanj i vječnost?

»Ne, nisam smio ispasti iz životnog kolosijeka«, razmišljao je. »Tada bi sve bilo drukčije...«

***

Zahuktali »express« izručio je asfaltnom krajobrazu mladu provincijalku. Roditeljski kompleksi uspješnosti i djevojački snovi pronađoše studentsku sobicu podno velikog dimnjaka. Djevojka se smjesti i krene. S velikim nadama zakorači u gradski smog.

Vrijeme je teklo. Proždiralo trenutke.

Crnjela je djevojačka bjelina na gradskoj žici. Dimnjak je bio nemilosrdan. Nije kemija pronašla šampon koji bi sačuvao prirodnu boju njene kose. Sunce juga, maslinika i ružmarina nije više obasjavalo njene vlasi. Ozoni cementne tupine nisu imali milosti. Gutao je grad mladu provincijalku.

Polako je nestajala. Sve je je manje bilo.

Studij biologije je napredovao. Svijet ju je kukaca koliko-toliko radovao. Stvarnost je za nju bila previše kruta.

Podsjećala je na cijet. Nije se imala na što osloniti i okolni vjetrovi prijetili su da je rastrgaju. Teško je bilo ujediniti djevojačke sanje i životnu javu. Njezin dnevnik ridao je u suzama.

A vani su lijevale jesenje kiše.

»Možda mi se dogodi ljubav«, mislila je. Životna monotonija postajala je ubitačna. Kukci, briga za jelo, nervozna gazdarica, neispravna grijalica, i strahovi...

Neuroze su pritiskale. Glava je boljela. U ljekarnama bila je čest gost.

Roditelji su pobolijevali. Bila je njihova uzdanica. Znala je to. A nije imala snage ni da ulicu prijeđe!

Samoća ju je izjedala. Kao da stado goveda gazi po cvijeću, činilo joj se dok su joj sjekli kosu. Nestalo je one duge divne plave kose. Posivjele vlasi bile su joj pod nogama.

Težak izbor se primicao. Ili snovi i patnje, ili zbilja, pa što bude!

Pričinila joj se ljubav. Toliko je u to vjerovala. Kad se probudila, bilo je već kasno. Njega nije bilo. Nije ga ni znala. Možda je sve lagao. Gledala se u ogledalu i sama sebi gadila. Razmišljala je o najgorem. Zahvatio ju je osjećaj ništavila. Ispovijedi i klečanja bijahu jedina utjeha.

Ni s kukcima više nije mogla. Godina je izgubljena. Roditelje je zahvatila sumnja. Nitko joj nije vjerovao. Bol je bio velik.

Kad ju je neki slučajnik u tramvaju uštipnuo, pomislila je da je smak svijeta. Otrčala je do mosta. Htjela je odmah u vodu.

***

Slučajni prolaznik ju je spriječio. Pala mu je u zagrljaj. Nikada ga nije vidjela i bilo joj je sasvim svejedno. Više nije mogla sama. Naprosto, trebao joj je smisao. Slučajni namjernik spasio joj je život.

U tom trenutku, nije mogla znati da ga je spasila i ona njemu.

Tomislav MARETIĆ

Velebit

Tulove Grede.
Mjesec obasjava
srebrno stijenje.

Tulove Grede:
sjene kao za dana.
Mjesečev pejzaž.

Kroz vrata šupe
mjesec obasjava
crninu ugljena.

Kucajte srcem, otvorit će vam se!

Ako je život predstava, radi se o tragikomediji.

Mnoge je vlastito ognjište opeklo.

Kad pjesnik prijeti, poezija izvršava naredbu.

Kad je čovjek za vječnost, sadašnjost mu ne može ništa.

Vrijeme je najbolji ratnik: samo pobjeđuje svaku silu.

Kako govoriti o miru kad su i spomenici naoružani.

Zaustavite vrijeme, čovjek se ne može tako brzo naoružavati!

Svi pitaju: kad će sudnji dan? Ja pitam: nije li već ovo pakao?

Najviše poklona čovjek dobije u obliku vijenaca.

Ne nudite kornjaču darom ako to nije kaljuža!

Ukoliko je život dar, mnogi su razočarani poklonom.

Volovi vuku epohe.

Starost je iskustvo kojem nitko ne vjeruje.

Najveća je nesreća čovječanstva što za politiku nije potrebna genijalnost.

Suza je osjećajem proizvedena kap vode.

Nukleus

O čemu najmanje razmišlja čovjek, iskra života, ekstrovertirana, jest on sam: život u njemu.

I najveći, najodsudniji događaji imaju u polazištu jedva zamjetljiv početak.

Ono što najmanje vidiš, to si ti. Ono što najmanje znaš, to je tvoj nedohvatni stanar Ja.

Sljepoća je rjeđe fizički negoli duhovni fenomen čovjeka.

Od svih ljudskih ropstava najveće je sebičnost.

Joja RICOV

Bedem Velebita

Alka u galopu
duž ljupke usne Jadrana

Bičevima munja
obuzdana
ergela skamenjenih stoljeća.

Velebit — Medvednica, 3—10. listopada 1976.

JUTRENJE

I

Bogu iza leđa,
za sljemenom gore
ljubičastomodre
Sunce zakla Zoru.

Sada nebom kolje
janjce-zlatorunce:
krv se runom cijedi
z grlja prema moru.

Majke-ovce bleče
u stoglasnu zboru,
zbijene u toru...

A vrh gore modre
jarost ubojice:
žari mu se lice!

II

Jutro se pomaklo:
sijeku san sjekavci,
sjekavcem skakavci.

Svjetlo obzor taklo:
uzmorjem crnjaci,
vršjem škara* raci.

More kao staklo:
zrcalom oblaci,
vrh otoka janjci...

Svjetlo obzor taklo,
jutro se pomaklo!

III

Zaljeskalo
raščupano žbunje,
raščešljano runje;

zabljeskalo
srebroglavo smilje,
vlasato kovilje;

zaigralo
žalom more sinje;

zadrhtalo
grlo galebinje.

*škar = uzmorska hrid

IV

Blista krilje
stoperasto u maslinje,

u smrčiku,
u crniku,
čemeriku...

Lista smilje
srebrenasto u raslinje,

u planiku,
u jasiku,
medeniku...

V

Zori vršje
modrikasto u gloginje,
crvenkasto u maginje;

Gori kršje
ljubičasto u kupinje,
purpurasto u zmijinje...

Kreste žarke
ljute šarke,
grivne jarke
kamenjarke!

VI

Sunce oganj staklo:
skupljeni u muci,
griju se obluci.

Tek se jutro maklo,
zablejali janjci,
zabijelili klanci.

Smilje žar potaklo:
plamsaju proplanci,
mirišu uranci...

Tek se jutro maklo,
Sunce oganj staklo!

VII

Praćaka se svjetlost
usred drage snova,
razlila se sladost
u bezbroj krugova;

bljeska cvjetna jarkost
slikom začudnosti,
dršće krhka plahost
od sna i radosti...

U mrmoru kora,
razbluđenog mora,
žalo žamor srče;

cvrčci cvrče cvrče,
u oktavi zbora,
od bora do bora...

Tomo POLEGUBIĆ

Zemlja šuti

zemlja šuti
nijemi biljeg čekanja
valovlje misli nema žala
san je bez obala

Marinko MARINOVIĆ BRUŠKA

Volim Zagreb

Volim Zagreb kada sniježi,
Tramvaj kad mi s dlana bježi
U oblake, u visine,
Od kristala prema raju,
Devetkom na Borongaju.

Volim Kaptol, vrata Griča,
Zrinjevac iz starih priča,
I na klupu volim leći,
Volim svima svima reći:

Volim Zagreb kada sniježi,
Mjesec kada Vlaškom bježi,
Tuškanac i Donji grad,
Cijeli Zagreb imam rad:

Kazališta, klizališta,
Maksimirska igrališta,
Gornjogradska šetališta,
Bulevare i balkone,
S Cvjetnog trga sve poklone,
Sve padove, sve skokove,
Povjetarac kad me štipa,
Kad sam trijezan,
Kad sam sipa,
a Neboder iznad svega
jer on strši poput stijega.

Koliko ga samo volim
Vi, curice, kad bi znale,
Nasred Trga raščešljane
Na trenutak tad bi stale.

Seko, ja ga volim dušom,
Svaku kuću, stopu, drvo
A Ilicu kao venu
Volim, seko, ponajprvo.

Sada sjedim na bunaru
sa životom gdje se bućka,
Rakija se u mom tijelu
Cijelo jutro, jutro mućka...

Ali ja sam to što jesam,
Više jesam nego nisam,
Seko, hoću tri gemišta
Iz Kavkaza il' iz Zvečke,
da nazdravim ja pleteru
Za curice i za dečke.

Tijelo mi je bijela krpa
od Sesveta pa do pete,
Misli su mi pahuljice
koje oko Gvozda lete.

Tisuće i više ruža
U očima mojim cvjeta,
Tisuće i više brazda
Uzorano preko svijeta.

Ali ja sam to što jesam,
Više jesam nego nisam,
Seko, hoću tri gemišta,
Iz Kavkaza il' iz Zvečke,
Da nazdravim ja pleteru
Za djevojke i za dečke.

Volim Zagreb kada sniježi,
Tramvaj kad mi s dlana bježi
u oblake, u visine,
Od kristala prema raju,
Devetkom na Borongaju.

Odgovor na recenzije u »Katehezi«

Izašao je nedavno i br. 2/1984. u kojemu pod rubrikom »istraživanja« glavni urednik Marko Pranjić donosi obilate recenzije o nekim našim katekizmima. Tu je on, na 6 stranica, minuciozno prorešetao i moj biblijski katekizam »RADOSNA VIJEST« pa zaslužuje da mu se zahvalim za veliku pažnju. Vidi se da je za taj posao kušao uvažiti sve paragrafe katehetskih znanosti. Ipak ne mogu odobriti njegove glavne primjedbe.

»Radosna vijest« nije, kako on kaže, »sistematski katekizam«, nego »biblijski«. Takvi su svi moji objavljeni katekizmi. Do ove godine, 1984. tiskano ih je 20 izdanja. (Među njima je i 4. izd. »Knjige o Božjem narodu«).

U svojoj je istrazi Pranjić otkrio mnoge »nedostatke«. Znamo da nijedan priručnik ne može biti savršen u svakom pogledu. Ali on je u R.v. označio 7 stranica na kojima bi tekstovi bili »prožeti apologetičnošću« (51, 71, 72, 75, 84, 99, 110). Čini mi se da se neki »moderni« plaše apologetike pa je vide svagdje i gdje joj nema ni traga.

Recenzent kaže da je trebalo u knjizi »protumačiti« neke pojmove. Ta mogao je za to otvoriti i str. 164 sl.

Ali knjiga ne može potpuno zamijeniti katehiste...

Još kaže da svodim kršćanstvo na »moranje«. To nije istina. No da kršćanin ima i *obaveze*, to je jasno kao sunce. Pa nećemo valjda brisati »Deset Božjih zapovijedi«!?...

Kaže još: »Ovaj katekizam često upotrebljava određenu vrstu *dualizma* u ljudskoj osobnosti, tj. dijeli čovjeka na dušu i tijelo kao zasebno postojeće cjeline (84, 111, 116, 117)«. Krivo mu je što Euharistijom trebamo »hraniti svoju dušu«, pa i to što u R.v. stoji da se *tijelo* mrtvaca pokapa u zemlju, itd. — a napokon i to da će na sudnji dan biti »uskrsnuće tijela«.

Već mi je prije 20 godina jedan cenzor predbacio da u mojem katekizmu ima »dualizma«. Pozivao se na neku »novu teologiju«. Da završim ovaj djelomični svoj odgovor, dodat ću ovo iz svoga pisma što sam poslao na nadležno mjesto dne 24. XI. 1968:

»Izgleda da u mentalitet novih teologa ulazi i nešto iz budizma ili drugih azijatičkih religija. To kaže i prof. dr. Jos. RATZINGER u interwiewu što ga je dao za »MKKZ« (31/59—31.7. 1966, str. 3).

Holandski katekizam (hrv. izd. str. 548) piše o našem uskrsnuću. Poziva se na zahtjeve našega srca (dakako i na biblijske izreke) te zaključuje da kršćanin, kad umre, *odmah* i uskrsne dobivši svoje novo tijelo... Logično, morali bismo zabaciti one niže (!) zahtjeve našega srca da se brinemo za tjelesa pokojnika, pa i za relikvije itd. (Jedan njem, turista, svećenik, kazao je jednom našem subratu, glede tjelesa pokojnika na groblju, da ona nisu više čovječja, jer su pokojnici uskrsnuli s nekim novim, suptilnim, nevidljivim tijelom.)«

Ivan Pavić

Ivan KLASNIĆ

O starosti reljefa sv. Jurja u Plominu

Plominski reljef zapisao je prvi put I. Kukuljević (lit. 11) u svoja Acta. Njegovu bilješku bez bitnih izmjena preuzeo je Đ. Šurmin (lit. 18) u svoje spise.

U novije doba o reljefu sv. Jurja u Plominu napisali su više članaka B. Fučić (lit. 2 i 3) i Lj. Karaman (lit. 9 i 10) i ne može se ozbiljno prigovoriti da nisu dobro proučili predmet o kojemu pišu. No Lj. Karaman ostavio je pitanje starosti reljefa neriješenim.

Starost Plominskog reljefa odredio je B. Fučić uspoređujući slova njegova natpisa sa slovima nekih starih hrvatskih rukopisa i kamenih odlomaka (koji su katkad znatno mlađi od njega). Na temelju svoje paleografske analize on ga stavlja u »drugu polovicu XI. i najkasnije u — prvu polovicu XII. stoljeća« (lit. 2, str. 82).

Usporedbom istih slova Plominskog natpisa s istim slovima Bašćanske ploče svaki se znalac glagoljice lako može osvjedočiti da je B. Fučić Plominskom natpisu smanjio starost. Nema ni jednog slova u njemu koje bi bilo potpuno jednako istim slovima na Bašćanskoj ploči. Vremenska razlika od pola stoljeća nije dovoljna da se logično protumači tako velika stilska razlika između svih istovrsnih slova Plominskog reljefa i Bašćanske ploče. To su već ranije pojedini istraživači znali spomenuti, ali bez ulaženja u pojedinosti.

Nastaje pitanje: kako je došlo do te pogreške, i da li je B. Fučić jedini krivac za nju? B. Fučić sa stanovišta slavistike nije napravio nikakvu osobitu pogrešku što je stilskim razlikama među slovima jednog i drugog teksta pripisao premali vremenski interval. Postupio je kao i drugi, valjda samo zato da može Plominski natpis strpati u postćirilovsko doba. To je bio običaj u slavistici sa spomenicima s glagoljskim tekstovima. Glagoljski tekstovi koji se nisu mogli strpati u to doba proglašeni su krivotvorinama.

Ovdje treba posebno istaknuti pogrešku koja potječe od Jagića. On je Kijevske listiće datirao među najstarije glagoljske rukopise iako po jednostavnosti oblika glagoljskih slova to prvenstvo treba pridati Assemanovu evanđelju. B. Fučić je tu pogrešku prenio u svoja razmišljanja o najstarijim oblicima poluglasa Plominskog natpisa (lit. 3, str. 80). On oblike poluglasa iz Assemanova evanđelja meće po starosti tek na treće mjesto, pa se ne treba čuditi što je dobio pogrešan rezultat.

Poluglas u Kijevskim listićima ne može se uzeti za najstariji oblik tog slova jer je to zapravo samo rastegnuti oblik poluglasa u rukopisu Assemanova evanđelja. Vertikalna produženost glagoljskih slova u Kijevskim listićima može

se opaziti ne samo na poluglasu (lit. 4, str. 61) nego i na slovima: *a, l, m, n, o, p, č*, kako ih piše na svojoj tablici J. Hamm. Bez većih teškoća svatko se može uvjeriti da se tu radi o pisarskom stilskom izrazu, a ne o elementu neke posebne starosti. Tko pažljivo pogleda razliku među glagoljskim slovima Kijevskih listića i Assemanova evanđelja doći će do uvjerenja potpuno protivnog Jagićevu zaključku i neće u rastegnutoj stilizaciji glagoljskih slova Kijevskih listića gledati najstarije oblike glagoljskih slova, nego samo posebni pisarski stil, koji može služiti kao dokaz mlađeg postanka rukopisa. Gotica ima sličnu vertikalnu rastegnutost nekih slova s obzirom na latinicu, ali još nitko nije postavio pretpostavku da je gotica starija od latinice. Takva nam pretpostavka ne treba za glagoljicu.

Kriterij V. Jagića da starost pojedinom glagoljskom rukopisu određuje po količini zaobljenih slova potpuno je besmislen jer nema nikakvih ozbiljnih dokaza da je primarna glagoljica imala većinu okruglih slova i da je zato rukopis pisan okruglom glagoljicom stariji. Tekstovi pisani pod utjecajem beneventane sigurno ne mogu poslužiti toj svrsi, kao ni oni uklesani dlijetom u kamenoj podlozi. Jedini naravni kriterij za starost glagoljskih rukopisa bila bi sličnost pojedinih slova s primarnim glagoljskim slovima. No kako nam primarna glagoljska slova nisu poznata, ne možemo taj kriterij primjeniti ni uz pretpostavku, kako to V. Jagić hoće, da su primarna glagoljska slova imala pretežno okrugle oblike. Ostaje samo pomoćni kriterij, kojim prosuđujemo jednostavnost oblika pojedinih slova, po mogućnosti bez stilskih dodataka. Ako se uzme jednostavnost glagoljskih slova kao kriterij za određivanje starosti i zabace po mogućnosti svi stilski dodaci na njima, onda se među najstarije glagoljske rukopise mora ubrojiti Assemanovo evanđelje. U tom slučaju otpada prigovor B. Fučića da Plominski natpis ima mlađi oblik poluglasa.

Ipak, mora se posebno istaknuti da B. Fučić nije uzeo kao kriterij za određivanje starosti Plominskog reljefa najstarije oblike slova *e* i *p*, nego je starost odredio iz najmlađeg oblika, i to poluglasa, za koji je upravo dokazano da mu je već V. Jagić odredio pogrešnu relativnu starost. Možda je B. Fučić datirao Plominski reljef tako kasno samo da se nikome ne zamjeri i da starost Plominskog reljefa padne u postćirilovsko doba.

Članku Lj. Karamana (lit. 9) o Plominskom reljefu ne bi bilo prigovora da je autor u njemu iznio svoje mišljenje o starosti reljefa. On je, vidi se, sve dobro proučio i do pojedinosti prostudirao no jedino mu manjka završni zaključak o starosti, iako će pažljivi čitatelj moći između redaka pročitati da je Plominski reljef nastao u predćirilovsko doba. To nije napravljeno slučajno. Ako netko utroši toliko vremena na detaljno istraživanje nekog reljefa, onda se ne može pripisati slučajnost da na svršetku posla, kao da je zaboravio, ostavi čitatelju neka između redaka članka traži podatak o starosti. Isto tako ne može se uzeti ozbiljno nikakvo mišljenje koje bi tvrdilo da možda Lj. Karaman nije znao kako je zbog sličnosti stilske izvedbe očiju na liku Plominskog reljefa i nekih germanskih spomenika taj reljef mnogo stariji nego što to dopušta ćirilo-metodska tradicija u Moravskoj i Panoniji. Naprotiv, toj sličnosti daje Lj. Karaman punu povijesnu vrijednost s potpunom literarnom dokumentacijom, ali bez potrebnih ilustracija koje bi čitatelja uvjerile u pravilnost njegova zaključka. Po Karamanovu mišljenju stilizacija očiju na Plominskom reljefu slična je i po izvedbi ovim germanskim spomenicima: »na nadgrobnom kamenu franačkog ratnika merovinškog doba iz Niederdollendorfax i na kamenom križu iz Moselkerna u Porajnju (lit. 8, str. 54, sl. 102 i 103),

nadalje na dva ranosrednjovjekovna nadvratnika, jednom iz Geisenheima iz 8. stoljeća, a drugom iz Southwella u Engleskoj iz 10. stoljeća« (lit. 1, str. 51, sl. 52. i str. 168, sl. 152). Usprkos svim danim podacima o sličnosti i stilskoj izvedbi očiju na liku Plominskog reljefa s likovima na germanskim spomenicima Lj. Karaman ipak se ne usuđuje javno iznesti mišljenje da starost istraživanog reljefa pripada karolinškom doba ili nešto kasnijem.

B. Fučić dopušta da je Plominski reljef nastao (lit. 2, str. 84) »od VIII. do prve polovice XI. stoljeća«, ali mu se to ne čini vjerojatnim jer se radi o stoljećima »kada se skulptura iživljavala u pleternoj ornamentici«. Ni on se nije mogao oduprijeti Jagićevu mišljenju o ćirilo-metodskom porijeklu glagoljice. Smatra Jagićevo mišljenje neoborivim, kako jednom reče na Književnom petku u Zagrebu.

Bez ikakvog sustezanja možemo se složiti s mišljenjem B. Fučića da izvedba očiju plominskog lika nije tipični hrvatski način umjetničkog izražavanja a nije tipičan ni za doba cvata pleterne ornamentike u hrvatskom graditeljstvu. No baš zato što je taj način umjetničkog izražavanja došao izvana možemo sa sigurnošću tvrditi da je stilski odraz one sile koja ga je nasilno ugurala u naše područje u doba našeg posebnog načina umjetničkog izražavanja. To Plominskom reljefu samo od sebe određuje doba postanka a to je vrijeme franačke vlasti u Hrvatskoj. (Vidi i mišljenje P. Skoka citiramo malo niže.)

Potpuno je druga stvar da li se ovo mišljenje dobro uklapa u našu predodžbu o Ćirilova izumiteljstvu glagoljice ili je možda pobija. Predodžbe su ipak manje vrijedne od činjenica. Bit će zato dobro da se pregledaju temeljne činjenice koje se ne slažu s Taylor-Jagićevom teorijom o Ćirilovu autorstvu glagoljice. Evo kratkog pregleda najvažnijih činjenica koje poriču službenu Jagićevu teoriju o postanku glagoljice:

I. Izgubljeni glagoljski psaltir Nikole Rabljana imao je predgovor u kojem piše njegov prepisivač Nikola, da ga je »virno prepisao« iz glagoljskog predloška zadnjeg nadbiskupa solinskog Teodora 1222. g. Psaltir je pronašao Ivan Tomko Marnavić i dao ga R. Levakoviću a on ga daje M. Karamanu, koji je predgovor i prvih sedam psalama uvrstio u svoj članak Identita ili Considerationi, i to je sve što nam je poznato od tog psaltira. Po tvrđenju V. Jagića psaltir je izgubljen (lit. 6, str. 22—26).

V. Jagić optužuje I. T. Marnavića da je predgovor u psaltiru njegova krivotvorina (lit. 7. str. 111—134.) ali u tom Jagićevom dokazivanju nema uvjerljivosti, jer je on sam u početku svog znanstvenog rada tvrdio da taj psaltir zapravo pripada biskupu Teodoziju (lit. 5, str. 62), koji je živio u Branimirovo doba. Točnijim proučavanjem sedam psalama prepisanih u Karamanovu članku i posebno radi predgovora N. Rabljana dolazi do uvjerenja da je nemoguće ostati kod ranijeg mišljenja o zamjeni biskupa Teodozija i nadbiskupa Teodora jer se zbog čistoće hrvatskog jezika psaltir ne može bez teškoća strpati u postćirilovsko doba. Zato ga Jagić proglasi za krivotvorinu i to pripisuje bez posebnih dokaza I. T. Marnaviću, kojega i neki drugi povjesničari optužuju kao krivotvoritelja.

2. Glagoljski spis »Život Justinijanov« poslužio je povjesničarima da iz njega uzimaju podatke o privatnom životu bizantskog cara Justinijana. Pogotovu se često na taj glagoljski spis pozivaju oni povjesničari koji dokazuju da je

Justinijan Slaven. Po pravilnoj logici trebalo bi, međutim, zaključiti da je Justinijan zapravo Albanac. U spisu se, naime, navodi da je rođen u Prizrenu.

F. Šišić je proglasio glagoljski spis »Život Justinijanov« krivotvorinom I. T. Marnavića jer nije nađen original u manastiru Hilandar (lit. 17, str. 46), koji je uistinu osnovan 1198. g. Da je Šišićevo mišljenje pogrešno, svjedoči J. Lucarri, koji piše u svojem dnevniku »Annali di Ragusa«, objavljenom u Mlecima 1605. g., da je neke spise o životu Justinijanovu čitao negdje u Bugarskoj. Nije teško domisliti se da u tom pitanju dolazi u obzir samo manastir Zograf, koji se nalazi na gori Atosu, kako navodi u svom članku F. Šišić, ili manastir u Čiprovcima u Bugarskoj, gdje je živjela katolička rudarska kolonija, koja je imala poslovne sveze s trgovačkim poslovnim krugovima u Dubrovniku i Bosni. Šišićeva optužba I. T. Marnavića da je izmislio glagoljski spis »Vita Justiniani«, što se nalazi u Barberinijevoj palači u Rimu, ne može se smatrati dokazanom jer ga pobija J. Lucarri, koji jamči da je neki sličan spis čitao u Bugarskoj. Ako se jednom nađe neki takav rukopis bilo u Čiprovcima ili u manastiru Zograf na Atosu, onda treba Šišićevu optužbu potpuno odbaciti.

3. Glagoljica ima više nepotrebnih slova (za oznaku nepostojećih glasova u slavenskim jezicima). Stoga je potpuno opravdana pretpostavka da su ta slova služila za oznaku glasova nekog nama nepoznatog jezika kojim se govorilo u našim krajevima. Među suvišnim su slovima u glagoljici »ot« i »zelo« (lit. 13, sv. I, str. 1004 i sv. II, str. 777). Znače isto što i slova »on« i »zemlja«, ali su ipak zadržavala brojne vrijednosti koje su imala i u tom nepoznatom neslavenskom jeziku.

S tim se mišljenjem potpuno slaže istraživanje E. Boguslawskog (lit. 13, sv. I i II) da su imena nekih glagoljskih slova gotskog porijekla.

Na mišljenje Boguslavskoga nadovezuje se i stoji u potpunom skladu s njim opažanje P. Skoka da se glagoljica razvijala na onom području Hrvatske koje su evangelizirali svećenici pod upravom akvilejskog patrijarhe (lit. 14, str. 60).

Potpuni sklad među tim trima činjenicama takve je naravi da ga neće moći narušiti nikakvi eventualni novi dodaci Jagićevoj teoriji o postanku glagoljice.

4. Ako se pretpostavi da je Toma Arciđakon znao za Etikov latinski tekst »Cosmographia« ili za Hrabanov zapis o »jeronimskoj tradiciji«, onda se lako može objasniti uzrok zašto on glagoljicu naziva »litteras Goticas« (lit. 16, str. 168): ili joj je kao latinaš pripisao germansko porijeklo, ili je opazio oko sebe pojave slične onima o kojima piše P. Skok (lit. 14, str. 60).

5. Glagoljica nema malih slova (ako se glagoljski inicijali ne shvate pogrešno kao velika slova),* pa je to jasan dokaz da je njezin postanak stariji od nastanka minuskule u latinici i grčkom pismu (minuskula se u njima pojavila u VIII. stoljeću.) Ta činjenica potpuno isključuje mogućnost da je sv. Ćiril izumitelj glagoljice. Glagoljica ni kasnije nije razvila svoju posebnu minuskulu jer za to nije bilo potrebe. Po tom svojstvu glagoljica se razlikuje od ćirilice, koja ima minuskulu od svog nastanka negdje u Bugarskoj u Simeunovo doba.

6. Jeronimska tradicija bila je prije Lettenbauerova članka (lit. 12, str. 35—50) samo korisna pretpostavka za pobijanje Jagićeve teorije o postanku glagoljice; ni onda kad je K. Šegvić već napisao svoj članak »Jeronimska tradicija u djelu Hrabana Maura« nije imala značenje dokazane činjenice. Ostalo je, naime, vidljivo neslaganje u izgledu između glagoljice i Etikova pisma (lit. 15, str. 192—195). Očevidno je da Etikovo pismo nije identično s glagoljicom, kako to misli K. Šegvić, nego je posve novo nepoznato pismo, kako to kaže J. Hamm (lit. 4, str. 47).

Zbrku oko »jeronimske tradicije« i Etikova pisma moguće je razmrsiti pomoću Löweovih istraživanja postanka Etikove »Cosmographiae« i o tom pisac sažetka Lettenbauerova članka J. R. piše: »Löwe je ispitao izvore, kojima se pisac služio, i utvrdio godinu 768. kao terminum post quem; g. 821. djelo je već spomenuto u jednom katalogu. Ime pisca (Aethicus) očito je pseudonim. Aethicova latinština pokazuje tragove irske ortografije, i tako Löwe dolazi do zaključka, da je pisac te Kosmografije zapravo salzburški biskup Virgil, koji je 743. došao iz Irske. Iz Salzburga je Virgil djelovao među koruškim Slavenima. *Virgil se sam pokrivao autoritetom svetog Jeronima* i tako proširio svoju Kosmografiju, koju je naročito sv. Bonifacije oštro napadao. U posljednjem poglavlju Kosmografije objavljen je alfabet i već je veoma rano opaženo, da neki znakovi ovoga alfabeta veoma liče na glagoljska slova. Kopitar je u tome vidio izvor tradicije, koja je glagoljicu pripisivala svetom Jeronimu« (lit. 12, str. 50).

Ako je istinita Kopitarova pretpostavka da u toj Virgilovoj izmišljotini treba tražiti početak »jeronimske tradicije«, onda su pristaše teorije o Ćirilovu izumiteljstvu glagoljice izmišljali, tvrdeći da su tu tradiciju izmislili popovi glagoljaši u XIII. stoljeću. Čudno je kako to nije znao V. Novak, koji u članku »Paleografija i slovensko-latinska simbioza« piše: »Tek onda kada su glagoljaši stvorili legendu, osnovanu na nesumnjivoj neistini, označujući sv. Jeronima kao autora njihovog pisma, Rimska kurija, zapravo Inoćentije IV, izdao je u Lionu reskript (29. marta 1248) i odobrio upotrebu glagoljice u senjskoj biskupiji.« Mislio je valjda time utjerati popove glagoljaše u laž i proglasiti Ćirilovo izumiteljstvo glagoljice nepobitnom istinom. O vremenu postanka navodne izmišljotine glagoljaša F. Šišić (lit. 17, str. 46) piše: »... od XVII. vijeka ovamo držalo se među Hrvatima, da je glagoljicu izumio sv. Jeronim (346—420) rodom Dalmatin.« Novakovo i Šišićevo neslaganje očito pokazuje da su njihove tvrdnje bez ikakva povijesnog temelja.

Sigurno je da su spomenuti povjesničari znali za Kopitarovu pretpostavku o postanku »jeronimske tradicije«, ali ne želeći priznati problematičnost tvrdnje o Ćirilovu izumiteljstvu glagoljice učini im se jednostavnije prešutjeti neugodne činjenice nego dokazivati njihovu netočnost, kako bi na taj način sakrili istinu o starosti glagoljice. Hocijevim člankom nesumnjivo je dokazana netočnost njihovih tvrdnji (i tvrdnji drugih pristaša teorije o Ćirilovu izumiteljstvu glagoljice) jer iz njegovih izlaganja jasno izlazi zaključak da je glagoljica starija od sv. Ćirila i da on nije mogao biti njezin tvorac.

Do istog zaključka o starosti glagoljice dolazi P. Skok (lit. 14, str. 60) na temelju svojih istraživanja porijekla franačkih imena glagoljaških biskupa u doba hrvatskih narodnih vladara. On na svršetku svojeg članka piše: »Držim, da ova analiza u cijelosti opravdava zaključak o provenijenciji misionarstva iz Ogleja u 8. i 9. vijeku u hrvatskim zemljama. Historijsko proučavanje dokumenata može samo da pojača lingvistički zaključak. Prema tome naša *glagoljica se razvila na teritoriju evangeliziranom iz Ogleja.*«

Sve to potvrđuje ispravnost mišljenja koje je već prije pola stoljeća iznio o »jeronimskoj tradiciji« K. Šegvić (lit. 15, str. 195): »To je legenda onog vremena, vjerovanje najučenijih ljudi koncem VIII. i početkom IX. vijeka. Pa, kad bi se kritika i oborila na Hrabanove tvrdnje i dokazala, da Etik nije izumio nikakovih pismena, da nije napisao nikakovu kozmografiju, niti kakove edicte, i kada bi dokazala, da Etik nije nikada postojao, pa da Jeronim nije ništa njegova preveo ni protumačio, *ne može ipak dokazati*, da Hraban nije napisao, da je *sv. Jeronim sačuvao do njegovih vremena neka posebna pismena i predao ih daljim potomcima.* A, to je za našu svrhu dosta.«

Možemo se potpuno složiti sa Šegvićevim citatom i prihvatiti njegovu tvrdnju da je svjedočenje biskupa Hrabana Maura potpuno dostatno i za najstrožu kritiku kao dokaz da su Hrvati u njegovo doba kod popova glagoljaša imali svoje posebno pismo, koje danas nazivamo glagoljicom. On ga je doduše u svojem djelu potpuno pogrešno zamijenio s Virgilovim pismom i pripisao sv. Jeronimu, koji nema neku posebnu zaslugu za njegov postanak. Tako se evo ispunja očekivanje K. Šegvića da će kritika odbaciti mnogo tvrdnji u legendi »jeronimske tradicije«, ali *neće moći poreći svjedočenje* o opstojnosti posebnog pisma u početku IX. stoljeća, koje je sv. Jeronim predao našim glagoljašima.

Plominski reljef (Crkva sv. Jurja »starog« u Plominu)

Sv. Mihael u borbi s đavlom (Southwell, Munster)

Nadvratnik iz Geisenheima (Muzej u Wiesbadenu)

POPIS LITERATURE

1. J. Baum: *Der Malerei und Plastik des Mittelalters in Deutschland, Frankreich und Brittanien*, Potsdam 1930.
2. B. Fučić *Izvještaj o putu po Istri 1949*, Ljetopis JAZU, 1953.
3. B. Fučić: *Plominski natpis*, Riječka revija, sv. 3, 1952.
4. J. Hamm: *Postanak glagoljskog pisma u svjetlu paleografije*, Nastavni vjesnik, sv. 46, 1938, str. 39—61.
5. V. Jagić: *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, Zagreb 1867, str. 62.
6. V. Jagić: *Über Caramans Werk Identita oder Considerationi*, Archiv für slav. Philolog., Bd. XXXIII, str. 912
7. V. Jagić: *Tomko Marnavić als Falscher der angeblich im J. 1222 geschriebenen glagolitischen Psalters*, Archiv für slav. Philolog., Bd. 33, Heft 1—2, 1911.
8. W. A. Jenny: *Die Kunst der Germanen im frühen Mittelalter*, Berlin 1940, str. 54, slika 102 i 103
9. Lj. Karaman: *O reljefu sv. Jurja u Plominu*, Starohrv. Prosvjeta, sv. 4, 1955, str. 201—205
10. Lj. Karaman: *O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre*, Histor. zbornik, knj. II, 1949, str. 119
11. I. Kukuljević: *Acta Croatica*, Zagreb 1863, str. 62, br. CXLIX
12. W. Lettenbauer: *Zur Entstehung des glagolitischen Alphabets*, Slovo, sv. 3, 1953, str. 35—50
13. R. Simeon: Encikloped. rječnik lingvističkih naziva, sv. II, Zagreb 1969, str. 777
14. P. Skok: *Uslovi života glagoljice*, Slovo, sv. 3, 1953, str. 60
15. K. Šegvić: *Jeronimska tradicija u djelima Hrabana Maura*, Nastavni vjesnik, sv. 39, 1931, str. 192—195
16. K. Šegvić: *Jesu li sv. Ćiril i Metod prosvjetitelji Hrvata*, Nastavni vjesnik, sv. V. i VI, 1927, str. 168
17. F. Šišić: *Kako je vizantijski car Justinijan postao Slaven*, Nastavni vjesnik, IX, 1901, str. 46—63
18. J. Šurmin: *Acta croatica*, I, br. 259, str. 390

NOVE PUBLIKACIJE

1. *Sveti Bernard: O MARIJI*, Symposion, Split 1984. Cijena 700 d.
2. *Tomislav Antunović: TUGA ZA MASLINOM*. Split 1984. Zbirka pjesama.
3. *Vladimir Županović: ZVON II*. Zbirka pjesama. Varaždin 1984.
4. *Viktor Kumski: VEDRINE*. Zbirka pjesama. Mostar 1983.
5. *Šjor: ZEMLJA ZUMBULOVA*. Crkva na kamenu, Mostar 1983.
6. *NAŠE SLOVO 2/84*. List župe Gospe van Grada. Šibenik 1984.
7. *SALEZIJANSKI VJESNIK*, ljetni dvobroj 1984, Zagreb 1984.
8. *PUT 6/84*. Povremeno glasilo Bogoslovije u Splitu, Split 1984.
9. *Marijan Radanović: PUT, ISTINA I ŽIVOT*, HKD, Zagreb 1984.
10. *DANICA 1985*. Hrvatski katolički kalendar (s posebnim prilozima za djecu i za naše ljude u inozemstvu i s nagradnim natječajem). Cijena 200 d. HKD, Zagreb 1984.
11. *DŽEPNI KALENDAR 1985*. Sa slikama svetaca. HKD, Zagreb 1984. Cijena 30 d.
12. *ZIDNI KALENDAR 1985*. HKD, Zagreb 1984.

»NABUCCO« OSCILATIVNIH VRIJEDNOSTI

Koliko smo svi mi postali publika sa skromnim zahtjevima, pokazuju talambasi kojima je dio službene i institucionalizirane glazbene kritike dočekao dugo očekivanu premijeru *Verdijeve* opere *»Nabucco«* 24. lipnja ove godine. Da se kojim slučajem ovakva predstava dogodila u Hrvatskom narodnom kazalištu prije petnaestak godina, vjerujem da bi izvođenje bilo ocijenjeno s mnogo manje nezasluženih i pretjeranih pohvala. Ova predstava bila bi tada smatrana sasvim prosječnom predstavom standardnog repertoara. Ali danas, kada smo prisiljeni slušati i gledati na opernoj sceni Hrvatskog narodnog kazališta uistinu sve i svašta, iole suvislija predstava bez posebnog se razloga proglašava genijalnim rezultatom do sada neviđenim na tim daskama. Moram reći da je uvedena još jedna novost u naš operni život: prva i druga premijera, što znači da više zapravo nema *reprize!!!* Pažljivom promatraču naših opernih zbivanja bit će jasno da druga postava pjevača jednostavno nije htjela nastupiti na običnoj reprizi, već je tražila da se njihova predstava nazove *Drugom premijerom.*

Međutim, sve ove prve i druge premijere nisu imale i potrebni premijerni nivo u mnogim aspektima ove realizacije »Nabucca«. No pođimo redom. Režija *Petra Selema* nije izlazila iz standardnih okvira sličnih opernih režija. Mene je osobno zasmetao onaj uvedeni pretjerani nemir među članovima opernog zbora (narod u operi) u prvom dijelu, čime se navodno trebala izbjeći statičnost. A zapravo zboristi ispremiješani prelaze s jedne na drugu stranu bez ikakvog smisla i povoda. Također smatram da je Abigailli trebalo dati više mogućnosti za dramatiku (pa možda u pojedinim trenucima i za patetiku) kojom bi glavna protagonistica mogla adekvatnije izraziti svoja stremljenja prema vlasti. Ostali odnosi među likovima riješeni su manje-više standardno i bez većih oscilacija. Možda je najuspješnije riješen dolazak Židova u poznatoj sceni i znanom zboru »Va pensiero«. Dirigent *Miro Belamarić* nije imao lagan zadatak upravo zbog toga jer je pred sobom imao heterogeni sastav solista, još nedorađeni orkestar i prilično raspoloženi zbor HNK-a pojačan članovima Zbora Radio-televizije Zagreb. Na svim predstavama »Nabucca« bilo je dosta nesporazuma sa scenskom glazbom (glazbenici nisu čak svladali onih nekoliko nota koje su morali svirati iza kulisa!) a i u glavnom orkestru bilo je dosta krivih nota, forte mjesta (tamo gdje je trebalo svirati mezzo forte) i neispoliranih fraza u kantilenama. Scenograf *Božidar Rašica* jednostavnim i funkcionalnim rješenjima postigao je preglednost predstave dok su kostimi *Silvije Strahammer* bili možda preglomazni i posebno za soliste teško nosivi i prekomplicirani.

Na prvoj premijeri (da upotrijebim taj nezgrapni novi izraz!) naslovnu ulogu babilonskog kralja Nabucca pjevao je bariton *Ferdinand Radovan.* Moram reći da sam se prije predstave malo bojao kako će ovaj naš umjetnik interpretirati ovu ulogu upravo zbog toga jer smo ga u posljednjih nekoliko sezona slušali kao vrlo umornog interpreta standardnih uloga opernog repertoara. Radovan je izabrao najbolje moguće rješenje: izabrao je mezzo-voce-interpretaciju s lijepom kantilenom, prezentirajući svoj očiti smisao za pravo oblikovanje operne fraze, tako da mu je arija na kraju opere zazvučala dorečeno i lijepo. Svemu tome treba dodati umjetnikov poznati uspješni način u prezentaciji dramskih mjesta, pa smo uživajući u njegovu pjevanju zaboravili na nekoliko rijetkih visina koje nisu imale sjaja. Najveći promašaj ove predstave bio je pristanak dirigenta Mira Belamarića da se naša poznata i cijenjena u svijetu mezzosopranistica *Dunja Vejzović* pojavi u dramsko-koloraturni sopran, pa se tako dogodilo da niti dramska, a niti koloraturna mjesta nisu bila zadovoljavajuće riješena. Sve je u njezinoj interpretaciji bilo napeto i na rubu kiksa i bez unutrašnje dramatike, toliko potrebne ovoj ulozi. Mislim da će i sama umjetnica ovaj svoj nepotrebni izlet u drugo područje na vrijeme znati dobro procijeniti i nastaviti svoju karijeru kao visoki mezzosopran (kako je u svijetu i postigla svoje najveće uspjehe). *Krunoslav Cigoj* (Ismaele), *Zlatomira Nikolova* (Fenena) i *Ante Mijač* (Veliki svećenik) korektni u svojim bel-canto ulogama dok je *Franjo Petrušanec* u ulozi Zaccarije počesto prezentirao preveliki ton i popriličnu nesigurnost u nastupu sa zborovima. U manjim ulogama nastupili su *Piero Filippi* i *Ivanka Boljkovac* (preveliki i neugodni ton u ansamblima). Netko bi ovoj mladoj pjevačici (Ivanki Boljkovac) morao dati upute kako da upotrebljava svoj forte i da se njime služi samo onda kada to partitura izričito traži.

Dva dana kasnije, odnosno 26. lipnja, pojavila se na reprizi (pazite, dragi štioci: to još nije bila ona takozvana druga premijera — to ću spomenuti kasnije!) u ulozi Abigaille prvakinja Skopske opere, publici Zagreba dobro poznata umjetnica *Anastazija Dimitrova.* Iz pouzdanih smo izvora doznali da je ova izvrsna pjevačica dan prije predstave dobila poziv da doslovno uleti u novu predstavu i da zamijeni Dunju Vejzović, koja je trebala pjevati i na drugoj predstavi, odnosno na reprizi. Dimitrova je održala pravu lekciju s kojom se dramatikom i žarom pjeva uloga Abigaille. Bila je to kreacija kojom se ova umjetnica može pojaviti i izvan granica naše zemlje.

I sada dolazi *druga premijera* (27. lipnja), na kojoj se u naslovnoj ulozi pojavljuje španjolski gost bariton *Francisco Valls.* Pjevač vrlo malog i ugodnog stasa s kojim umjetnik zapravo nije znao što bi trebao raditi. Mnoga mjesta su mu ostala nedorečena, ritmički vrlo nesigurna i sasvim blijeda. Očito je da se radi o pjevaču kojemu su velike bel-canto partije strane, pa se zato čudimo da mu je bio omogućen nastup u tako zahtjevnoj ulozi. Pravo veliko i ugodno iznenađenje bio je nastup prvakinje Ljubljanske opere sopranistice *Venete Janeve-Iveljić.* Umjetnica fleksibilnog dramskog soprana kojoj koloraturna mjesta ne predstavljaju nikakav problem uspjela nas je sve uzdrmati svojom dramatičnom kreacijom koja je obilovala prekrasnim pijanima i »kopf«-tonovima uz predivno oblikovanu verdijansku frazu i nesvakidašnji muzikalitet, popraćeno sve logičnom glumom velike dramske snage. To je kreacija i za mnogo renomiranije i veće pozornice od ove zagrebačke. Još su se dva pjevača (na žalost) pojavila na »drugoj premijeri«: tenor *Berto Matešić* kao Ismaele s vrlo malim tonom i bez izražajnosti (kamo je nestao onaj prekrasni glas od prije nekoliko godina?) i *Jurij Zinovjenko* kao Veliki svećenik s isforsiranim i nelijepim tonovima neprikladnim za bel-canto pjevanje. U ulozi Fenene predstavila se prvakinja Beogradske opere *Dubravka Zubović,* koja ovu ulogu uspješno kreira u istoj predstavi i u svojoj matičnoj kući. Umjetnica je u ovoj manjoj ulozi pokazala istančan osjećaj i dovoljno smisla za zajedničko muziciranje u poznatoj i velikoj ansambl-sceni.

Recimo i to da je opera pjevana na talijanskom jeziku (je, nismo na

selu, kaj ne!). Nije mi jasno zašto se uvodi takva praksa na sceni Opere HNK-a. Da li zbog toga da pojedina predstava bude »nobl«, odnosno da izgleda više europskom predstavom, ili zbog toga da nas slušaoce naši pjevači dobrano namuče krivim izgovaranjem talijanskog teksta (treba čuti recimo Ljiljanu Molnar-Talajić što sve izgovara u »Normi« i »Aidi« ili Petrušanca u »Nabuccu« i »Aidi« itd.). Ako se već smatra da smo opera svjetskog ranga (na žalost smo od tog daleko!), onda bi po toj logici trebalo francuske opere pjevati na francuskom (zamislite tu divotu!!!), ruske na ruskom jeziku, engleske na engleskom (to bih najviše volio čuti) itd.

I još jedna primjedba koja se tiče propagande Opere HNK-a. Ako gostuje u jednoj predstavi neki umjetnik iz drugog grada, tada je kulturno navesti na programu da dolazi iz te i te Opere i tog i tog grada, a u programu se stavlja skraćenica: k. g. (čitaj: kao gost). Svatko iz publike ne mora znati da Zlatomira Nikolova, Anastazija Dimitrova i Veneta Janeva-Iveljića nisu članice Zagrebačke opere (premda su umjetnice koje rado zovemo i pozdravljamo na našoj sceni).

Zborovođa *Zoran Juranić* uspješno je uvježbao zborne dionice (»Nabucco« je opera u kojoj zbor zaista može doći do punog izražaja) a zbor se potrudio da Verdijeve zborne stranice zazvuče plemenito, vrhunac je svakako postignut u poznatom zboru Židova, što je publika nagradila velikim aplauzom. Recimo i to da je asistent redatelja bio *Ivica Krajač*, asistent dirigenta *Aleksandar Kowalsky*, asistent scenografa *Vera Marsić*, asistent kostimografa *Danica Dedijer* i pomoćnik redatelja *Sanda Vojković*. Scenski pokret vrlo je decentno realizirala *Sonja Kastl* dok je svjetlo koncipirao *Aleksandar Augustinčić*.

Siniša Hrestak

JE LI »REKVIJEM« MISA ZA MRTVE?

Nakon svake loše glazbene prezentacije valja žaliti u prvom redu zato jer je šteta nanesena djelu koje je loše izvedeno a onda i zbog toga što se od ozbiljne glazbe odalečuje onaj dio publike koji rjeđe dolazi na koncerte ozbiljne glazbe. To se na žalost drastično dogodilo u ponedjeljak 11. lipnja u prepunom prostoru Bazilike u Palmotićevoj 31. Prisustvovali smo izvođenju *Mozartovog »Rekvijema«* najavljivanom barnumskom reklamom putem dnevnog tiska, radija i televizije. Izvođači bijahu *Orkestar Visoke glazbene škole iz Graza, Akademski zbor »Ivan Goran Kovačić« iz Zagreba* i solisti iz Graza *Gerda Hassler* (sopran), *Jutta Geister* (alt), *Martin Klietmann* (tenor) i *Gerhard Kenda* (bas) pod vodstvom dirigenta *Vladimira Kranjčevića*. Na samom početku koncerta izvedeno je djelo »Ave verum corpus« W. A. Mozarta.

Očito je da je Mozartov »Rekvijem« predstavljao preteški zadatak za izvođače ovog koncerta. Orkestar Visoke glazbene škole iz Graza pokazao se kao korpus nedovoljne zvučnosti, pa se stjecao dojam da je svojim sviranjem želio ostati potpuno nečujan. Prema ovdje prezentiranim interpretativnim i stilskim značajkama ovaj je ansambl očito daleko ispod nivoa naših srednjih glazbenih škola. Neujednačene soliste predvodila je intonativno oscilativna i nesigurna G. Hassler, altistica J. Geister gotovo se nije čula, tenor M. Klietmann ličio je na lošeg talijanskog bel-canto-tenora dok je bas G. Kenda ostao bezizražajan. Najveći promašaj ove izvedbe bio je u tome što je Akademski zbor »Ivan Goran Kovačić« (od dijela klanovski orijentirane glazbene kritike često obasipan neopravdanim pretjeranim hvalama) djelovao poput ansambla koji pjeva a capella. Predimenzionirani i nekontrolirani ton nije bio adekvatan suptilnoj Mozartovoj glazbi. To se posebno reflektiralo u tvrdoći neškolovanih glasova tenora i basova u stavku »Rex tremendae«, dok je u stavcima »Confutatis«, »Lacrimosa« i »Domine Jesu« manjkalo povitljivosti i ležernosti tipične mozartijanske fraze. O tome kako su zvučali »Benedictus« i »Agnus Dei« bolje je i ne govoriti. Treba reći da je koncert održan na kraju glazbene sezone i da je zbor »Ivana Gorana Kovačića« sigurno bio i umoran od pretjeranih nastupa sa simfonijskim orkestrima (što iziskuje veliki ton koji u svakom slučaju mora prijeći velike orkestralne korpuse). Uloga dirigenta Vladimira Kranjčevića, koji je dosta neodgovorno prišao ovom projektu, svodila se samo na održavanje kakvog-takvog zajedničkog muziciranja. Ritmički je nesigurnosti bilo u izobilju i pravo je čudo da nije došlo do totalnog raspada.

Ovaj je koncert dokazao dokle klanovski orijentirana kritika može dovesti dirigenta koji se prihvaća i onih djela koja su očito izvan domašaja njegovih duhovnih, interpretativnih i dirigentskih mogućnosti. Neka s ovih nekoliko riječi bude zabilježen jedan primjer nesretnog trenutačnog stanja naše cijele glazbene stvarnosti.

Siniša Hrestak

SVILENO SLIKARSTVO VIŠNJE SEVER-SIGLHUBER

Napokon, slikarstvo. Slikarstvo bez ostatka. Višnja Sever-Siglhuber (slikarica javnosti manje-više nedovoljno poznata ali stoga to radosnije otkriće) svojim svilenim slikama na svili kao da nam govori: slikam, dakle jesam; slikam jer jedino na taj način mogu izraziti vrijednost i ljepotu življenja; slikam, inače bih bila mrtva prije smrti.

Ova slikarica ne preslikava niti odslikava. Ona uslikava i raslikava prividno poznatu nam pojavnost. Kistom boji svoje cvjetne snove. Postvaruje krajolike iz nadstvarnog svijeta. Njezinom rukom kao da upravlja neka nepoznata naklonjena joj sila.

Iz kataloga slikaričine novosadske izložbe (predgovor napisala Olga Maruševski, katalog uredila Ljiljana Bjelica) saznajemo da je Višnja Sever-Siglhuber »iz Zagreba rodom, a srcem i djetinjstvom iz djedovske Moslavine«. God. 1960. završila je studij povijesti umjetnosti a god. 1965. magistrirala na zagrebačkom Sveučilištu. Uz to je izučeni opekarski majstor. Učila je i pjevanje. Piše pjesme. Islikava oprave, bluze i šalove za svečane prigode. Počela je slikati god. 1974. Prvi put je skupno izlagala u Rijeci god. 1977. Slijede samostalne izložbe u Novom Vinodolskom (1981), Crikvenici (1981), Zagrebu (1982) i Novom Sadu (1984).

Neposredni je povod ovom prikazu ovogodišnja slikaričina izložba u Novom Vinodolskom (od 21. VII—9. VIII. 1984) pod naslovom: Miris zemlje i cvijeća, slike na svili Višnje Sever-Siglhuber. Kataloški predgovor ovoj izložbi napisala je Marija Šercer. Predgovarateljica, između ostaloga, piše: »... Cvijeće i pejzaži ostali su temeljna preokupacija slikarice. Također je ostala vjerna svili kao podlozi, kao i bojama koje koristi u kombiniranoj tehnici... Veoma se često javlja intenzivno plava, crvena, žuta i zelena boja... Pored zlatne, srebrnasto sive i svile boje pijeska često se koristi svila plave boje (pariško plavo)«.

Slikanje na svilenoj podlozi tehnički je veoma teško. Slika se združenom tehnikom tempere i boje za tekstil. To zahtijeva brzinu kao kod slikanja vodenim bojama (akvarel) i živahnu žustrinu. Ruka mora biti mirna i sigurna a potez vrhom

kista brz, poletan i nepogrešiv. Tu nema brisanja ni popravljanja. Ako otprve ne uspije, slika se baca. Potreban je savršeni mir i apsolutna usredotočenost. Fizička pripremljenost i psihička strastvenost istodobno moraju biti u savršenu skladu. A uz to je, naravno, u prvom redu potreban talent. Te osobine, savršena tehnika i natprosječni talent, sretno su se stekle u slikarstvu Višnje Sever-Siglhuber.

Slikarske krajolike Višnje Sever-Siglhuber Marija Šercer je, čemu se i ja pridružujem, veoma uspjelo nazvala »malenim slikarskim monodramama« i »malenim remek-djelima u kojima je sve rečeno na neponovljiv način«. Ovi krajolici, koji dolaze s onu stranu iskustvenosti, nahuknuti i omagljeni nostalgijom beskrajnoga, prisjećanjima neodbolovanoga, zagonetkom neizrecivog, posebna su likovna priča, koju ćemo. drugi put možda ispričati. Ovaj put prošetat ćemo se kroz slikaričin rascvjetani vrt proljetnih i jesenskih anemona, lunarija i vučjih jabučica, gloga, šafrana, ivančica, irisa, đurđica, kokotaca, božura i — nadasve — kukurijeka, kukurijeka, kukurijeka.

Slikarstvo Višnje Sever-Siglhuber, posebno cvjetni dio, nije, hvala budi Bogu, ni avangardno ni transavangardno, ni postmoderno ni hiperrealistično. Ne pripada niti konfekcijskom poetskom ili magičnom realizmu. Toliko je samosvojno da ga ni silom nije moguće ugurati u poznate školničke obrasce. Slikaričin studij povijesti umjetnosti nije utjecao na oblik i dušu ovoga slikarstva. Jer njezino slikarstvo posjeduje vlastitu dušu, kao što je posjeduje i svaki cvijet slikaričinom rukom prizvan iz prirode u novi, vječni oblik likovnog opstojanja. To je potpuno osobno slikarstvo u najumjetničkijem smislu riječi. Ne podliježe modi ni prolaznosti. Oplemenjavajuće je i očaravajuće. To je slikarstvo izgrađene i jake osobnosti, bez natruhe uzora lažnih pomodnih likovnih bogova.

Slikaričino cvijeće probija okvire u koje ga je slikarica prividno stavila da ga, koliko-toliko, barem za trenutak zadrži u oku gledateljeva vremena i prostora. Nu ono se ne da obuzdati, niti se njegovo bujanje može zaustaviti drvenim ili metalnim okvirom. Niklo iz plodotvorne zemlje likovnoga nadahnuća natopljena talentom, orošeno blagotvornom proljetnom kišom iz duše okrenute vječnosti, ovo cvijeće dalje samostalno raste i rascvjetava se. Na radost općinstvu koje se još nije pomirilo s apokaliptičnim pričinom sigurne propasti svijeta.

Cvijeće koje je procvjetalo na izložbi u Novom Vinodolskom nije svileno zbog toga što je naslikano na svilenoj podlozi. Svileno je zbog svilinja koje s njegovih latica svitlacima svjetluca. Svileno je zlatnosnim svilcima koji se isviljuju iz medovitih pašnjaka njegovih bijelih čaški. Svileno je bjelušavim prozlaćenim odbliscima koji vatrometaju iz plavih dubina beskraja u kojemu je začeto.

Višnja Sever-Siglhuber nije slikarica koja obećava — ona je svoje obećanje već izvršila, svoj je talenat mnogostruko umnožila. Ona je slikarica koja tek dolazi. Da bi nas iznenadila i obradovala novim raskošjem svoga bogomdanoga talenta.

T. J. H. Mar

BAŠTINA KOJU TREBA ČUVATI I SAČUVATI

U dane ovogodišnje XIX. međunarodne smotre folklora (Zagreb 1984), svjetske po htijenju i odzivu sudionika, a provincijalne po odnosu (nekih takozvanih struktura) prema toj doista svjetskoj smotri narodnog stvaralaštva, u Starogradskoj Vijećnici zagrebačkoga Gornjega grada zgodila se (amaterski slučajno, hvala ljubiteljima koji je postaviše iz ljubavi) izuzetna izložba skupno nazvana »Slavonski narodni vez i ukrašavanje«.

Prvi dio izložbe, naslovljen »Izvorni narodni ručni radovi sela Bošnjaci«, po broju, bogatstvu i blistavilu izložaka bio je najzanimljiviji. U drugom izložbenu dijelu, podnaslovljenu »Ukrašavanje tikvica« (autori: Marko Žigmundovac i Andrija Kadić iz Županje) bile su izložene raznoliko išarane tikvice (povijesni hrvatski grb, hrastovo lišće i žir, cvijet, trokut, jelen, kuka i sl.), koje su prvotno služile za nošenje vode i rakije a danas su samo lijepi ukras u kući. U trećem izložbenu odsjeku, označenu podnaslovom »Tradicijsko ukrašavanje drveta«, koga je autorski priredila prof. Vesna Kolić-Klikić (etnolog u Zavičajnom muzeju Nova Gradiška), upoznali smo se s jednim veoma zanimljivim dijelom tradicijskoga načina života u selima novogradiške okolice, vezanoga za ukrašavanje drvenih predmeta i građevina (gospodarskih zgrada, sprava i oruđa, selskih zaprežnih kola, saonica i tačaka, namještaja, posuda, dječjih igračaka, glazbala, dvojnica i tamburica, pastirskih čaša-kepčija, drvenih štapova, soljenki i dr.). Od toga nekada tako velikoga bogatstva izloženo je samo nešto sačuvanih izvornih djelotvorina. Fotografije hambara (sav od drveta, stupovi i ograda ulaznoga trijema izrezbareni su zadivljujućom vještinom i umjetnički. natprosječno nadareno) i drvenih prozorskih krila selske stambene kuće samo su nam odškrinuli prozorčić u bajoslovni svijet narodnoga stvaralaštva, koji pred našim očima propada i nestaje.

Iako je ova izložba, gledajući je u cjelini, zaslužila podrobniji studijski osvrt, ovoga puta pozabavit ćemo se samo ručnim radovima sela Bošnjaci. Izložba ovih radova priređena je bez pomoći stručnjaka i znatnije potpore šire zajednice. Nekima se ona činila »kao da ju je voda naplavila«. Priređivači izložbe, ostavljeni sami sebi, učinili su sve što su znali i mogli. A to nije bilo ni malo, niti za podcjenjivanje. Stoga ih treba jasno i glasno pohvaliti jer bez njihova poticaja i truda bili bismo prikraćeni za jedan nesvakidašnji užitak očima i duši. Trebalo je vidjeti žene iz Bošnjaka s kolikim su žarom i ljubavlju čuvale izloške i pokazivale ih posjetiteljima, pokazujući ujedno zorno kako se izrađuju izložene rukotvorine — različiti »pripleti«, »raspleti«, »rupice«, »vezenje«, »rišalje«, »venecijanski vez« i »toledo« (jedan od najfinijih i najljepših ručnih radova).

Opisati sve izložene radove, način njihove izrade i spomeničku i estetsku im vrijednost značilo bi napisati čitavu knjigu. Privlačljivošću i ljepotom isticale su se takozvane zlatare: zavoj za glavu vezen zlatom, ženska svečana narodna nošnja zlatara, falta muška vezena zlatom, marama (rubac) vezena zlatom. Za njima nisu odveć zaostajale ni druge rukotvorine: ponjave dolnje zelene s motivima životinja i cvijeća (na nekima od njih izvezena je godina izrade 1925), ponjave gornje (čipkaste, s rubnim vezom od obojene vunice), otarci s rubovima od rišaljea ili toleda (izvezeni motivima hrvatskoga grba, paunova, pijetlova i stiliziranoga cvijeća), jastučnice, falta za mušku košulju vezena svilom i šljokama, ženska nošnja rađena svilom na svilenu tkanju, špenzle muško valjano, muška bijela košulja i gaće potpasane hrvatskom trobojnicom, plemički otmjena crnim vezom prošarana gizdava muška kabanica. Da dalje i ne nabrajamo.

Kratki (šapirografirani) prikaz (na samo 4 str.) o izvornim narodnim ručnim radovima sela Bošnjaci napisao je Matej Juzbašić, prema kazivanju Ane Jelić-Piljine (rođ. 1912), Marije Borilović-Gašine (rođ. 1914), Mande Jelić-Stojić (rođ. 1920) i Lize

Juzbašić-Marjančeve (rođ. 1904). Po (usmenim) riječima zapisivača Mateja Juzbašića ovim svojim prikazom on pokušava potaknuti stručnjake da, dok još nije kasno (a pijesak u pješčanoj uri mogućega vremena veoma se stanjio), popišu i opišu narodne rukotvorine sela Bošnjaci i način njihove izrade kako bi se to neprocjenjivo blago spasilo za budućnost.

Narodne rukotvorine nepisana su povijest naroda koji ih je izradio. One u svojoj temeljnoj potki čuvaju dah i duh onih pradavnih vremena iz kojih nisu sačuvani pisani spomenici. Zato se narodnim rukotvorinama trebaju baviti i povjesničari a ne samo narodnoznanstvenici (etnolozi) i folkloristi. Jer povijest skrutnuta u njima često nam više i vjernije svjedoči o prošlosti nego mnogi pisani izvori. Zapisivatelj događaje svoga doba ocjenjuje svojim vlastitim mjerilom, a to mjerilo ovisno je o stupnju njegova obrazovanja, trenutnoj naklonosti, zahtjevima vlasti (najčešće), pripadnosti vladajućem ili potlačenom narodu. Oblikovatelj narodnih rukotvorina nije neosjetljiv na vanjske utjecaje ali u srži on uvijek priča svoju vlastitu priču, neopterećenu podaničkim suvišnostima. Slobodan u svom makar i ograničenu svijetu u svojoj djelotvorbi odjelotvoruje on svoj nepatvoreni iskonski baštinjski svijet.

Stoga je proučavanje ručnih radova sela Bošnjaci vrijedno truda. Zanimljivo bi bilo otkriti kakvu nam povijesnu priču pričaju ti radovi. I koji njihovi sastojci pripadaju pradomovinskoj baštini. Nedvojbeno je da je i tvorbinama sela Bošnjaka sačuvana slavna prošlost, kao što je sačuvana u narodnom rukotvorstvu drugih hrvatskih krajeva. Trebali bismo to pomnije proučiti. Ne bismo smjeli dopustiti da »međunarodna smotra folklora u Zagrebu dođe i prođe, neminovna kao godišnje doba, ali, osim nekoliko napisa u dnevnim novinama, gotovo i ne ostavi traga« (dr Dunja Rihtman-Auguštin).

Bitni elementi hrvatskoga narodnoga graditeljstva, na koje se nadovezuje i slovensko, drevna su pradomovinska baština. Stoga nije čudo što slične elemente nalazimo u slovačkom i češkom narodnom graditeljstvu. Neke sastojke toga graditeljstva, posebno hrvatski ugao (hrvatski sjek, hrvaški vugel na križake), nalazimo također i u Poljskoj, Ukrajini i Rusiji. Pradomovinski biljeg osobito se zapaža na hrvatskim narodnim rukotvorinama jer su rukotvorine manje izvrgnute promjeni i prevratnim utjecajima nego graditeljstvo (građevine se moraju prilagođivati podneblju i nadohvatu gradiva)...

Temeljne pradomovinske značajke hrvatske narodne nošnje jesu bijela i crvena boja. B. Kosović čak smatra da se »Crveni i Bijeli Hrvati tako prozvaše po svojoj nošnji: Bijeli, jer nose bijele gaće i košulje, a crveni, što nose kape i ječerme te dolame (Lika ispod Janjča, zapadna Bosna do Vrbasa, Dalmacija, Hercegovina i Crna Gora)« (Lički kalendar 1937, str. 65—70). Zakarpatsko podrijetlo hrvatskih narodnih rukotvorina (zapažajno i u slovačkom jeziku) očituje se i u sačuvanim prastarim hrvatskim jezičnim izrazima: rubača-košulja, stekl-bijesan, vutl-šupalj i dr.

U selu Trg kod Ozlja do naših se dana sačuvala čipkasta ženska kapica udane žene zvana jalba (naziv vjerojatno dolazi od njem. riječi Haube = što znači općenito kapa, osobito ženska). Tehnika izrade jalbe (prepletanje tekstilnih niti iz osnove bez umetanja vodoravne potke) bila je poznata oko Ozlja i nekadašnjega samostana Svetice, u Pokuplju (sela skupno zvana Polja), Prigorju (Jastrebarsko), Moslavini, Hrvatskom zagorju (kod Marije Bistrice) i u dva slovenska mjesta. Ova je tehnika bila poznata već u starom Egiptu a rabila se osobito u Poljskoj, pa u Bijeloj Rusiji, Ukrajini i drugdje. Iz pradomovine baštinjeno prastaro prozračno tkivo jalbe svoj konačni kasnogotičko-renesansni oblik dobilo je u 15. st.; tada »nepismena žena po tradiciji stvara uzorak jednostavne i čiste ljepote« (Paula Gabrić, KAJ, 1976, broj 9—11, str. 171).

Pradomovinsko bijelo platneno ruho sačuvalo se u hrvatskoj narodnoj nošnji sve do nedavno, osobito u sjevernoj (panonskoj) Hrvatskoj, a bilo ga je i u istočnim Alpama duboko u dolinama Drave i Mure. Za izradu najboljega bijeloga ruha najviše se cijenio lan pucavac (linum crepitans, proljetni jari lan s plavim cvjetićima — u selima između Save i Kupe zvan lenek svilec, svilna preja). U starom se Egiptu od ove vrste lana prela najtanja pređa za prozirne tkanine poznate sa staroegipatskih slikovnih prikaza i s faraonskih mumija (prekrasne faraonske pregače, gotovo prozirne i naborane u oštrim crtama kao kod tisućljeća kasnijega gotskoga ruha). Taj lan se uzgajao i na podnožju Kavkaza. U tradicionalnu pređu od lana pucavca hrvatske seljačke žene utkivale su svoje snove i svoja poetska raspoloženja, kao što to pokazuju bijeli fertuni djevojaka Poljčica (Pokuplje).

Pradomovinskoj baštini, kao apotropejska (za odvraćanje od nesreća) zaštita žene, pripada dvorogo oglavlje udate žene, koje ponegdje nazivaju još prastarim hrvatskim nazivom rogi, gdjegdje (u Kupincu i Bratini npr.) mađarskim nazivom fanjek a u Prigorju i Polju kofrtanj i kovrtanj (od kasnolatinskoga copertare = pokriti, pokrivati; u Hrastovici kraj Petrinje koperta je naziv za laneni posteljni pokrivač, isto u kajkavskom govoru starih Zagrepčanki i u Dubrovniku). Prigorski kofrtanj i srodne pokupske inačice poprimile su kasnije gotičku stilizaciju, na poticaj velikašica koje su boravile u Ozlju, Okiću i Jastrebarskom.

Naša pradomovinska suknja u minezingersko doba (XII—XIV. st.) »na zapadu kao sousquanie i suckenie postaje raskošan pratilac tadašnjeg poetski raspoloženog društva na dvorovima i umjetničkim krugovima trubadura« (Marijana Gušić, KAJ, 1976, broj 6—8, str. 28). Tanki uspravni nabori te suknje jedan su od početnih i poticajnih sastojaka gotičkih šiljastih lukova i naglašenih vertikala.

Oglavlje žena u Jamnici-Pisarovini sačuvalo je svoj temeljni pradomovinski sadržaj i pradomovinsku crvenu koloritnu podlogu, jedino je sam materijalni pribor poprimio kasnogotičku stilizaciju s ukrasnim elementima rane renesanse. Sličnu značajku pokazuje i oglavlje žena u Dolnjoj Kupčini. Dapače, crveni rubac kupčinskoga oglavlja ukazuje na dublju starinu od jamničke poculice. Tu duboku starinu potvrđuje i prastari hrvatski naziv rubac (u kupčinskom oglavlju naziva se glavni rubac). Osim svoga prastaroga naziva kupčinski rubac (kajk. rubec) sačuvao je i pradomovinsku fakturu starinskoga gustoga crvenoga tkanja. Takvih pisanih plahti i plafti, s gustom crvenom utkanicom, donedavno je bilo u čitavom Pokuplju, a u obilju ih je u Turopolju i širem području uz gornju Savu — nisu istisnute ni baroknim feudalnim uzorina, ni kasnijim građanskim, za kojima su se Turopolje i Posavina uvelike poveli.

Crvena utkanica jest onaj pradavni pradomovinski jedinstveni materijalni posjed, koji je najizrazitije ostao sačuvan kod starih hrvatskih rodova u sjevernoj Hrvatskoj. Crvena boja, u više tonova, najočitija je u bratinsko-kupinečkom ruhu. Jarke su plamene crvene boje, katkada gotovo narančaste, mešna rubača zamužne dekle (misna rubača djevojke udavače), svadbena rubača mladenke i ponekad mlade sneje (snahe). Sneja koja je rodila dijete nosi tamniju pisaninu jarkocrvene boje. Starija žena, ali ne udovica, oblači crnu utkanicu s nešto šarenila. U bratinsko-kupinečkom kraju crno je zadržalo značenje najdubljeg crvenila.

Riječi »crven« i »crn« potječu iz istoga temelja »crv«, »crvac«. Od ovih su se ušenaca (coccenilia) dobivali različiti preljevi (nijanse) crvenila. Glavni izvozni proizvod naroda koji su živjeli na zemljopisnim prostorima između Karpata i Zakavkazja već u osvitu njihove povijesti bio je ušenac crvac za bojenje crvenilom, odnosno sasušena tjelešca toga crvca. Ti narodi usvajaju kolorit crvenih tkanina kao svoju vlastitost. Mjesece lipanj i srpanj (doba skupljanja, sušenja i otpreme crvaca) Česi po crvcu nazivaju červen i červenec. Crvac se po svojoj značenjskoj izvedenici crvenilo sačuvao i u hrvatskom kajkavskom narječju u riječi rožencvet kao nazivu za mjesec lipanj. Još donedavno crvena tkanina karakterizirala je ukrajinske narodne nošnje. »Mi Hrvati ovu smo crvenu boju u tkaninama i ruhu donijeli iz starog zavičaja iza Karpata i sačuvali je baš u ovim našim (bratinsko-kupinečkim) selima u moćnoj folklornoj baštini sve do na prag sadašnjice« (Marijana Gušić, KAJ, 1976, 6—8, str. 52).

Sastavni ukras crvene inačice ruha Kupinca i Bratine jest šareni stakleni biser (ukras na kapi s odgovarajućom ogrlicom-grlinčekom, ukrasna igla najčešće u obliku srca, koja se na njedra prikapča u svilenu vezicu-rožu). Uporaba toga bisera dokaz je pradavne starine jer je isti takav biser, istoga kolorita, jednak do u takve pojedinosti kao što su zrnca u obliku pšeničnoga zrna, u iste svrhe i na jednak način služio u Ukrajini.

Pobrojani pribor hrvatskih narodnih nošnji — dvorog na oglavlju žena, crvene utkanice, ukrasna ogledalca i šareni biseri — skamenjeni su tragovi naše najstarije povijesti, ostaci drevnih vjerovanja, simboli borbe za održavanje ognjišta i roda. Crvena boja donosila je zdravlje i sreću. Bijela boja bila je boja tuge (ona je to još i sada u nekim hrvatskim selima i na dalekom istoku) jer tuga briše sve boje i ostaje samo tužna bezbojna bjelina. Bjelina kao simbol tuge i duboke žalosti održala se, dakle, na dva tako udaljena ruba (Hrvatska i daleki istok) euroazijskog kontinenta. Crvena boja hrvatske narodne odjeće govori o onim davnim pradomovinskim vremenima naše povijesti iz kojih je sačuvano malo ili nimalo vijesti u pisanim izvorima.

Hrvati su nakon doselidbe u današnju domovinu svoje navike i svoj način materijalnoga oblikovanja života unesli u kulturu i uljudbu zatečenu na prostoru koji su zaposjeli, pa i u kulturu i uljudbu okolnih starosjediteljskih i novodošlih naroda. No tijekom svoje povijesti stvaralački su primali i od drugih, ne odbacajući svoje (ne uvijek i ne svugdje). Tek ocrtno ćemo spomenuti neke od tih utjecaja.

U drugoj polovici XV. st. dvije žene (zaredom) Nikole V. Frankopana, obje podrijetlom njemačke velikašice, donose u Ozalj kasnogotički modni pribor. Oko god. 1500. u Ozlju boravi žena Bernardina Frankopana Loiza, princeza aragonska, bliza rođakinja kćeri napuljskoga kralja Ferdinanda Aragonskoga Beatrice, žene kralja Matijaša Korvina. Bernardin Frankopan bio je sin Stjepana II. Frankopana, kojega je žena Ižota, Bernardinova majka, bila talijanska patricijka od roda Este-Ferrare, kći markgrofa d'Este. Tako je Bernardin Frankopan (iz Krbavskoga razboja 9. rujna 1493. jedva je bijegom spasio glavu da bi se čitav svoj dugi kasniji život riječju i djelom nepoštedno borio protiv osmanskoga osvajača) i po majci i po ženi bio u rodu i s napuljskim kraljevskim dvorom. Ižota d' Este donesla je sa sobom sjevernotalijanski i mletački pomodni pribor, a Loiza Aragonska južnotalijanski — posredno i španjolski (napuljski Aragonci bili su podrijetlom iz Španjolske).

Na modu u Hrvatskoj, posebno u sjevernoj, odlučno je utjecala Beatrica Frankopanka, kći Bernardina Frankopana i Loize Aragonske. Beatricin prvi muž bio je Ivaniš Korvin, herceg i ban hrvatski, nezakoniti sin hrvatsko-ugarskoga kralja Matijaša Korvina. Beatrica Frankopanka bila je odgajana na dvoru hrvatsko-ugarske kraljice Beatrice, žene kralja Matijaša Korvina, a prije udaje boravila je na dvorovima u Ferrari i Napulju. Bogato je darivala crkve raskošnim tkaninama, dragocjenim opravama i najfinijim vezivom. Na njezinu udovičkom portretu (v. sliku u: Vjekoslav Klaić, Povjest Hrvata, II, 3, Zagreb, 1904, str. 235) njena je bijela kapa izrađena u stilu i tehnici zvanima naniričano; a naniričano je sačuvano u seljačkom platnenom ruhu Draganića i šire okolice. Naziv naniričano za bijeli renesansni našivni vez vjerojatno dolazi od tal. riječi ricamare, dok je hrvatski naziv za taj vez našivavano ili jednostavno našiv. U izradu toga veza trebalo je uložiti neizmjerljiv radni ulog i virtuoznu vještinu a izrađivale su ga seljanke uza sav svoj naporni rad u kući i na polju.

Modni utjecaj ovih velikašica bio je nedvojben. Taj utjecaj poprimale su i prenosile u prvom redu žene nižih plemića, pripadnika okolnih plemenitaških seljačkih općina, koji su se uzdigli na društvenoj ljestvici. Za njima su se pak povodile seljačke žene. I same su velikašice neposredno živahno saobraćale sa ženama nižih plemića, pa i sa seljačkim ženama, ponajviše s onima koje su im obavljale kućne poslove i pomagale u vezidbi.

Modne novosti nisu istisnule platno otkano u seljačkoj kućnoj radinosti, već su ga samo oplemenjivale stilski prikladnim ukrasima i dopunjcima. U kurijama sitnoga plemstva žene skromnih plemića tkale su, šile, plele i vezle zajedno sa seljačkim ženama, njegujući baštinjeni način izrade ruha, od novoga primajući samo ono što tom ruhu pristaje i što ga uljepšava. Novo je skladno utkivano u ustaljene baštinjene obrasce. Vanjski su utjecaji u hrvatsko selo ulazili bez nasilja (u staro doba), pa su se zato organski utkivali u prvotnu potku bijeloga ruha i u oblikovne tvorbe narodne nošnje. S mjerom i ukusom usvajajući vanjske poticaje nepismena hrvatska seljačka žena stvarala je, kao što reče Paula Gabrić, uzorke jednostavne i čiste ljepote.

Razgledavajući izložbu »Izvorni narodni ručni radovi sela Bošnjaci« (autori Matej Juzbašić i Mate Šokčević) mogli smo se uvjeriti da je i u narodnoj nošnji sela Bošnjaka sačuvana pradomovinska baština: bijelo platneno ruho i crvena utkanica. Domaće platno do najnovijega vremena tkalo se isključivo od lana. U kolikoj je mjeri ta baština sačuvana i koje su joj glavne značajke, trebat će još proučiti. A da bi se to ostvarilo, potrebno je u Bošnjacima utemeljiti muzej. U tom muzeju pohranile bi se sačuvane izvorne narodne rukotvorine, osobito autentično starinsko ruho, koje se još ljubomorno čuva u seljačkim ormarima i škrinjama a od kojega smo jedan dio vidjeli na ovoj izložbi (neki su izlošci stari stotinjak godina).

Ni narodna nošnja sela Bošnjaka nije izbjegla utjecajima. Selo Bošnjaci u srednjem je vijeku (prvi put se u ispravama spominje god. 1476. kao naselje na velikom posjedu Selna, koji je pripadao kaštelu Alšan) najprije bilo u posjedu plemićke obitelji Alšani a kasnije velikaša Talovaca pa zatim Morovića. Ženska moda tih velikaških porodica sigurno je utjecala na seljačke narodne nošnje Bošnjaka i okolnih sela. Na te je nošnje, kao i drugdje u Hrvatskoj, utjecao i građanski stalež preko ženskih škola. Rukotvorine učenica Djevojačke škole u Bošnjacima bile su čak izložene na Svjetskoj izložbi u Beču god. 1873.

Selo Bošnjaci poznato je kod nas i u kulturnom svijetu po nalazu starohrvatskih naušnica iz IX—X. st. Moglo bi postati još poznatije po muzeju narodnih rukotvorina, u kojemu bi blistale zlatare i bijelile se vezenice (ruho od jednostavnoga bijeloga domaćega platna urešeno vezivom izvedenim bijelim koncem). U tom bi se muzeju moglo i vidjeti što je sve sadržavala otpremnina za udavače: dvije slamnjače; lukate dolnje ponjave; gornje ponjave na daske s čipkom; gornje ponjave na bore sa šlingom; rozane ponjave rišalje i toledo; stolnjaci vezeni, čipkani, borani, s rupicama; jastučnica za »rogit« krevet; jorgani i navlake, perine s perjem; 20 vreća, 30 asura; suknene ponjave; otarci, salvete oplatnjaci, torbe; domaća tkanja u trubama. Zbog širenja bržega strojnoga rada, ovo doista golemo bogatstvo gubitkom uporabne vrijednosti izumire i postaje muzejska vrijednost.

Kao obnova i nastavak tradicije nekadašnje Djevojačke škole u muzeju bi mogla djelovati škola narodnoga veza, gdje bi se zorno prikazivao način izrade narodnih vezova i uopće narodnih nošnji i to prenosile na mlađe naraštaje. Iako se narodno ruho ne nosi više ni na selu, ipak je još uvijek potrebno kulturno-umjetničkim društvima i za nastupe na smotrama narodnoga stvaralaštva, pa bi to mogao biti i gospodarski poticaj za izradu narodnih nošnji i ostalih rukotvorina. Pričuve izvornoga narodnoga ruha možda će, manjim dijelom, odseliti u muzeje a većim dijelom nepovratno odlutati u svijet. To se ne bi smjelo dopustiti. Trebalo bi sve učiniti da narodno ruho barem ne iščezne iz svečanih zgoda životne svagdašnjice.

Selo Bošnjaci već ima gotovu zgradu za muzej. To je bivša, sada prazna, zgrada pučke škole, koja bi se s malo novaca mogla preurediti u muzej. Nadamo se da se odgovorni predstavnici društva u selu Bošnjaci i na širem području neće oglušiti. Potrebne su nam asfaltne ceste (dakako bez rupa i napuklina) ali je jednako, ako ne i više, potreban muzej za očuvanje naše bogate i neprocjenjive narodne kulturne baštine. Muzeji hrvatskih narodnih rukotvorina imaju isto kulturno i umjetničko značenje kao i arheološki muzeji, galerije slika i kipova i slične umjetničke ustanove, pa bismo se prema njima na jednak način trebali i odnositi.

Nadamo se da se u ovom slučaju neće potvrditi gorka spoznaja Marijane Gušić: »Izgubljeno je životno opravdanje seljačke odjeće, ali taj gubitak nije nadoknađen distanciranim pogledom na ovo svoje rezidualno dobro. Jednom riječju: mi smo već predaleko od opanka da ga nosimo, a preblizu smo mu da mu shvatimo povijesni sadržaj i spomeničku vrijednost. Narodna nošnja doista je u pravom smislu kulturni spomenik i treba joj pristupiti s onim dignitetom s kojim ocjenjujemo svaki drugi kulturni spomenik iz prošlosti« (KAJ, 1976, broj 6—8, str. 50).

Tomislav Heres

Knjige

U SLUŽBI RAZUMA, LJUBAVI I ČOVJEKA

Ferdinand Adelsberger: DEMON, »Zadružna štampa«, Zagreb 1984.

Na početku srpnja 1984. godine pojavila se u knjižarama knjiga pjesama *Ferdinanda Adelsbergera,* pod neobičnim naslovom »Demon«. Iz bilješke o piscu saznajemo da je autor rođen u Ogulinu 1916. godine i da je gimnaziju i Filozofski fakultet završio u Zagrebu. »Hrvatski bibliografski leksikon« daje i dodatne podatke o pjesniku. Tako saznajemo da je njegova mladost potekla u neobično mukotrpnoj borbi s neimaštinom, bijedom, nezaposlenošću i upornim nastojanjem da stekne obrazovanje i životni status dostojan čovjeka. Radni vijek proveo je kao srednjoškolski nastavnik. Najveći dio tog vijeka ostavio je u Ekonomskom obrazovnom centru u Zagrebu, ranijoj Gimnaziji »Trešnjevka.« Interesantno je napomenuti da je ova škola dala dosta imena našoj suvremenoj kulturi, kako iz redova učenika, tako i iz redova profesora. To su *Pavle Pauš,* pisac udžbenika za latinski jezik, dr *Ivan Zalar,* poznati stručnjak za dječju književnost i univerzitetski nastavnik, *Ferdo Ladika,* akademski slikar, *Jelka Lovrenčić,* pisac priručnika za nastavu povijesti, *Ivo Bilankov,* književnik, *Đuro Vidmarović,* historičar i *Ferdinand Adelsberger,* književnik. Od bivših učenika afirmaciju su stekli *Predrag* i *Nenad Raos, Željko Ivanjek, Davor Slamnig* i *Dražen Mazur.*

F. Adelsberger je počeo pisati neposredno iza rata. Pripadao je krugu tada aktivnih mladih pisaca iz čijih su redova proizašla poznata imena naše književnosti, npr. M. Slaviček, V. Parun, Ž. Jeličić, J. Kaštelan, V. Jelić, D. Roksandić, Đ. Šnajder, S. Novak i drugi.

Godine 1945. Adelsberger je objavio malu zbirku stihova pod naslovom »Pjesme«. Iza ove knjižice slijedi vrlo duga pauza. Pjesnik je nestao sa scene, da bi se javio tek 1969. godine autobiografskim dnevnikom »Kadrovci« a tek 1978. godine knjigom pjesama »Zdravo«. Iza toga slijedi već normalan i kontinuiran nastup u javnosti. Slijede knjige stihova: »Pobuna crva«, 1979; »Ljubav svijeta«, 1980; »Tri zvijezde Danice«, 1981. i sada »Demon«, 1984. godine. Između prve i druge zbirke pjesama prošle su dvadeset četiri godine. To znači da se Adelsberger ponovo oglasio u zreloj životnoj dobi. Prisjećam čitatelje da je Adelsbergera probudio iz sna 1975 g., zapravo upozorio da je nekada postojao kao pjesnik, Milivoj Slaviček u Vjesnikovoj kulturnoj rubrici »Naprosto pjesme« koju je tada uređivao i vodio. Uslijedila je zbirka »Zdravo« koja je pokazala da pjesnik nije mirovao, da je pisao cijelo proteklo vrijeme, a zbog čega nije objavljivao vjerojatno će jednom sam javno kazati. Ova zbirka određuje doseg Adelsbergerova pjesništva i svakako je među najboljim njegovim knjigama. O knjizi »Zdravo« napisao je recenziju (do sada neobjavljenu) dr Miroslav Vaupotić i sasvim precizno i točno prepoznao i odredio koordinate Adelsbergerova stvaralaštva. »Promatrajući i uranjajući sve više u tematski i oblikovni svijet ove zbirke od tridesetak pjesama — piše dr M. Vaupotić — dolazimo do zaključka da se u njoj skoro naizmjenično nalaze krikovi oštrog socijalnog protesta ili prikazi životnih portreta iz naše dalje ili bliže suvremenosti usporedo s tihim intimnim refleksijama i zapisima nepoznatog čovjeka koji ide svojim suzdržanim putem.

Znam svoj put.
Njime nitko ne ide.
Njime se krećem sam.
Putujem
iz nepoznatog u nepoznato
nepoznat.

(»Nepoznat«)

(...)

Mogao bih iznositi još podrobnosti i primjera iz ove zanimljive iako heterogene panorame pjesama koja ipak sadrži dva osnovna toka: intimistički misaoni i socijalno-deskriptivni koji se pokatkad i nenametljivo isprepliću i onda u tom srazu i spoju nastaju najuspješnije iskre i varnice poetskog u njegovim stihovima. (...) (Iz neobjavljene zaostavštine dr M. Vaupotića)

Ove dvije osnovne odrednice svoga pjesništva F. Adelsberger je zadržao i u svojoj najnovijoj knjizi. U tom smislu nije prisutan neki razvojni proces.

Godine 1945. objavio je pjesmu »Kako je nastala noć«:

Pao je mrak
na moju kapu
i onda
sličan slapu
niz obod je pljusnuo...
I tako je silno o zemlju tresnuo
da nisam više mogao
uhvatiti
ni jednu svjetlosnu zraku.
Da. Dan je minuo.
Svjetlost je prepustila
svoje mjesto tami.

Motiv Sunca i svjetlosti zadržat će se u Adelsbergera do danas. Sunce i svijetlost javljaju se u jednom transcedentalnom vidu, kao činjenice koje osmišljavaju naš život, kao dinamizmi svekolikog zbivanja:

Da li ima topline
to Sunce što sada svijetli
ili je samo obmana
raskokodakali se sunčani pijetli

kako je samo toplo zasjalo
i probilo staklo
i zastor
i zidove
i strop
i pod
i ispunilo sav prostor

sve je Sunce
i tintarnica
i pero
i olovka
i pisaći stroj
i stol
i ormar
i vješalica
i stolica

sve je Sunce
i ja sam u zagrljaju Sunca.

(»U zagrljaju Sunca«)

Drugo područje na kojem se angažirao Adelsberger kao pjesnik jest socijalna tematika. Na tom području društvenih odnosa on je kritički stavio pod povećalo birokraciju, pokazujući da se revolucionarnost koja ističe na svoj stijeg općečovječanske ideale pravde i jednakosti može pretvoriti u robovanje napuštenih i negiranih prethodnih vrijednosti. U tom smislu želim upozoriti na poemu »Demon« po kojoj je cijela knjiga dobila ime. Poema je pisana na pomalo danteovski način a osjeća se i utjecaj Krležine rečenice. Sadrži osam dijelova. Počinje »Plamenom«:

Eno plamen! Vije se, u nepreglednu
prodire
tamu, smjelo, neustrašivo, bez srca...

Sad puni smo nove snage, pohrlimo
i stvarajmo
ljepši, pravedniji, novi svijet!

(8)

Plamen kao simbol patnje, ali i borbene nezaustavljive snage onih koji pate, prerasta u novu kvalitetu, u Crvenu zastavu. Postaje pokret, stranka...

Žarki plamen u crvenu zastavu
pretvorio se.

(10)

Vij se, Zastavo, vij, crvena dugo Ti!
Ogromna si, ta cio svijet ćeš ljubavlju
prekrit!

(11)

Crvena zastava postaje Demon, duh Pokretač, iracionalna i transcedentalna snaga koju slijede svi željni društvenih promjena i ljudskog dostojanstva.

Ti, samo Ti Demon si naš i razbora
vedra noć,
nasrtaj munje stvaranjem da
usporavamo svoj!

(12)

Strijelo, Ti, pokazuješ put nam
kamenu golom,
tamo, gdje najkraći put nam do
smrti!

(13)

Pojavom Demona nastaju novi odnosi između Zastave i onih koji je slijede. Javlja se deformacija, negativna nova vrijednost, a to je vjerničko podaništvo. Demon prerasta, ili se pretvara, u idola, a s time nastaje i idolopoklonstvo.

O, Jedini, Ti, Demone moj! Ja molim
se Tebi!
Pameti mrenu tame guste mi
i dosadu groze u nizu nada ukloni!
Očiju trunja, njihov smetnje rad,
pretvori u zdrav, proziran slobodom
u dubok život nek bude mi pogled
svaki i razuman!
Pobjednik neka budem hrabar
snagom
koju želim od Tebe da bude data!

(19)

Nakon izrečene molitve subjekt pjesničkog govora doživljava spoznaju novog stanja stvari. Slijedi »Bdjenje« u kome stoji središnja misao poeme, a time i didaktičnost njena sadržaja: »Ljubav se za ljubav vraća.« Misao je preuzeta iz jednog od lijepih tekstova koje je Marx napisao u mladosti.

Nastaje raskid, odvajanje od Demona—idola i nove spoznaje:

Ovdje sad stojiš, nepomični kipe, Ti,
robove svoje sve više prikupljaš
srcem,
srcem koje okameniše oni sami u
grudima Tvojim,
dolazeći k Tebi da osjete život svoj
vječni!

(26)

Kapi suza još najtežih na noge lijem
Tvoje,
pozdrav iz dna srca niknut,
Otrgnu se od mene, DIVE, al' ipak
sam sretan:
vjeru u stvarnost ostavio si mi
čvrstu!

(27)

Raskid je definitivan. Zastor se spušta. Jedna životna drama je završena. Idolopoklonstvo prestaje da bi se sve podredilo vlastitom Umu. Time se otvaraju novi problemi i nova pitanja a život teče dalje.

Jurica Milkin

»POEME« MIRKA VALIDŽIĆA

Zbirka pjesama *»Poeme« Mirka Validžića Čelkanovića* nadovezuje se u svemu na njegovo pjevanje u prethodnim zbirkama s tom razlikom što je u ovoj zbirci dao nove slike, pjesničke misli i izražajne preokrete nekim prijašnjim temama, obuhvativši svoju Prominu i sve što se zbiva u njoj kroz dva godišnja doba.

Uronjen u ozračje očinskog ognjišta kao izvor mukotrpnog zadovoljstva — iz njega pjeva, o njemu pjeva i za njega pjeva.

Čitluk, selo pod Prominom i pod Dinarom, obrastao voćnjacima i vinovom lozom i okružen livadama rodno je mjesto Mirka Validžića. Taj kraj bogat predajom i mistikom, bremenit tegobama života i vazda prisutne smrti, plodno je tlo za pjesnika koji duboko u sebi nosi boso djetinjstvo provedeno uz trudnog ali veselog ćaću i uz umornu mater Jobove ustrpljivosti.

Zavičajna atmosfera zrači iz svake pjesme. Zavičaj sa svojim prirodnim i životnim osobinama stalno se javlja u krugu pjesnikovih čuvstava a roditeljsko mukotrplje Validžić doživljava kao otkupljenje za vječni život. Tu je miris zemlje pri oranju, veselje pri rodnoj žetvi, u vijanju »zlatnog« zrna, smještaju kukuruza, meljavi na vodenici; zamorni i dugi poslovi u vinogradu dok stigne jarka kapljica u bukari na stol za veselje i zaborav na znojni trud. Sve je to oaza, duševna oaza u modernom gradu, u nezadovoljstvu koje grad u čovjeku stvara, u razaranju svih vrijednosti. Validžić je uspio u mislima i u srcu zadržati zavičaj; uspio ga je oblikovati pjesmom, natopljenom ljubavlju i doživljajem radosti, prolaznošću života kroz ovu dolinu suza, preko koje vodi put do Vječnosti. To je rani život pjesnikov za kojim se on osvrće i nalazi ga skrivenog negdje u sebi pod naslagom nataložene životne prašine. Pjesma se rađa iz praznine koju je u duši izazvao odlazak s rodnog praga, s rodnog ognjišta. U gradu nema ovakvih životnih radosti. Stalno je prisutna žudnja za starim roditeljskim domom, očevim dvorištem i svim onim što je okruživalo taj i takav život. Pa i za grobljem kod svetog Mihovila.

U ovim stihovima ipak nema izrazite tuge za djetinjstvom, nema boli za minulim, već su obaviti sinovskom ljubavi i zahvalnošću prema ćaći i maji. To su pjesme s mirisom ćaćina znoja i snagom zemlje koju je trebalo pokoriti da rodi kruhom. Validžiću je rodni kraj i rodno ognjište nepresušeni izvor nadahnuća koji nikada ne presuši. Što ga više crpi kao da je dotok sve jači a pjesnička voda sve pitkija. Po njoj je jednako gasan i pjesnik i svi mi kojima on vodu s tog izvora pruža. Kad se Validžić vrati selu, onda je jak i najjači.

Prvi ciklus »Ćaća Mate« jest oda zahvalnosti ocu, koji (da bi prehranio obitelj i podigao potomstvo) »preplovio je ocean tražeći bolje vidike (plužio, sadio šumu i vinovu lozu), gradio nove dvore, timario stoku (vječno u trudu:) okupan u znoju, zaliven kišom (umivan burom i čeličen ledom) obžežen suncem, milovan misecom...« A sad »u tunelu leži zatvorenih vjeđa, (crvenkapa, aljak, izvezeni krošet,) skrštene ruke, križ i očenaši«. Koliko god je očeva smrt ubitačna i tužan događaj, pjesnik ne izražava tugu, nego smrt stavlja u okvire svakodnevice:

»Zbogom ostaj, ćaća, ti mi život dade
u prominjskom kršu što divljinom soči,
trajno sobom nosim sve darove tvoje,
dare srca rodnog da mi sriću toči.

U okrilju tvome proživio mladost,
naučio slova i molitve rane,
osobito miris raspivane zemlje
i milinom braće žarom osunčane.

Za ruku me uze i uputi stazom
što uz klance strme ispinje se visu,
ponosan u duši pratio me čežnjom,
tvoje želje rodne zgasile se nisu.«

(Zbogom, ćaća)

Ovdje ne doživljavamo smrt kao smrt, niti tu ima čuvstava ništavila i očaja, nema ni jauka ni suza. Tu se smrt doživljava kao smiraj dana u suton, smirenje u Bogu. Zahvalnost prema svom roditelju iskrena je i ganutljiva.

U pjesmama ciklusa »Klas i brašno«, »Grozd i vino«, »Postaje«, »Miljokazi« redaju se slike tog seoskog života stojeći jedna za drugom i ulazeći jedna u drugu. Djeluju zapravo kao jedna, jedinstvena slika:

»Davno prije svanuća
poletili su odmoreni konji
u kružnom kasu iznad snoplja...«

(Vršaj)

»U polovnoj torbi klip slanine stare
i dupljak vina žeženog lasina,
skuhano pleće od dvizice masne
i mišnog sira s bosanskih planina.«

»Klokot brze vode i kamena surog
u zanos diže želje tihe, skromne,
oblak brašna kiti trepavice injem
ko iverje zimi grane sitne, lomne.«

(U mlinu)

»Miris je punio konobu staru
i ljubio tamne grede,
plisnave zidove i zatopljena vidra.«

(Pritakanje)

Nad ponekim motivom ovih pjesama romantici bi se užasnuli zbog prozaičnosti, ali simbolistima bi se jamačno svidjeli:

»Na stolu gori božićna svića,
zadivena u varićak ispunjen žitom,
kroz grančice bršljana dopire žar jaslica.«

(Božić ćaće moga)

»Na stolu su smokve, grožđe, jabuke,
lozovača stara, bajami, orasi.«

(Uzvanici)

»Prazna je kuća i nujno pusto ognjište
gdi nima dičjeg bisa, smiha i vike.«

(Krstitke)

U ciklusu »Posljednji pir moje majke« pjesnik je svoju nanu portretirao bojama iz svog djetinjstva, mladosti i muževnosti. Očitovao je i svoju ljubav za sve majke i majčinske patnje, nedočekana čekanja, beskrajna bdjenja, bolna tumaranja od tuge do tuge. U ovom ciklusu posebno bih izdvojio pjesme »Molitva pridanja«, »Pozdrav«, »Sprovodna povorka« i »Podnevni angelus«. A nadasve pjesmu »Suza čeznuća«:

»Uz tvoj odar ja ti stavljam srce svoje
što uzraslo je uz plam bića tvoga
i očvrslo milinom beskraja.
Nek suza moja dar ti bude ričit
ko vapaj vedri jutra osunčana
kroz dozive čvrste ljubavi u plamu.«

Validžić je ovom zbirkom pjesnički otišao dalje i naprijed. Zapravo se vratio rodnom domu i svemu onome što je taj dom činilo toplim. Zapažanja su bogata, s mnogo novih niti, nijansa, preljeva. Kompozicija se profinila, ritmički obogatila. I najlošije pjesme nisu ispod općeg prosjeka, za razliku od prethodnih zbirki, u kojima je bilo i slabijih, pa i osrednjih. Nađe se, međutim, i ovdje neuspjelih izdvojenih stihova. Moglo bi se prigovoriti i leksiku, tj. nebiranju pravih riječi. Naravno, ako je uopće moguće uokviriti pjesmu, staviti je u neke kalupe.

Na kraju još i ovo: pjesme su ove zbirke u ikavici, što kod Validžića nije novost. Time su samo dobile na zvonkosti i glazbenosti.

Tomislav Antunović

ČATVRTA KNJIGA AFORIZAMA AUGUSTINA KORPARA

Recenzirajući treću knjigu aforizama *Augustina Korpara* (Žvakanje života, Varaždin 1981) napisao sam (Marulić 5/1981) kako se može »naslutiti da neće biti bez nasljednika«. Tu je prognozu sam pisac potvrdio, objelodanivši četvrtu knjigu pod naslovom *»Dopuštene kletve«* (Zagreb 1983, 102 str, autorova naklada.

Svoju novu knjigu aforizama Korpar je raslojio na dva dijela. Oni se u sadržaju popunjuju, ali u književnom obliku razlikuju. Prvi dio, predvođen »dopuštenim kletvama«, ide ustaljenim putem formiranja aforizama u proznom vrlo sažetom obliku. To su krijesnice koje u nekoliko riječi, u jednoj rečenici izraze dosta. Glavna je poanta u misaonoj sadržajnosti i što kraćoj izražajnosti. Uvodna intonacija, osoljena groteskom, sadržana je u pristupnoj riječi »Opravdanje pisca«. Tu Korpar govori o svome bivovanju i iznosi usmjerenje nove knjige. U prvom njezinom dijelu riječ je o čovjeku silniku, njegovu braku, izdajstvu jezika i tjelesne vrijednosti, o ljubavi, kreposnom, tajanstvu smrti i vječnosti, o sebedarju, sebeljublju i životnim mnogobrojnim svašticama. Time je zaokružio prvi ciklus, koji se i u obradi i u tematici sasvim nadovezuje na njegove prethodne tri knjige aforizama.

Drugi dio predstavlja stanovit zaokret, i to u formalnom smislu sasvim posebni a u sadržajnom poprilično duhovnijim i životno konkretniji. Tu su molitve i predložena razmatranja; apostrofiranje oca, majke, mladih, djece, zaslužnih za rod i slično. Reklo bi se: šira slika čovjekove stvarnosti, povezane uz cvjetanje životne zbilje, vječnog nadanja i bivovanja.

Korpar je već u trećoj svojoj zbirci za izražajni oblik uzeo lagani stih, stanovitu dosta uspjelu tercinu. U sadanjoj knjizi okušao se u sasvim laganom versu gdje ritam i srok pomalo miluju čitateljevo uho. Očito je da Korparova versifikatorska vještina nema dubljeg izvora, pa dosljedno tome stihovi zaostaju za njegovim inače dobrim izražavanjem. Moglo bi se donekle reći da »poetizirani« aforizam gubi na jedrini, ali izmjene ponekad bude zanimanje, ugodnost, posebno kod čitatelja sklonih laganijem štivu.

Što moramo kazati nakon četvrte knjige aforizama A. Korpara? Ponajprije da se on još ne umara. To znači da ima aforističkog »štofa«. Nije postao manje zanimljiv. Ne posustaje u sadržajnom i izražajnom misaonom pristupu i pisanom govoru. Ne ponavlja se u tematici. Jasan je i konkretan. Želja mu je: utkati se u život, pratiti život, naglašavati sve vrednote, prvenstveno duhovne, ne prigušivati svoje staleško usmjerenje, izbjeći dosadu i dociranje, pobuditi raspoloženje i vedru nasmijanost. Inventivnost je gotovo neiscrpna. Nije lako nabrojiti oko trista dopuštenih kletva, sročiti pedesetak novinarskih nakitnica i tridesetak označnica čovjeka od glave do pete, riječima koje počinju s »r« ispisati tri i po stranice u sasvim suvislom tekstu.

I za kraj samo jedna od tolikih piščevih misli:

»Roditi se bez slobode,
živjeti bez slobode,
umrijeti bez slobode
nije za malog čovjeka,
moj rode.«

M. V. Čelkanović

MLADEN ŠUTEJ: IZAZOV ATLANTIKA

Vlastita naklada, Zagreb 1984.

»Na našem jeziku ima vrlo malo literature koja piše o malim jedrlicama i velikim morima. Osim što malo pišemo o moru, za koje inače redovno govorimo da ga mnogo volimo i cijenimo, mi još manje prevodimo. Tako je stvorena mutna atmosfera u kojoj je plovidba po moru obavijena nejasnoćama, a jedrenje neopravdano zapostavljeno. U toj klimi stvara se i nameće zaključak da je jedrenje morima izuzetna opasnost, a onima koji plove pripisuju se ili nadljudske mogućnosti i hrabrost, ili ih se proglašava sinovima Sreće, koje su slučajnosti i dobre vile izbavile iz svih nepogoda i vratile žive i zdrave kućama.

Ova knjiga nije poziv na avanturu (izraz koji ja od početka izbjegavam), već želja da svojim iskustvima i saznanjima približim temu jedrenja čitaocu, razotkrijem neke od tabua koji su nam nametnuti i omogućim onima koji će doći, da se još bolje pripreme i sigurnije plove. Ona ne obiluje opisima dramatičnih situacija, u njoj nema neprestane borbe za život, krvi po palubi i padova u more. To nije posljedica toga što se Hir 3 nije ni jednom našao u lošem vremenu ili teškoj situaciji, već toga što nije istina da je jedrenje po Oceanu svakodnevna borba za opstanak a susreti s olujama nešto neočekivano«.

Ove uvodne riječi *Mladena Šutej*a, autora knjige *»Izazov Atlantika«*, najpogodnije su i za uvod u ovaj prikaz »Izazova«. Jedrenje po Atlantiku i preko njega, dakle, za vrsna jedriličara i poznavaoca vremenskih karakteristika tog prostora ni po lošem vremenu ne predstavlja životnu opasnost, već samo napor da se svlada težina olujnih časova. Međutim, to ipak ne znači da opasnosti nema. One su, kako nalazimo u ovom dnevniku plovidbe *Hira 3*, kitovi, brodovi i — gusari.

Knjiga se sastoji od dva dijela. U prvom je dijelu, nakon historijata pripreme broda, prikaz (dnevnik) putovanja a u drugom je opisana oprema nužna za jedrenje morskim pučinama i preko Atlantika.

Prva plovna jedinica Mladena Šuteja i njegova brata bila je sandolina, a kupila im ju je njihova baka, nona Laura, koja je živjela na Pagu. Kasnije im je nona Laura kupila »lijepu barku, španjolske linije, 4,40 dugačku, brzu na vesla, a još bržu na jedra« (str. 140). Barka ustupa pred jedrilicom s kabinom (u što je uložen i novac od prodaje jednog zemljišta) koja je dobila ime *Hir 2*. Za preplovljavan Atlantik trebao je novi brod i to je *Hir 3*. Simbolično ime? U neku ruku i jest jer podsjeća na Mladenova djeda prof. Ramira Bujasa, koji je na pitanje zašto gradi brod odgovorio: »To je moj hir« (str. 16).

Vrijeme putovanja: od 27. lipnja 1982, kada je *Hir 3* isplovio iz Žurkove kod Rijeke, do 29. lipnja 1983, kada je Šuteja u Žurkovu uz mnoštvo prijatelja dočekala »i jedna mala, kratko podšišana glavica«, tj. njegov sin. Putovanje se sastojalo od dvije etape, prva do Puerte dela Duquesa (Gibraltara) i druga, nakon dvomjesečnog prekida, od Gibraltara preko Atlantika do Barbadosa i Miamija te natrag u domovinu. Na otvorenom moru, bez pristajanja, bilo na otočno bilo na kontinentalno kopno, putovanje je trajalo 82 dana: 22 od Las Palmasa na Kanarskim otocima do Barbadosa na zapadu a 60 dana (na povratku) od Miamija do Rijeke.

Šuteju nije bio cilj postići vremenski rekord, pa je u Sredozemnom moru skrenuo do Sardinije i Korzike te na Baleare. Na američkoj strani

od Barbadosa do Miamija »putovao« je stotinjak dana, jer je pristao u 23 luke. Pristajao i zalazio dublje na otok, kao npr. na Guadeloupu, gdje je pogledao i Nacionalni park, ili na otoku Haiti do mjesta Milot i Citadele, na 950 m visokom brdu, tvrđave 160 m široke i 350 m dugačke sa zidovima debelim 8—10 m, izgrađene na početku XIX. stoljeća iz straha da Napoleon ne napadne otok. Itd.

Prvi susret s Novim svijetom nije bio ugodan. Na Barbadosu uplov u luku grada Bridgetowna stajao je blizu 100 USA dolara, cijena jedne paprike bila je pola dolara a ananasa čak 5 dolara iako od prirode rastu na domak gradu. Još je neugodniji bio doček u Dominikanskoj republici, gdje su u luci Samana carinici ispremetali u brodu sve stvari, istresajući čak i hranu iz vreća, a iz luke u istoj državi Puerto Plate spasio se Šutej od zatvora pa i zapljene broda uz pomoć 10 USA dolara koje je dao jednom »visokom činu Ratne mornarice«. Sušta suprotnost bio je doček na istom otoku, ali u državi Haiti. Sve formalnosti bile su gotove za 15 minuta a ljubezni službenici proveli su desetak minuta u ugodnom razgovoru u salonu *Hira*.

Bilo je i drugih iznenađenja. Zar nije ugodno iznenađenje, kada se u luci Bridgetowna na Barbadosu Šuteju predstavio jedan naš zemljak? Bio je to Ante Vukelić iz Brodarice kod Šibenika, koji je na putničkom brodu FAIR WIND pod američkom zastavom »timunjer«. Ili kad u luci English Harbour na otoku Antigua uz *Hir 3* pristane gumenjak u kojem »je stajala zgodna plavuša... i smijući« rekla: »Dobar dan, ja sam iz Ljubljane...« Bila je to Marieta koja kao domaćica i mornar radi na turističkom brodu »Valdivija«, na brodu na kojem dnevni boravak stoji 1500 USA dolara. Na sidrištu pak otoka St. Thomas u skupini Djevičanskih otoka Šutej začuje pitanje na hrvatskom jeziku: »Da li je na brodu inž. Mladen Šutej?« Bio je to također jedan jedriličar, Zagrepčanin Zdravko Habl, koji već 15 godina živi u Čikagu a bio je na jedrenju sa svojom suprugom od Čikaga do Kariba i natrag.

Dodamo li tome da je knjiga dobro ilustrirana, posebno kartama Karipsko-Bahamskog otočja, moramo konstatirati da je »Izazov Atlantika« Mladena Šuteja vrlo informativna i zanimljiva knjiga, koja se s lakoćom čita i koja zaslužuje punu preporuku. To je knjiga vrlo pogodna za darovanje, posebno mladima, koji će nesumnjivo u njoj naći interesantno štivo a poneke će i ponukati da se i sami okušaju u jedrenju, makar i kasnije, kada im to materijalne mogućnosti dopuste.

Ovom knjigom Šutej se odužio i svima onima koji su financijski pomogli ostvarenje njegove zamisli. Tih je ne samo iz tuzemstva nego i inozemstva a među njima su i naši iseljenici. Svi su navedeni u poglavlju »Sredstva i troškovi«.

U knjizi susrećemo i »starog« moreplovca, kapetana *Bese* Jožu Horvata, koji je napisao Predgovor.

Oskar Piškorić

ACTA BIOKOVICA

Radovi o prirodi biokovskog područja, vol. II, str. VIII + 316, Makarska 1983.

U sklopu franjevačkog samostana u Makarskoj nalazi se poznati Malakološki muzej (Muzej školjaka) a prije nekoliko godina u njegovu je sastavu osnovan Institut »Planina i more«. Ovaj Institut razvio je veliku znanstvenu aktivnost što pokazuju i ova »Acta biokovica«, vol. II. Time je Makarska postala jedan od naših regionalnih kulturno-znanstvenih centara (zahvaljujući fra J. Radiću).

Ova knjiga donosi radove s Drugog znanstvenog skupa o prirodi biokovskog područja održanog u Makarskoj 16—18. V. 1983. Prvi takav skup bio je 1979. g. (Vidi: »Marulić« 1/1982, str. 84—86.) Drugi skup organiziran je prošle (1983) godine. (O tome vidi: »Marulić« 4/1983, str. 445.) Sada govorim o radovima (referatima) s toga II. skupa.

I. Knjiga (vol. II) sadrži 33 rada (referata), koji su raznovrsne tematike s prevagom biološke problematike. Većinu ovih radova navodim u poglavlju II. Od 31 autora neki su zastupljeni i s po dva rada (E. Šolić čak s tri, bilo kao autor, bilo kao koautor). Među autorima je 8 žena. Autori su prema prebivalištu, odnosno prema svom rodnom mjestu iz Čazme (1), Ljubljane (1), Makarske (9), Sarajeva (3), Splita (3) i Zagreba (14). Među njima su 3 akademika i 9 njih koji rade na fakultetima. Jedan rad je na njemačkom jeziku: Beitrag zur Flora des Gebirges Biokovo (Doprinos flori planine Biokovo) E. Mayera, str. 403—411.

Poimence navodim franjevce, bilo kao autore, bilo kao koautore:

1) J. Radić: Hrastovi biokovskog područja (str. 1—103),

2) D. Papež i J. Radić: Studij kromosoma biokovskih endemičkih centaureja (str. 207—216),

3) M. Babić: Priroda biokovskog područja u djelima nekih starijih pisaca (str. 295—302),

4) F. Carev: Alberto Fortis i Makarsko primorje (str. 303—307).

Njima pridružujem i s. E. Šolić (koja je diplomirani biolog i kustos Malakološkog muzeja u Makarskoj), sa slijedećim radovima:

a) Endemizam planine Biokovo (str. 179—182),

b) P. Fukarek i E. Šolić: Reliktne sastojine eumediteranske vegetacije na biokovskom području (str. 243—246),

c) R. Lakušić, L. Kutleša i E. Šolić: Horološko-ekološka... diferencijacija populacije... roda juniperus na vertikalnom profilu Biokova (str. 309—316).

II. Sistematizacija radova po strukama:

1) Već je spomenuto da većina radova tretira ovo područje s biološkog, i to botaničkog aspekta. Spominjem tek radove o endemičnosti centaureja (endem je biljka ili životinja koja živi samo na jednom mjestu i nigdje je drugdje nema):

a) D. Kuštrak: Farmakobotanička istraživanja biokovskih endemičkih centaureja (str. 197—205),

b) D. Papež i J. Radić: Studij kromosoma biokovskih endemičkih centaureja (citirano u 1—2).

2) Geologija i paleontologija:

a) V. Kochansky-Devide: Fosili invertebrata i mikrofosili šire okolice Makarske (str. 105—110),

b) S. Božićević i Đ. Benček: Tektonsko-geomorfološke specifičnosti Biokova i pojava urušenih vrtača i ledenica (str. 157—166).

3) Klimatske karakteristike:

a) D. Rukavina: Biokovo i klimatska zbivanja u pleistocenu (str. 111—121),

b) J. Kirigin: Neki klimatski elementi biokovskog područja (str. 123—156),

c) M. Babić: Priroda biokovskog područja u djelima nekih starijih pisaca (cit. u I-3). Ljetopis lokalnog franj. samostana (u Makarskoj) donosi pojedine klimatske podatke: snijeg i grad (tuča), bura i suša (str. 298—301).

4) Dendrologija (šumski pokrivač):

a) J. Radić: Hrastovi biokovskog područja (cit. I-1),

b) M. Vidaković i M. Kovačević: Konzervacija genofonda dalmatinskog crnog bora (str. 217—220),

c) Ž. Vrdoljak: Prilog poznavanja šumske vegetacije Biokova (str. 247—281),

d) F. Šabić: Pošumljavanje na Biokovu (str. 317—330).

5) Praktična primjena vegetacije Bikova:

a) J. Bakić, M. Škare i V. Pulević: Prilog poznavanju energetskih vrijednosti, kemijskog sastava i sadržaja askorbinske kiseline jestivih biljaka Biokova (str. 221—234),

b) D. Kuštrak: Ljekoviti šipant (Hyssopus officinalis I.) — kemizam, djelovanje i upotreba (str. 235—241),

c) S. Rudan: Trave, travari i travarstvo (str. 389—391).

6) Maslinarstvo:

B. Škarica: Stanje i mogućnosti razvoja maslinarstva na Makarskom primorju (str. 331—340).

7) Oceanografija:

D. Dugački: Rezultati dosadašnjeg istraživanja mora pred Biokovom (str. 283—288).

8) Turizam:

a) V. Lepetić: Zaštita i valorizacija priobalnog mora i plaža Makarskog primorja u funkciji turizma (str. 289—294),

b) B. Kurtović: Prilog nastojanjima za razvoj turističke aktivnosti na planini Biokovo (str. 401—402).

9) Demogeografija:

M. Franić: Kretanje stanovništva i neke migracije pod utjecajem turizma na području općine Makarska (str. 393—400).

10) Prostorno uređenje:

a) A. Marinović-Uzelac: Neki osnovni problemi prostornog uređenja Biokova (str. 349—354),

b) D. Milas: Makarsko primorje i prostorno-urbanistički planovi (str. 355—375),

c) M. Rukavina: Park prirode Biokovo i njegove prirodne vrijednosti (str. 375—378). Rezervati (str. 376—377).

11) Povijest:

a) V. Dugački: Dalmatinski liječnici i ljekarnici kao prirodoslovci (str. 379—387),

b) I. Puharić: Planinarstvo na Biokovu (str. 341—347).

12) Knjiga završava člankom N. Letice: Osvrt na I. znanstveni skup o prirodi biokovskog područja i ostvarenje njegovih zaključaka (str. 413—416). Na str. 415 fotos je sudionika na I. skupu (njih tridesetak). Trebalo je u popratnom tekstu navesti i njihova prezimena.

III. Knjiga sadrži mnoštvo interesantnih podataka. Navodim ih tek nekoliko:

1) Od nekadašnjih hrastovih šuma biokovskog područja ostali su do danas samo skromni ostaci i mnogobrojni toponimi: Dubovje, Dubovina, Dubeće, Dubrava, Dubci (str. 2).

2) Biokovo je poznato i po ledenicama, jamama i spiljama (str. 162). Ledenice su vertikalna udubljenja kojima su otvori zaklonjeni od utjecaja sunca i u njima se zadržava led sve do u ljetne mjesece. Iz njih se tada vadio. »Ledarenje« kao privredna djelatnost bilo je razvijeno baš u tom dijelu našeg primorja i zadržalo se sve do poslije drugog svjetskog rata.

Autor u svom članku, str. 157 (vidi: II-2-b) upotrebljava riječ »vrtača« premda za ovaj pojam imamo staru svoju riječ »ponikva«, koja je ušla i u toponimiju (nazivlje), npr. Ponikve kod Zagreba, Ponikva 6 kod Stona (Dubrovnik), Ponikve kod Vareša, Ponikva kod Celja.

3) Na str. 235 govori se o ljekovitosti biljke šipant, poznate i kao miloduh i izop (Hyssopus). Naziv izop ili hisop potječe iz starog hebrejskog odnosno arapskog, gdje znači »sveta biljka«. Ona je kod Hebrejaca (biblijskih Židova) bila simbol duhovnog očišćenja i u tom se svojstvu spominje u psalmima: »Poškropi me, Gospodine, hisopom i očisti me... (Ps 51, 9).

4) Na str. 284 (»Hidrografija«) doznajemo da se na podbiokovskom području nalazi nekoliko slatkovodnih izvora — vrulja, od kojih je najpoznatija Vrulja kod Donjih Brela (jedna od najvećih na Jadranu). Vrulje su i kod Drvenika, Drašnice i Graca (Gradac).

5) Na str. 286 govori se o ribarstvu u ovom kraju. Prve podatke o ribarenju daje A. Fortis (1774. g. vidi str. 306—307). Govori se i o jeguljama na ušću Neretve.

6) U vremenu od 1773. do 1778. g. bilo je u Makarskom primorju sedam potresa (str. 301 i n. 24).

7) Na str. 297 čitamo kako smo zahvalni Fortisu ne samo zato što je zabilježio našu narodnu pjesmu »Hasanaginicu« nego i zato što je prvi pismeno spomenuo ulogu komaraca u širenju malarije (što će 125 godina kasnije biti i znanstveno potvrđeno). Da komarci prenose malariju, Fortis je čuo od jednog franjevca koji ga je 1772. g. pratio na putu od Zaostroga do Opuzena.

8) Na str. 301 čitamo da su Francuzi na Biokovu posjekli oko 80.000 hrastova za izgradnju baraka i kasarna u vrijeme proboja ceste preko Turije. To je bilo na početku 19. st. kada je Dalmacija bila u sklopu Napoleonove Ilirije.

9) Na str. 303—304 saznajemo da je A. Fortis (Padova 1741 — Bologna 1803) bio u Dalmaciji više puta. Naučio je hrvatski jezik toliko da se mogao sporazumijevati na terenu. Prokrstario je našim predjelima osam puta. Potporom škotskog plemića Stuarta Earla of Buta posjetio je (1770) otoke Cres i Lošinj. Slijedeće godine bio je u Puli. Nakon trećeg putovanja po Dalmaciji (1773) dovršio je tekst za svoju knjigu »Viaggio in Dalmazia« i tiskao je u Veneciji (1774) u dva sveska. (Dodajem: još uvijek nije prevedena na naš jezik u cjelini.) Fortis u uvodu ističe ugledne ljude koji su mu omogućili putovanja. Među njima su i neki Britanci. To (dodajem) pokazuje kako je Fortis već za života bio poznata ličnost u tadanjem kulturnom svijetu.

10) Na str. 318 dvije su slike: pogled na Makarsku luku prije sistematskog pošumljavanja i pogled s istog mjesta poslije 100 godina, nakon izvršenih pošumljavanja. Makarsku kao i njezinu luku okružuje danas zelenilo šuma i žuka (žutika ili brnestra). Najintenzivniji period pošumljavanja bio je 1882—1914. i 1945—1982.

11) Na str. 331—332 govori se o razvoju maslinarstva u našim krajevima za vrijeme mletačke (venecijanske) republike. Mlečani su forsirali maslinarstvo kako bi dobili što veće količine ulja za opskrbu svog pučanstva. Procjenjuje se da je tada moglo biti u tim krajevima 20—30 milijuna stabala maslina. Nakon toga dolazi razdoblje stalnog opadanja maslinarstva. To će biti naročito izraženo u drugoj polovini prošlog stoljeća. Radi časovite konjunkture za izvoz

vina nasta tada preorijentacija od maslinarstva na vinogradarstvo. Mnogo će maslina biti posječeno. Na krčevinama sade vinovu lozu. Ali ta konjunktura ne potraja dugo jer je došla bolest (filoksera), koja uništi vinograde. (Moj dodatak: sada narod osta i bez maslina i bez vinograda, što je dovelo do velike ekonomske krize; budući da tadanja Austro-Ugarska nije htjela investirati u obnovu privrede, dolazi do velikog iseljavanja u prekomorske zemlje.)

12) Planinarstvo je ovdje počelo s radom 1929. g. (str. 341—342). U službenim planinarskim glasilima o Biokovu je pisalo više od 40 publicista (autor ih navodi poimence). Aktivna je speleološka sekcija, koja je dosad otkrila stotinjak jama i pećina na Biokovu. Najdublja otkrivena jama (520 m) druga je po dubini u Hrvatskoj a peta u Jugoslaviji. (O speleološkim objektima vidi str. 377.) Biokovske litice izazov su alpinistima. Prvi smjer na Biokovo ispeljan je 1955. g. Dosad je službeno zabilježeno 25 smjerova na tu planinu.

13) Biokovo je proglašeno »spomen-područjem« 1979. godine a »parkom prirode« 1981 — s površinom od gotovo 20.000 ha (str. 349). Na str. 376—377 govori se o prirodnim rezervatima na Biokovu (botaničkim, geomorfološkim i dr.). Kod sela Kotišine predviđena je izgradnja botaničkog vrta. Realizacija je povjerena makarskom Malakološkom muzeju i Institutu »Planina i more«. Oni bi i dalje trebali voditi brigu o njemu (str. 352 i 377). U sklopu tog botaničkog vrta bila bi meteorološka stanica i dr. S izgradnjom botaničkog vrta trebalo bi početi već ove godine.

14) Na str. 389 obrađeno je blagotvorno djelovanje biokovskog bilja. Biljke već svojom egzistencijom (prirodnim ishlapljivanjem) koriste čovjekovu zdravlju. Posjeduju, naime, moć dezinfekcije (ubijaju štetne mikrobe ili barem zaustavljaju njihovo množenje). Otuda borba za zelenilo u gradovima. Biokovo obiluje ljekovitim biljem kao rijetko koja planina u Europi.

15) U članku M. Franića (vidi: II-9) na str. 397 daju se brojčani podaci za svako pojedino naselje općine Makarska (17 naselja) i skupno za cijelu općinu. Općina Makarska je između 1953. i 1981. g. porasla od 12.420 na 17.619 stanovnika. Ovaj porast je neravnomjeran jer je u 8 naselja zabilježen pad stanovništva. Sam grad Makarska u tom je razdoblju porastao od 2.547 na 9.342 stanovnika.

IV. Oprema knjige jednostavna je ali ukusna. Korice su broširane i bijele boje, što simbolizira bijele kamenite strme stijene Biokova. Ispod naslova je sadržajna ilustracija veličine 5,5 x 4,5 cm. Predočuje glavne prirodne elemente tog područja. To su: a) planina Biokovo (crna izlomljena crta simbolizira obrise grebena Biokova); b) more (nekoliko vodoravnih valovitih crta plave boje) i c) osebujna vegetacija (cvjetovi crvenkasto-ljubičaste boje). Ovaj crtež mogao bi biti simbolom Instituta »Planina i more«. Na str. 413 nalazi se fotos »prigodne poštanske oklopnice«. Tu se među ostalima nalazi i ovaj prije opisani simbol, koji je upotpunjen nazivom za predočeno cvijeće: »Biokovsko zvonce (Edraianthus Pumilio)«. Poštanski žig nosi datum: 16. V. 1983 (kao dan početka II. znanstvenog skupa u Makarskoj).

V. Vrijednu ovu knjigu (s mnogo slika, crteža, tabela, grafikona i geografskih skica) zajednički su izdali SIZ za kulturu i Centar za kulturu općine Makarska i Institut »Planina i more« iz Makarske, tiskao ju je »DES« iz Splita a znalački uredio fra J. Radić.

VI. PTT Jugoslavije izdala je 11. V. 1984. dvije prigodne marke (što je gotovo koincidiralo s objelodanjenjem knjige o kojoj je ovdje govor). Ove marke veličine 45 x 30 mm imaju vrijednost 26 x 40 din (za razglednicu i pismo u inozemstvo). Marke su izašle na temu »Evropska zaštita prirode«. Likovno ih je obradio D. Lučić. Jedna od tih maraka (26 din) predočuje Biokovo s dva motiva: a) endemičnu biljku »Centaurea gloriosa« (vidi: II-1-a, b pod Kuštrak te Papež i Radić) i b) kamenitu padinu Biokova s crnim borom (vidi: II-4-b pod Vidaković i Kovačević).

Vladimir Dumbović

Vijesti

Potkraj lipnja o. g. ponovno je u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu (nakon više od jednog stoljeća) izvedena *Verdijeva opera »Nabucco«*. Radi se o biblijskom starozavjetnom događaju: Babilonci pod Nabukodonosorom razaraju (587. godine prije Krista) Jeruzalem i odvode Izrealce u sužanjstvo. (Kritički osvrt na izvedbu vidi u rubrici »Mozaik« ovog broja »Marulića«.)

***

5. VII. 1984. organizirano je u Zagrebu (uz izložbu »100 godina Strossmayerove galerije«) *predavanje prof. Zdenke Munk o raskošno iluminiranom časoslovu* iz XV. stoljeća što ga je biskup mecena nabavio i poklonio Galeriji na dan njezina otvorenja (9. XI. 1884). Prof. Munk smatra da je taj časoslov bio prvotno u vlasništvu francuske kraljevske obitelji.

***

Na izložbi *»100 godina Strossmayerove galerije«* u Zagrebu može se vidjeti i vrlo zanimljiva *predela*, rad talijanske škole s kraja XV. stoljeća. Na njoj je prikazano 12 apostola s popratnim tekstovima o njihovu evangeliziranju tadanjeg svijeta, o njihovoj mučeničkoj smrti i sl. Šteta što je taj zanimljiv izložak postavljen nekako po strani pa ga mnogi posjetioci ne uoče.

***

Orkestar i zbor Narodnog kazališta »Ivan Zajc« iz Rijeke izveo je ovog ljeta u Puli (8. VII), Opatiji (9. VII) i Rijeci (11. VII) *Dvoržakov oratorij »Stabat mater«*. Kao solisti nastupili su Olga Vujić (iz Osijeka), Božena Glavakova (iz Ljubljane) i Riječani Anton Možina i Ivan Lovrić. Dirigirao je Krunoslav Kajdi.

***

Orguljaški koncerti u ljetnim mjesecima održavaju se ne samo u zagrebačkoj katedrali: u *riječkoj katedrali sv. Vida* 17. VII. o. g. priredio je *koncert na orguljama Draško Baumgarten*, član orkestra riječke Opere, 19. VII. *Željko Marasović* a 31. VII. *Ljerka Očić-Turkulin;* u kolovozu o. g. organiziran je i u Osijeku ciklus koncerata pod naslovom *»Orgulje osječke katedrale«* u okviru kojega su nastupili *Hajdok Judith* (Mađarska), i naš umjetnik *Željko Marasović* (zajedno s trubačem *Stankom Arnoldom*).

***

Zagrebački gudački kvartet »Klima« koncertirao je 28. VII. o. g. u *porečkoj katedrali* (Eufrazijevoj bazilici, koja potječe iz VI. stoljeća i poznata je po svojim mozaicima).

***

Obnavljanje crkvenih objekata na zagrebačkom Kaptolu i Griču i dalje traje. Počela je *obnova kanoničke kurije na Kaptolu 26.* Za nju je karakterističan zaseban zid prema ulici, podignut 1876. g. u neoklasicističkom stilu. Na Griču će *toranj Sv. Marka* dobiti novu bakrenu »kapu« jer je stara (postavljena prije 140 godina) potpuno dotrajala. U unutrašnjosti crkve nastavlja se s obnovom *zidnih slika.* U sklopu unutrašnje obnove zagrebačke katedrale obnavljaju se i *pokrajnji oltari sv. Križa* i *sv. braće Ćirila i Metoda.*

V. D.

***

U »Večernjem listu« od 18/19. VIII. 1984. *Branko Vukšić* — pišući o počecima lutkarstva u Zagrebu — spominje i *preseljenje Marionetskog kazališta u Jeronimsku dvoranu* kao i lutkarsku igru *»Vila-djevojka« Velimira* (on veli: Vladimira) *Deželića.*

***

Povodom 50. obljetnice smrti *don Frane Bulića* održan je na Manastirinama u Solinu komemorativni skup. Na grob don Frane položio je vijenac u ime Arheološkog muzeja direktor *Branko Kirigin* a u ime Akademije akademik *Duje Rendić-Miočević.*

»Slobodna Dalmacija« od 28. VII. 1984. donijela je članak o javnom djelovanju don Franinu iz vremena kada je bio na općinskim izborima 1926. izabran na listi Pučke stranke.

***

Claude Trèsmontant objavio je u jesen 1983. knjigu »Le Christ Hebreux«, gdje iznosi slično mišljenje o datiranju evanđelja kao i Robinson u svojem djelu »Redating the New Testament«, nakon čega je u veljači 1984. *Pierre Grelot* u knjizi »Evangiles-tradition apostolique« pokušao polemički pobiti njegovo izlaganje.

***

Carlo Bo, talijanski pisac i mislilac imenovan je od predsjednika Pertinija doživotnim senatorom.

***

»Etudes« 7—8/84. donose dva zanimljiva članka: članak *Pierre-Roberta Leclerga »Léon Bloy, le violent famélique de tendresse«* i članak *Bertranda Saint-Serrina »Raymond Aron«.*

***

Roberto Sanesi i *Maria Luisa Spaziani* dobili su nagradu »Lodi città di Ada Negri« za svoju poeziju.

***

Isusovački kulturni centar u Milanu »San Fedele« dodijelio je glavnu nagradu *Bergmanu* za film *»Fanny i Alexander«* i *Lerneru* za film *»Od Maoa do Mozarta«.*

***

Novinarsku nagradu »Ivan XXII« dobio je urednik lista »Die Presse« *Ewald König* a TV-nagradu *Günther Ziesel.*

***

Literarnu nagradu »Ingeborg-Bachmann« dobila je za svoju pjesničku prozu Švicarka *Erica Pedretti.*

***

U okviru ljetnih igara »Friesacher Sommerspiele« izvedena je ljetos *Držićeva* komedija »Dundo Maroje« (Vater Marojes Dukaten) u klaustru dominikanskog samostana.

***

Tyrolia-Verlag objavio je knjigu bivšeg njemačkog kancelara *Helmuta Schmitta* pod naslovom *»Menschen am Wege Jesu«* a Herder-Verlag knjigu ruske obraćenice *Tatjane Goričeve »Von Gott zu reden ist gefährlich«.*

***

U »Vjesniku« od 7. VII. 1984. *Tonko Maroević* piše, povodom novog talijanskog izdanja *Šopovih* pjesama, članak pod naslovom *»Najveći slavenski pjesnik«.*

***

4. VIII. 1984. umrla je u Zagrebu gđa *Zlata Ivanković,* članica i jedna od najstarijih činovnica HKD sv. Ćirila i Metoda (Društvu sv. Jeronima).

***

5. VIII. 1984. umro je u Zagrebu u 77. godini života jedan od prvaka predratnog katoličkog pokreta dr *Slavko Šarić.*

***

U galeriji »Kripta« u splitskoj katedrali sv. Duje otvorena je izložba skulptura *Vaska Lipovca,* među kojima se nalazi dvadesetak skulptura pod imenom *»Marul«.*

***

L'Osservatore Romano od 24. VII. 1984. donosi prikaz *Saverija Corradira* o knjizi *Fulvija Tomizze »Il male viene dal Nord«.* U toj romansiranoj biografiji Petra Pavla Vergerija, Kopranina i velikog neprijatelja papinstva, kritizira se katolicizam XVI. stoljeća.

***

Časopis »Famiglia cristiana« od 29. VII. 1984. objavio je intervju s kalvinističkim pastorom *Claudeom Reverdinom,* koji govori o razlozima svoje bojazni zbog eventualnog dolaska katoličkog biskupa u Ženevu. Nekada je Reverdin bio poznat kao veliki pobornik ekumenizma.

***

U »Vjesniku« od 14. VIII. 1984. *Stjepan Laljak* odgovara *Metodu Hrgu* u vezi s njegovim pobijanjem Laljakove hipoteze da bi *kanonik Gajdek* mogao biti prirodni otac književnika *Ante Kovačića.*

***

Izdavačka kuća »Seuil« objavila je novo djelo *Didiera Decoina »La Sainte Vièrge a les yeux bleus«,* intervju s Dom *Helderom Camarom (»Des questions pour vivre«)* i novo izdanje knjige *Juliena Greena »Varouna«.*

***

»Ed. dall'Oglio« u Milanu izdala je knjigu *»Pregare con Raissa e Jacques Maritain«* u kojoj supruzi Maritain pomažu drugima moliti.

***

»Hrvatske novine« iz Gradišća od 1. VI. 1984. donose prikaz *Đure Vidmarovića* o književnoj večeri *Augustina Blazovića* u HKD sv. Ćirila i Metoda. Na to književno veče osvrnuo se i Radio-Zagreb.

***

»Vjesnik« od 9. V. 1984. donio je recenziju *Željka Klimenta* o obnovljenom izdanju *Kačićeva* »Razgovora ugodnog« u nakladi Franjevačkog provincijalata u Splitu.

***

Nagradu »Cervantes« primio je iz ruku kralja Juana Carlosa španjolski pjesnik *Rafael Alberti*.

MOLIMO DUŽNIKE DA PODMIRE PRETPLATU.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (36) 537
Benedikta Zelić Bučan: Don Frane Bulić 543
***Mirko Slade-Šilović:** Čudak 550
Joja Ricov: Margherita Guidacci (o) Nikoli Šopu 551
***Margherita Guidacci:** Hrvatski slikari 557
***Ante Jakšić:** Kad jesen čežnjom jata ptica diže 560
Tomislav Heres: Istarsko čudo 561
***Tomislav Antunović:** S tugom ću umrijeti 564
Luka Prašilovac: Spas u pravi čas 565
***Stanislava Adamić:** Bolje ne govoriti 568
***A. V. Mihičić:** Star sam 569
Bruno Bulić: Si vis bellum, para pacem! 570
Dubravka Petek: Oceanografska istraživanja 576
***S. Marija od Presvetog Srca:** Htjela bih s Tobom 579
***Danica Bartulović:** U bezbroj mijena i oblika 579
***Šimun Matija:** Bdjenje 579
Stanislav Šodan: Paralelan život 580
***Tomislav Maretić:** Velebit 581
Stanislav Šodan: Kucajte srcem, otvorit će vam se 582
***Joja Ricov:** Bedem Velebita 583
Joja Ricov: Nukleus 583
***Tone Otočan:** Jutrenje 584
***Marinko Marinović Bruška:** Volim Zagreb 586

Mišljenja i reagiranja

Ivan Pavić: Odgovor na recenzije u »Katehezi« 587
Ivan Klasnić: O starosti reljefa sv. Jurja u Plominu 588

Mozaik

Siniša Hrestak: »Nabucco« oscilativnih vrijednosti 596
Siniša Hrestak: Je li »Requiem« misa za mrtve? 598
T. J. H. Mar: Svileno slikarstvo Višnje Sever-Siglhuber 599
Tomislav Heres: Baština koju treba čuvati i sačuvati 600

Knjige

Jurica Milkin: U službi razuma, ljubavi i čovjeka 607
Tomislav Antunović: »Poeme« Mirka Validžića 610
M. V. Čelkanović: Četvrta knjiga aforizama Augustina Korpara 612
Oskar Piškorić: Mladen Šutej »Izazov Atlantika« 613
Vladimir Dumbović: Acta Biocovica 614

Vijesti

Iz domovine i svijeta 619

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkí odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec